

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAPİTALİST ÖNCESİ ve SONRASI DÖNEMDE
SOSYAL YAPI-EKONOMİK YAPI İLİŞKİSİ

Hazırlayan
Yaşar Alkan

Danışman
Prof. Dr. Bünyamin Duran

MANİSA
2014

ÖZET

Geçmişten günümüze toplumların yaşayışlarını belirleyen temel kurumlar ekonomi, siyaset, hukuk, din gibi kurumlar olmuştur. Marx gibi bazı düşünürler bunlardan sadece birini (ekonomi) temel belirleyici olarak ele alıp indirgemeci bir yaklaşımı tercih ederken, Weber gibi bazıları hepsinin etkili olduğunu benimsemişlerdir.

Bu çalışmada biz de kapitalizm-öncesi, kapitalizm ve kapitalizm-sonrası dönemlerde toplumlarda sosyo-kültürel yapı ile politik ve ekonomik yapının ilişkilerini ele alacağız.

Çalışmamızda daha fazla İbn Haldun, Karl Marx, Emile Durkheim, Max Weber, Jürgen Habermas ve Anthony Giddens gibi bilim insanlarının din, toplum, siyaset ve ekonomi arasında keşfettikleri ilişkilerini vermeye çalışacağız.

Çalışmada genel anlamda Eski Yunan'dan Avrupa feodalizmine ve Osmanlı Timar rejimine kadar temel üretim tiplerinde söz konusu ilişkiyi belirlemeye gayret edecek ve daha sonra kapitalizm ve kapitalizm-sonrası dönemde bu ilişkilerin niteliğini analiz edeceğiz.

ABSTRACT

From past to present, institutions like economics, politic, law and religion create very important influences on the life of communities. While some thinkers, like Marx prefer reductionist approach to analyze the structure of societal change, some thinkers, like Weber, think that not one factor but many factors are effective in social change.

In this study we will handle the relations between socio-cultural, politic and economic structures as a sub-systems in the process of pre-capitalism, capitalism and post-capitalism based on Jürgen Habermasian classification.

Furthermore we will try to analyze the relevant relationships by means of Ibn Haldun', Karl Marx's, Emile Durkheim's, Max Weber's, Jürgen Habermas' and Anthony Giddens' theories.

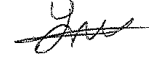
Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Kapitalist Öncesi ve Sonrası Dönemde Sosyal Yapı – Ekonomik Yapı İlişkisi” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

18.10/2014

Adı Soyadı

Yaşar Alkan

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 06.06.2014 tarih ve 13/11 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisans Üstü öğretim Yönetmeliği'nin 24. Maddesi gereğince Enstitümüz İktisat Anabilim Dalı İktisat Teorisi Yüksek Lisans Programı öğrencisi Yaşar ALKAN'ın "Geçmişten Günümüze Toplumsal Yapıların Ekonomik Sistemlerle Etkileşimi" Konulu tezi incelenmiş ve aday 18.06.2014 tarihinde saat 13:30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra..... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna

OY BİRLİĞİ

DÜZELTME yapılmasına

*

OY ÇOKLUĞU

RED edilmesine

**

ile karar verilmiştir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

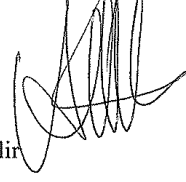
** Bu halde adayın kaydı silinir.

BAŞKAN
Prof.Dr. Bünyamin DURAN
(Danışman)

ÜYE
Doç.Dr. Buğra ÖZER

ÜYE
Yrd.Doç.Dr. Ahmet ŞAHİN

Evet Hayır

*** Tez, burs, ödül veya Teşvik prog. (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir

Tez, mutlaka basılmalıdır

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, başını gereksizdir.

İÇİNDEKİLER

Türkçe Özet.....	i
İngilizce Özet.....	ii
Yemin Metni.....	iii
Tez Savunma Tutanağı.....	iv
Tez Veri Giriş Formu.....	v
İçindekiler.....	vi
Tablolar Listesi.....	ix
Kısaltmalar Listesi.....	x

Giriş.....	1
Çalışmanın Amacı.....	1
Çalışmanın Önemi.....	2
Çalışmanın Yöntemi.....	2
Yararlanılan Kaynaklar.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK SOSYAL YAPI–EKONOMİK YAPI İLİŞKİSİ

1.1. Genel Olarak Sosyal Yapı.....	3
1.1.1. Genel Olarak Toplum.....	4
1.1.2. Aile.....	7
1.1.3. Din.....	8
1.1.4. Kültür.....	9
1.1.5. Ahlak.....	10
1.1.6. Gelenek – Görenek.....	11
1.1.7. Hukuk.....	12
1.2. Genel Olarak Ekonomik Yapı.....	14
1.2.1. Mikro Ekonomi – Makro Ekonomi.....	15
1.2.2. Talep.....	16
1.2.3. Mallar ve Hizmetler.....	16
1.2.4. Üretim.....	16
1.3. Sosyal Yapı – Ekonomik Yapı İlişkisi: Parsons - Habermas Modeli.....	18

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİST ÖNCESİ DÖNEMDE SOSYAL YAPI ve EKONOMİK YAPI İLİŞKİSİ

2.1. Kapitalist Öncesi Dönemde Sosyal Yapı – Ekonomik Yapı İlişkisi.....	22
2.2. İbni Haldun’a Göre Kapitalist Öncesi Dönemde Sosyal Yapı – Ekonomik Yapı İlişkisi.....	22
2.3 Karl Marx’da “Asya Tipi Üretim Tarzı” ve Sosyal Yapı – Ekonomik Yapı İlişkisi.....	32
2.4. Emile Durkheim’de “Mekanik Dayanışma” ve Sosyal Yapı – Ekonomik Yapı İlişkisi.....	39
2.5. Max Weber’e Göre Feodal Sistemde Sosyal Yapı- Ekonomik Yapı İlişkisi.....	41
2.6. Jürgen Habermas’ta Kapitalist Öncesi Dönemde Sosyal Yapı – Ekonomik Yapı İlişkisi.....	45
2.7. Feodalizmden Geleneksel Kapitalizme (Vahşi Kapitalizme)	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAPİTALİST DÖNEMDE SOSYAL YAPI – EKONOMİK YAPI İLİŞKİSİ

3.1. Geleneksel Kapitalizmde (Vahşi Kapitalizmde) Sosyal Yapı – Ekonomik Yapı İlişkisi.....	52
3.1.1. Kapitalist Sistemin Özellikleri ve Aşamaları.....	52
3.1.2. Karl Marx’a Göre Kapitalizm.....	53
3.1.4. Max Weber’e Göre Kapitalizm.....	61
3.1.5. Anthony Giddens’a Göre Kapitalizm.....	64
3.1.6. Jürgen Habermas’a Göre Kapitalizm.....	64
3.2. Liberal Kapitalist Dönemde Sosyal Yapı- Ekonomik Yapı İlişkisi.....	67

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

POST KAPİTALİST DÖNEMDE SOSYAL YAPI ve EKONOMİK YAPI İLİŞKİSİ

4.1. Post Kapitalist Dönemde Sosyal Yapı ve Ekonomik Yapı İlişkisi.....	70
4.2. Post Modern Açıdan Post Kapitalist Süreçte Sosyal Yapı – Ekonomik Yapı İlişkisi.....	73
4.3. Post Kapitalist Açıdan Küreselleşme.....	83
4.4. Küreselleşmeye Yaklaşımlar.....	97
Sonuç	104
Kaynakça.....	106

TABLULAR LİSTESİ

Tablo No No	Tablo	İsmi Sayfa
Tablo-1	Parsons'a Göre Sosyal Sistemin Yönetici Araçları ve Özellikleri	19
Tablo-2	Kapitalist Sistemin Özellikleri ve Aşamaları	21
Tablo-3	Küreselleşme Süreci Tablosu	93
Tablo- 4	Küreselleşmenin Kavramsallaştırılması: Üç Eğilim	101

KISALTMALAR LİSTESİ

bkz.	Bakınız
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
a.g.e.	Adı Geçen Eser
s.	Sayfa
vb.	Ve Benzeri
vd.	Ve Devamı

GİRİŞ

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel olarak sosyal yapı ve ekonomik yapı ve bunlar arasındaki etkileşim ele alınmıştır. Sosyal yapı içerisinde kültürel değerler ile aile, din, gelenek, görenek, hukuk gibi kavramlar açıklanmıştır. Ekonomik yapı içerisinde; makroekonomi, mikroekonomi ayrımı, üretim, bölüşüm, değişim (trampa), tüketim, doğal kaynaklar, emek, girişim, sermaye, teknoloji, iş bölümü, para ve özellikleri ve fonksiyonları gibi konulara kısaca değinilmiştir. Sosyal yapı – ekonomik yapı ilişkisi Parsons – Habermas modeli çerçevesinde incelenmiştir.

İkinci bölümde; kapitalist öncesi dönemde sosyal yapı- ekonomik yapı ilişkisi İbn Haldun'un "Asabiye" teorisi, Karl Marx'ın "Asya Tipi Üretim Tarzı" teorisi; Durkheim'in "Mekanik Dayanışma" teorisi ve Marx Weber'in "Feodalite" teorisi çerçevesinde ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde kapitalist dönemin ana eksenini oluşturan vahşi kapitalizm ve bu dönemde oluşan politik sınıf bilinci ve egemenliği ve sınıflar arası çatışmanın doğurduğu patolojiler Weber ve Habermas'ın yaklaşımları çerçevesinde açıklanmıştır. Keza bu bölümde Liberal Kapitalizmin özellikleri ve diğerlerinden farkından da söz edilmiştir.

Dördüncü bölümde ise kapitalizmin ilerleyen ve evrimleşmiş aşaması olan post-kapitalizm ve bunun özellikleri ele alınmış, bu bağlamda post modernizm, küreselleşme ve küreselleşme ile ilgili yaklaşımlar ve nihayetinde de post-kapitalizmde sosyal yapı – ekonomik yapı ilişkisi incelenmiştir.

ÇALIŞMANIN AMACI

Çalışmanın amacı toplumsal sistemle ekonomik sistem ilişkisinin kapitalizm-öncesi, kapitalizm ve kapitalizm-sonrası dönemlerde aldığı şekilleri analiz etmektir. Bu ilişkinin tarihsel süreçte toplumlarda nasıl şekillendiğini belirleyip, toplumumuzun dünü, bugünü ve geleceği konusunda bir görüş ortaya koymaya çalışmaktır.

ÇALIŞMANIN ÖNEMİ

Ekonomik gelişmesini hızla sağlamaya çalışan toplumumuz için geçmiş, içinde bulunduğu dönem ve gelecek çok önemlidir. Geleceğini inşa ederken bu alanda kendisinden önce bazı tecrübeler elde eden toplumların tecrübelerinden yararlanıp daha sağlıklı kararlar alması toplumsal gelecek için çok yararlı olacaktır. Bu nedenle özellikle kapitalizm aşamasında Batı toplumlarının tecrübesi bizim için hayati öneme sahiptir. Onların tecrübelerini dikkate alarak toplumumuz onların düştüğü hatalara düşmeden ekonomik ve politik gelişmesini sağlayabilir.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışmada tasnif ve izah yöntemi kullanılmıştır. Konuyla ilgili kavram ve kategoriler tasnif edilmiş ve bunlar kısaca izah edilmeye çalışılmıştır. Toplumsal yapı – ekonomik yapı ilişkisi ile ilgili çeşitli bilim insanlarının tezleri verilmeye ve analizler o tezler çerçevesinde yapılmaya çalışılmıştır. Bu alanda İbn Haldun, Karl Marx, Emile Durkheim, Max Weber, Talcott Parsons, Jurgen Habermas, Anthony Giddens gibi konunun uzmanlarının teorilerinden ve yorumlarından geniş ölçüde yararlanılmıştır. Çalışmada, doğası icabı analitik yöntem esas alınmıştır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Çalışmada temel kaynak olarak Anthony Giddens'in temel eserlerinden biri olan *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori* adlı eseri esas alınmıştır. Ayrıca Max Weber'in en önemli eseri olan *Protestan Etik ve Kapitalizmin Ruhu* ve Karl Marx'ın *Kapital* eserleri ile Emile Durkheim'in *İntihar*, *Dini Hayatın İlk biçimleri*, *Toplumsal İşbölümü* eserleri dikkate alınmıştır. İbn Haldun'un *Mukaddime* eseri önemlidir. Bunların yanında direk bağlantılı olmasa da ilgisi nispetinde çok sayıda yerli ve yabancı yazarın çalışmaları bu çalışmada dikkate alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK SOSYAL YAPI-EKONOMİK YAPI İLİŞKİSİ

1.1. GENEL OLARAK SOSYAL YAPI

Sosyal yapı, içinde sosyal ilişkilerin ve sosyal olayların meydana geldiği bir yapıdır. Habermas'ta 'hayat evreni' olarak ifade edilen bu yapının toplum, kültür ve kimlik olarak üç temel unsuru vardır. Sosyo-kültürel alt sistem olarak da adlandırılan bu yapının kültürün yeniden üretilmesi, yeni nesillerin sosyalleşmesi, toplumsal entegrasyonun sağlanması gibi hayati fonksiyonları vardır. Burada sosyo-kültürel sistem toplumsal değerleri, normları, geleneği, ahlakı ve inanç sistemini içerir. Politik sistemin aracı güç, ekonomik sistemin aracı para ve sosyo-kültürel sistemin aracı toplumsal normlar ve değerlerdir. Bu sistemler birbirine bağlı ve sürekli alış veriş içindedirler. Ancak bu bağlılık biri şekli ve formel diğeri içeriksel ve özsel. Özsel ve içeriksel bağımlılık ve bağıllık durumunda politik ve ekonomik sistem sosyo-kültürel sistemden meşruiyet alır ve bu yolla meşruiyet kazanırlar. Meşruiyetin içeriksel karşılığı toplumdan devlete ve ekonomik düzene güven ve sadakat olarak yansır.¹

Weber'e dayanarak Habermas, kapitalist sistemde değer alanlarının, yani sistemlerin birbirinden koptuğu, kendi içsel mantıklarıyla işlemeye başladıklarını ileri sürer. Bunun anlamı, gerek ekonomik sistemin gerekse politik sistemin toplumsal meşruiyet kaynağı olan sosyo-kültürel sistemden bağımsızlaştıkları, yani ahlak ve dinî değerlerin emredici ilkelerinden kendilerini azâde hissettikleridir. Bu kopuşun neticesi ekonomik sistemde paranın tüm alanları kolonize etmesi ve baskı altına alması, her şeyi çıkar, başarı ve kâr için araçsallaştırmasıdır. Keza sosyo-kültürel sistemden kopan ve seküler olarak işleyen politik sistem de sadece formel ve prosedüre dayanan kanunlar yoluyla kendisini dizayn eder. Bunun

¹ Bünyamin Duran, "Jürgen Habermas'da Ekonomik, Politik ve Sosyo-Kültürel sistemler Arasında İlişkiler ve Türkiye", Avrasya Sosyal Elmler Forumu, Cilt 1 (ed. Şemseddin Hacıyev), İktisat Üniversitesi Baki., 2012, s.112-113.

ürettiği sonuç bürokratik hegemonyanın politik hayatı kolonize etmesidir. Keza bunun nihai sonucu ise Weber'in derin keşfiyle “demir kafes”tir.

1.1.1. Genel Olarak Toplum

Toplumdan topluma sosyal yapı farklı özellikler gösterir. Toplum, yerleşik düzene sahip, bütünlükleri zaman içerisinde oluşmuş ortak bir kültürle sağlanan, birlikte yaşama iradesini taşıyan bireylerden meydana gelen insan kümeleri toplum diye adlandırılmaktadır. Kolayca tahmin edilebileceği ve toplum bilimlerinin bütün kavramları için olduğu gibi, toplum kavramı için de tek ve değişmez bir tanım yoktur. Bugüne kadar yapılmış olan tanımların hepsi birbirine bütünüyle ters düşme bile, aralarında çeşitli öğelere tanınan ağırlık bakımından farklar olabilmektedir. Örneğin bazı tanımlarda “ortak amaçlar” ön plana çıkartılırken, başka bazılarında “ortak üretim biçimleri”, “ortak inançlar”, “kurallar bütünü” gibi öğeler vurgulanmaktadır.

Toplum, belli bir coğrafyada ihtiyaçlarını karşılamak için ilişkiler kuran, birbirlerini etkileyen ortak bir kültürü paylaşan insan birlikteliğidir. Tanımdan da anlaşılabilirliği gibi, bir insan birlikteliğinin toplum olabilmesi için bazı koşulların gerçekleşmesi gerekir. Bunların başlıca olanları şunlardır:

- Belli bir toprak parçasında (coğrafyada) yerleşmiş olmak,
- Bireylerin birlikte yaşama isteği taşıması.
- İhtiyaçları karşılayan işlevlerin yerine getirilmesi,
- Ortak bir kültürü paylaşmak,
- Değişmeye rağmen süreklilik göstermek.

Toplum, “kalabalık”, “toplumsal yığın” ve “toplumsal kategori” den ayırmak gerekir. Çünkü her insan birlikteliği toplum değildir. Kalabalık, çeşitli nedenlerle bir araya gelmiş fakat birbirleriyle etkileşim içinde olmayan insanlardan oluşur. Kalabalıklar çeşitli nedenlerle ortaya çıkar. Kalabalığı oluşturan bireylerin ortak bir işlevi yoktur. Ancak, bireyler amaçsız da değildir.

Marx'a göre toplum, alt yapı² ve üst yapıdan³ oluşmaktadır. Alt yapı ve üst yapı karşılıklı etkileşim içerisindedir ve alt yapı her zaman üst yapıyı belirlemektedir.

Weber'e göre toplum; asla özel bir ortamdaki bireylerin birçok farklı etkileşiminden daha fazlası olmayan "toplum", şeyleşmiş bir kimlik kazanarak deyim yerindeyse kendi özel bilincine sahip, eyleyen bir birimdir.⁴

Schaffle için toplum; basitçe bireyler toplamı değil, aksine halihazırda kendini meydana getiren bireylerden önce var olan ve onların varlıklarını sürdürmelerini sağlayan bir varlıktır; toplum, bireyleri onların kendini etkilediğinden daha fazla etkileyen ve kendine ait bir hayatı, bilinci, çıkarları ve kaderi olan bir varlıktır.⁵

Durkheim ise toplumsal analizinde mekanik ve organik dayanışma kavramlarından hareket etmektedir. Akrabalık bağlarına, geleneksel değer ve normlara sadakatin esas olduğu, okur-yazarlık, işbölümü ve bireyciliğin henüz yeterince gelişmediği, kurumları işlevsel olarak farklılaşmamış toplumlarda görülen, hem davranış biçimleri hem de değer yargıları bakımından bireylerin birbirlerine benzemeleri sonucu oluşan ortak bilince dayanan dayanışma biçimi mekanik dayanışma olarak tanımlanmaktadır. Modern sanayi toplumlarında görülen, hem kültürel açıdan, hem de iş bölümündeki uzmanlaşma sonucunda bireylerin varlıklarını sürdürebilmek için birbirlerine karşı olan bağımlılıklarının meydana getirdiği dayanışma biçimi de organik dayanışma olarak tanımlanmaktadır.

İç bütünlükle ilgili temel bağların "mekanik dayanışma" üzerine kurulduğu toplumlar parçalı veya gevşek parçalar toplamından oluşan toplumlardır: Yani iç organizasyonları bakımından birbirine oldukça benzer siyasal-ailevi grupların(klanların) bir araya gelmesinden oluşurlar. Mekanik dayanışmada, toplum tüm üyeleri tarafından paylaşılan güçlü inançlar ve duyguların hâkimiyetinde olduğundan bireyler arasındaki farklılaşmaya çok az yer olduğu söylenebilir; her birey bütünün küçük bir evrenidir.⁶

² Alt yapı, ekonomik ilişkiler ve üretim biçimlerinin tümüdür. Kısacası alt yapı, bir toplumun sosyoekonomik ilişkileridir.

³ Üst yapı; Din, Sanat, Bilim, Ahlak, Kültür kurumlarından oluşur.

⁴Anthony Giddens, Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori, Çev. Ümit Tatlıcan, 3.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.243.

⁵Schaffle Eleştirisi: Bau und leben des socialen Körpers, Revue philosophique, c.19, 1885, s.84.; Giddens (2012), a.g.e, s.122.

⁶ Giddens (2012), a.g.e., s.134.

İkinci toplumsal bütünlük biçimi ‘organik dayanışma’ dır. Burada dayanışmanın kaynağı basitçe ortak inanç ve duygular topluluğunun kabulü değil, işbölümü içinde işlevsel karşılıklı bağımlılıktır. Mekanik dayanışmanın toplumsal bütünlüğün ana temelini oluşturduğu yerde, kolektif bilinç⁷ ‘bireysel bilinci’ tamamen kuşatır ve bu yüzden bireyler arasında özdeşliği gerektirir. Aksine, organik dayanışma bireyler arasında inanç ve eylemlerin özdeşliğini değil, farklılığını gerektirir. Bu yüzden bireyciliğin artışı organik dayanışmanın gelişimi ve işbölümünde genişlemeyle ilişkilidir. Organik dayanışmanın gelişimi, zorunlu olarak kolektif bilincin/vicdanın öneminde azalmayla ilişkilidir.⁸

Toplumunu oluşturan birçok kurum mevcuttur. ‘Kurum, toplumun yapısı ve temel değerlerini koruması açısından zorunlu sayılan nispeten sürekli kurallar topluluğudur’⁹

Sosyologlar tarafından on temel kurum belirlenmiştir:

- Aile
- Din
- Kültür
- Hukuk
- Politik
- Ekonomik
- Eğitim
- Tıp
- Bilim
- Askeri kurumlardır.

Toplumsal kurumların 4 ana özelliği:

- Değişmeye karşı dirençlidir.
- Bir kurum diğer bir kurumla yoğun ilişki içerisinde ve birbirine bağlıdır.
- Kurumlar birbirine bağlı olarak değişebilir.
- Temel sorunların merkezini oluştururlar.

⁷ Burada kastedilen bilinç bireysel bilinçlerin ötesinde toplum veya meslek birliklerinin benimsediği temel düşünce tarzlarından hareketle oluşan ortak davranış kalıplarını şekillendiren bilinçtir.

⁸ Giddens (2012), a.g.e, s.135-136.

⁹ Enver Özkalp, Sosyolojiye Giriş, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2005, s.47.

Toplumunu oluşturan çeşitli gruplar, bu grupların meydana getirdiği sınıflar ve bu grupların statüleri ve bu statülerdeki insanlara övgülenen çeşitli roller vardır. Bu gruplar içerisinde temel unsur aile olarak bilinmektedir.

1.1.2. Aile

Aile, toplumun en küçük birimi olarak kabul edilir. Aile denince genellikle bir evde oturan anne ve baba ile varsa onların evlenmemiş çocukları anlaşılır. Birbirine kan bağı ile bağı olan gruba aile denilebilir. Aile toplumsallaşma sürecinin başlıca kurumlarından biri olmakla beraber, birincil grup olma özelliği taşır.¹⁰

Aile yapısı küçük ya da çekirdek aile olarak ve büyük veya geleneksel aile olarak sınıflandırılabilir. Çekirdek ailede dört işlev Murdock'a göre şöyle sınıflandırılmaktadır:¹¹

- Cinsel İlişkileri düzenleme
- Ekonomik dayanışma
- Üreme
- Toplumsallaşma

Geleneksel aile iki veya daha fazla ailenin oluşturduğu, aynı çatı altında iktisadi kaynaklarını paylaşan ailedir. Ogburn, geleneksel ailenin görevlerini şöyle belirtmektedir:¹²

- Biyolojik görev
- İktisadi görev
- Koruyuculuk
- Psikolojik görev
- Eğitim
- Dini görev
- Prestij sağlama
- Boş zaman değerlendirme

¹⁰ Ahmet Nohutçu, Kamu Yönetimi 2012, 8.Baskı, Savaş Kitap ve Yayınevi, Ankara, Ocak 2012, s.937.

¹¹ Nohutçu (2012), a.g.e., s.937.

¹² Nohutçu (2012), a.g.e., s.937.

1.1.3. Din

Diğer bir kurum olarak din olgusu ortaya çıkmaktadır. Türk Dil Kurumu sözlüğünde din; "Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet" ve "Bu nitelikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan, sağlayan düzen"¹³ şeklinde tanımlanır.

Din, genellikle doğaüstü, kutsal ve ahlaki öğeler taşıyan, çeşitli ayin, uygulama, değer ve kurumlara sahip inançlar ve ibadetler bütünü olarak ifade edilebilir. Zaman zaman inanç sözcüğünün yerine kullanıldığı gibi, bazen de inanç sözcüğü din sözcüğünün yerinde kullanılır. Dinler tarihine bakıldığında, farklı kültür, topluluk ve bireylerde din kavramının farklı biçimlere sahip olduğu, dinlerin inananları tarafından her çağda, coğrafya ve kültür değerlerine göre yeniden tasarlandığı görülür.

Din insanlara bir hayat tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü içinde toplayan kurum, bir değer biçme ve yaşama tarzı; yaratıcıya isteyerek bağlanma, birtakım şeyleri duyma, onlara inanma ve onlara uygun iradi faaliyette bulunma olgusu; üstün varlıkla ona inanan insan arasındaki ilişkiden doğan deneyimin inanan kişinin hayatındaki etkileri olarak tanımlanabilir.

Din, doğaüstü bir nitelik taşır, mukaddestir, değişmezdir (dogmatik) ve gönülden bağlanmayı yani teslimiyeti gerektirir. Pek tabii ki din tanımı, özellikle dini bir bakış açısından, her farklı dini grup ve dinde çeşitlilik gösterir. Dinin taşıdığı nitelik ve öğeler de farklı dinlerde büyük bir değişiklik ve çeşitlilik göstermektedir.

Din kavram, anlayış ve türlerinin gelişimi tam olarak bilinemediği gibi tam olarak belirlenmemektedir. Bunun en büyük nedeni, açıkça ayrıştırılabilecek devrelere sahip olmamasıdır. Bugün eldeki bulgular ve var olan kültürel çeşitlilik sayesinde, gerek eski gerek yeni farklı din tipleri, formları ve anlayışları tanımlanmıştır. Bu tanımlamalar akademisyenler arasında çeşitlilik gösterse de belli bir oranda benzeşmektedir.

Dini bilgi, çoğu dindar insana göre, dini önderler, kutsal metinler ve/veya şahsi ilham ile kazanılır. Bazı dinlere göre bu tür bir bilgi sınırsız bir mahiyettedir ve her türlü soru ve soruna cevap niteliği taşır. Bazı dinlere göre ise dini bilgi hayata özellikle dini ve pratik

¹³Büyük Türkçe Sözlük, din maddesi, Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5233b6bd940e93.41072324, (Erişim Tarihi 23.08.2013)

anlamda etki eder ve gözlem ile elde edilen bilgiyi tamamlayıcı niteliğe sahiptir. Bazı dinler ve dindar grup ve bireylere göre ise bahsedilen yollardan elde edilen dini bilgi kesin, şüphesiz ve asla yanılmaz türdendir. Dini bilginin tanımı, idrak ve tahlil ediliş biçimleri çoğu zaman dinden dine, mezhepten mezhebe ve bireyden bireye değişiklik gösterir.

Dini öğretiler zaman içerisinde insan kitlelerini aşırı ölçüde etkilemiştir. Din için büyük, ihtişamlı mabetler yapılmıştır. Ayrıca din için yapılan büyük savaşlar da tarihin akışını değiştiren temel öğelerdendir. Her ne şekilde olursa olsun din, insan hayatını yakından ilgilendirmiştir.

H. Jonathan Turner'a göre dinin 3 temel ögesi vardır:¹⁴

- Kutsal ve doğaüstü inanç
- İnanç ve değerler
- Mezhepler, ekoller ve ayinlerdir.

Sigmund Freud, dinin insanlara yol gösterdiğini ve güven sağladığını belirtmiştir. Durkheim'e göre ise din insanları belirli bir disipline sokar, fertler arası dayanışmayı sağlar, geleneklerin devamlılığını sağlar.

1.1.4. Kültür

Kültür, dil, inanç, değer, norm davranışlar ile bir nesilden bir diğer nesile aktarılan maddi öğelerden oluşan bir bütün olarak açıklanabilir.¹⁵ İnsana ilişkin bir kavram olarak kültür, tarih içerisinde yaratılan bir anlam ve önem sistemidir. Bir grup insanın bireysel ve toplu yaşamlarını anlamada, düzenlemede ve yapılandırmada kullandıkları inançlar ve adetler sistemidir.¹⁶

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre ise, kültür (ekin, eski dilde hars) kavramının tanımı şu şekildedir: “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi

¹⁴ Nohutçu (2012), a.g.e., s.959.

¹⁵ Özkalp (2005), a.g.e., s.59.

¹⁶ PBhikhu Parekh, Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek: Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori, çev: Bilge Tanrıseven, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002, s. 1

değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü.”¹⁷

Kültürler, kültür kavramına ilişkin olarak bir sıfat halini ifade etmektedir. Tek başına kullanıldığında kültür, aşağı yukarı insan yaşamının tümünü ifade eder. Kültürler kavramı ise, kültürün oluşum yönüne atıfta bulunmaktadır. İş kültürü, uyuşturucu kültürü, siyasi ve kültür terimleri yaşamın ilgi alanlarını, kavramlaştırma, sınırlama, yapılanma ve düzenlenme biçimleri de dâhil denetleyen inanç ve adetler için kullanılır. Eşcinsel, gençlik, kitle ve çalışan sınıf kültürü gibi terimler bu grupların toplum içindeki yerlerini ve iç ve dış ilişkilerini yürütme biçimlerini ifade eder.¹⁸ Mesleki branşlaşma ve uzmanlık alanlarına, herhangi bir sektöre yönelik bir atıfla kültür kavramı da yerleşik kullanım halindedir.

Kültürel süreçler içerisinde kültürlenme (bireylerin içinde yaşadıkları kültürün gerekliliklerini öğrendikleri, davranış normları ve değer yargılarını edindikleri süreç), kültürleşme (iki ya da daha fazla kültürün etkileşimleri sonucu benzeşme yönünde değişmeye uğramaları), kültürel şok, kültürel asimilasyon (ikincil grubun, ana dilini ve kültürünü dominant kültür grubunun baskısıyla yitirmesi süreci), kültürel gecikme ve kültürel değişme gibi süreçler mevcuttur.

1.1.5. Ahlak

Ahlak, bir toplum içinde kişilerin benimsedikleri, uymak zorunda buldukları davranış biçimleri ve kuralları olarak tanımlanabilir. Ahlak, kelimenin en dar anlamıyla, neyin doğru veya yanlış sayıldığı (sayılması gerektiği) ile ilgilenir. Terim genellikle kültürel, dinî, seküler ve felsefi topluluklar tarafından, insanların (subjektif olarak) çeşitli davranışlarının yanlış veya doğru oluşunu belirleyen bir yargı ve ilkeler sistemi kavramı ve/veya inancı için kullanılır.

Ahlak, iyi bir yaşamın temelini teşkil eden inançlar bütünü olarak da görülebilir. İnsanlık tarihinin büyük bir kısmında, dinler ideal bir yaşama dair görüş ve düzenlemeler getirmiştir,

¹⁷ Büyük Türkçe Sözlük, kültür maddesi, Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.53401804a5d044.42717447, (Erişim Tarihi 24.08.2013)

¹⁸ Parekh (2002), a.g.e., s.7.

bu nedenle ahlak, çoğunlukla dini emir ve prensipler ile karıştırılmıştır. Seküler ortam ve durumlarda, ahlak hayat tarzı seçimi gibi şeylerle ilgili olarak sunulabilir.

Ahlak, iyi, kötü, mutluluk, erdem, özgürlük, sorumluluk gibi kavramları içselleştirebilir. Tarih boyunca her insan topluluğunda ahlak dizgesi var olmuştur. Bu dizge toplumdan topluma ve aynı toplum içinde çağdan çağa değişiklik gösterir. Nesnel ya da toplumsal ahlak, insanın toplumun öteki bireylerine karşı ödevini içerir. Bu kurallar yazılı olmadığı için biçimsel bakımdan hukuktan farklı olmakla birlikte, gene de ahlak ile hukukun örtüştüğü, hatta özdeşleştiği durumları vardır. Toplumsal yaşama egemen olan hukuk kurallarıyla nesnel ahlak arasında sıkı bir bağ vardır. Toplumun genel ahlak görüşlerine ve toplumsal vicdana uygun düşmeyen hukuk düzenlemeleri, kendilerinden beklenen toplumsal işlevi yerine getiremeyeceğinden uzun ömürlü olmaz. Ahlak duygusu ise "ahlaki davranışların kaynağı olan duygu" olarak tanımlanabilir.

1.1.6. Gelenek – Görenek

Gelenek ve görenekler; bir toplumda, bir toplulukta çok eskilerden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar bütünüdür.

Gelenek üç bağlamda ele alınabilir. İlki geçmiş yaşam biçimlerinin içinde yaşanan ana taşıdıkları maddi ve manevi değerler bütünüdür. Bu sosyolojik anlamda en fazla rağbet gören izahıdır. Beşeri düzlemde toplumu tüm dinamikleri ile inşa eden güçtür.

İkincisi ise geleneğin özünü teşkil ettiği ifade edilen kutsalla olan ilişkiden dolayı geleneğin zengin ve kutsal değerler içeren köklü yanındır ki, bu anlamda gelenek ilkinden farklı olarak hem fenomenolojik hem de ilahi bir yön taşır. Bu sosyolojik ve beşeri anlamından çok daha farklıdır.

Üçüncüsü ise geleneğin postmodernist yaklaşımlarla ele alınmasından kaynaklanan aletsel, işlevsel yani kullanıma açık madde yönüdür. Bu anlamıyla gelenek bir anlamlar birikimidir. Kendisinden her bakımdan yararlanmaya açık bir hinterlandıdır.

Weber'e göre gelenek ve görenek; 'Toplumsal etkinliğin yönelişinde gerçekten var olan düzenlilik olasılığına, eğer bir insan kümesinde varlığının süregitmesi tümünden ve yalnızca o

kümenin gerçek uygulamasıyla belirlenmekte ise ve belirlendiği ölçüde, görenek [*Brauch*] diyoruz. Gerçek yaşamdaki uygulama eskiden beri bilinegeliyorsa, ona gelenek [*Bitte*] denir.”¹⁹

“Gelenekle anlatmak istediğimiz şey, ‘yerleşik ölçü’ ve ‘yasa’ dan farklı olarak, dış güvencesi olmayan bir kural olup, edimci, ister bir makine gibi düşünmeden, ister başka herhangi bir nedenle olursa olsun, kendi özgür isteğiyle on uymakta ve kümenin öbür üyelerinin de bu nedenlerle söz konusu kurala saygılı olacaklarını bekleyebilmektedir.”²⁰

1.1.7. Hukuk

Gelenek göreneklerin ötesinde yaptırım unsurunu taşıyan kavram ise hukuktur. Hukuk, birey, toplum ve devletin hareketlerini, birbirleriyle olan ilişkilerini; yetkili organlar tarafından usulüne uygun olarak çıkarılan, kamu gücüyle desteklenen, muhatabına genel olarak nasıl davranması yahut nasıl davranmaması gerektiğini gösteren ve bunun için ilgili bütün olasılıkları yürürlükte olan normlarla düzenleyen normatif bir bilimdir. Hukuk, birey-toplum-devlet ilişkilerinde ortak iyilik ve ortak menfaati gözetir.

Hukuk kelimesi Arapça ‘hak’ kökünden gelir ve hak kelimesinin çoğulu olarak bilinmektedir (galat-ı meşhur). Arapçada ‘hak’ kelimesinin çoğulu ahlaktır. Türk Dil Kurumu'na göre hukuk kelimesi, ‘Toplumunu düzenleyen ve devletin yaptırım gücünü belirleyen yasaların bütünüdür.’²¹ Bunun dışında hukukun ‘haklar’ anlamı da vardır. Mecazi anlamda ise, ahbaplık, dostluk anlamında da kullanılır.

Temel öğretilerde hukuk hakkın çoğulu olarak kullanılmaktadır. Geniş bir kavramla ifade etmek istersek teknik anlamda hukuk; örgütlenmiş bir toplum içinde yaşayan insanların birbirleriyle veya kişilerin yine kendilerinin meydana getirdiği topluluklarla ve bu toplulukların birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen, kişilerin güvencesini ve insan haklarını sağlamak amacıyla oluşturulan ve devlet gücü ile desteklenen bağlayıcı, genel, soyut ve devamlı kurallar bütünüdür.

¹⁹ Max Weber, Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı, Çev. Özer Ozankaya, 1.Basım, Cem Yayınevi, 2011 Mart, s.54-55.

²⁰ Weber (2011), a.g.e., s.56.

²¹ Büyük Türkçe Sözlük, hukuk maddesi, Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5233b6ba0d2f60.01197363, (Erişim tarihi 21.08.13)

Weber'e göre hukuk (Recht); "geçerliliği dışarıdan, düzene saygıyı zorla sağlamak ve aykırılığı cezalandırmak üzere özel olarak oluşturulan bir insan kümesinin etkinliği ile (bedensel ya da ruhsal) bir zorlama uygulama olasılığıyla güvence altına alma"²² şeklindedir. "Hukuk" kavramının belirleyici ögesi, bize göre (çünkü başka araştırma amaçları için başka biçimde saptanabilir), onu zorla uygulatacak orunun²³ varlığıdır. Bu orun, kuşkusuz, bugün bizim alışık olduğumuz hiçbir şeye benzemeyebilir. Özellikle de bir "yargı" orunun varlığı zorunlu değildir. Bir soy kümesi (sülale), eğer, tepki gösterme biçimi, ne türden olursa olsun, geçerliliği kurallara gerçekten uygun ise, böyle bir orundur (kan davası ya da düello durumlarında). Gerçi bu, "hukuksal zorlama"nın çok az görülen sınır örneğidir. Bilindiği gibi "insan hakları"nın devlet üstü bir zorlayıcı erkin bulunmayışı nedeniyle "hak" sayılamayacağı görüşü hep öne sürülmüştür. Bizim burada (kolaylığı nedeniyle) benimsediğimiz terimler açısından düşünüldüğünde, gerçekten de dışsal güvencesi yalnızca kınama beklentilerinde ya da zarara uğrayanların verecekleri karşılıklardan oluşan, demek ki adetlerle ve çıkar kaygılarıyla güvenceye alınan, ancak özel olarak korunmasıyla görevli herhangi bir orunu bulunmayan düzene "hukuk" denilemez.²⁴

Sosyal hayatı düzenlemekte olan çeşitli kuralların varlığı, bizi pek olası şöyle bir soru ile karşı karşıya bırakabilir: Sosyal hayatı düzenleyen çok çeşitli kurallar, örneğin din, ahlak ve görgü veya adet kuralları mevcut olduğuna göre, acaba bütün bunlardan başka ayrıca "hukuk kurallarına ihtiyaç var mıdır? Eğer böyle bir ihtiyaç söz konusu ise, bu ihtiyacı doğuran sebepler ne olabilir?"²⁵ İşte bu unsurlar hukukun gerekliliği konusu ile anlaşılabilir.

Sosyal hayat bakımından hukukun gerekli olup olmadığı konusu, büyük önem taşır. Gerçekten, hukukun sosyal hayat için gerekli olduğu kabul edilirse, sorun yoktur. Buna karşılık, hukukun sosyal hayatın düzenlenmesinde hiç de gerekli olmadığı sonucuna varılırsa, diğer bir deyişle hukukun sosyal hayattaki işlevi (fonksiyonu) yadsınırsa (inkar edilirse), bu, hukukun "hayata veda etmesi", "göçüp gitmesi" demek olur. Bu itibardır ki, "hukuk kavramı üzerinde durmak ve hukukun, sosyal hayatın düzenlenmesi, toplumsal yaşamın bir düzen ve güven havası içinde akıp gidebilmesi için "gerekli" hem de çok gerekli olduğunu

²² Max Weber, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, Çev. Özer Ozankaya, 1. Basım, Cem Yayınevi, 2011 Mart, s.64.

²³ Orun: Makam anlamında kullanılmaktadır.

²⁴ Weber (2011), a.g.e., s.65-66.

²⁵ Turgut Akıntürk, *Medeni Hukuk*, Beta BASIM YAYIM DAĞITIM A.Ş., Çağaloğlu-İstanbul, 2004, s.4.

ortaya koymak zorundayız.’’²⁶ Başlıca amaçlardan biri yurttaşlar arasındaki ilişkileri düzenlemek olan bu hukuk düzeninde, medeni hukuk bu nedenle oldukça gelişkindir. Diğer hukuk alanlarının gelişimi ise medeni hukukun etkisi altında olmuştur.

Sosyal yapı genel olarak incelendiğinde çok kapsamlı süreçler ve sınıflar oluşturmaktadır. İçerdiği çeşitli unsurlar itibariyle sosyal yapı birçok kaynaktan beslenmektedir. Bu bağlamda sosyal hayatı temellendiren aile, kültür, gelenek görenek, hukuk, din, politika, ekonomi vb kurumların karşılıklı etkileşimleri ile varlığını sürdüren sosyal yapı, gelişimini sürekli devam ettirmektedir.

1.2. GENEL OLARAK EKONOMİK YAPI

Ekonomi, insanların ve toplumların para kullanarak veya kullanmadan, zaman içerisinde çeşitli mal ve hizmetler üretmek ve bunları tüketmek üzere, toplumdaki bireyler ve gruplar arasında üretim, bölüşüm ve dağılımını inceleyen bilim dalıdır.

Ekonomi bir bilim dalı olarak, kaynakların sınırlı, buna karşılık insanoğlunun isteklerinin sonsuz olması nedeniyle, çeşitli sorulara yanıt arayan bir bilim dalı olarak ortaya çıkmış ve gelişme göstermiştir. Ekonomi Bilimi, bu yönüyle kısıtlı kaynaklar ile hangi malın, kimin için, ne miktarda üretileceği ve kimler tarafından tüketileceği sorularına ve fiyatın oluşum mekanizmasını algılamaya çalışan bir bilim dalıdır. Başka bir ifade ile ekonomi, alternatif kullanım alanları olan kıt kaynakların insan ihtiyaçlarını karşılamak üzere nasıl kullanıldıkları problemi ile ilgilenen sosyal bir bilimdir.

Ekonomi, üretim, ticaret, dağıtım ve tüketim, ithalat ve ihracattan oluşan insan aktivitesidir. İnsanın ihtiyaçlarını karşılamada yapılan her türlü faaliyeti içerir. Ekonomi belli bir bölge içindeki ekonomik sistemden oluşur. Bu sistem o bölgedeki işgücünü, sermayeyi, doğal kaynakları; üretim, ticaret ile dağıtımda rol alan ekonomik kuruluşları ve o bölgedeki mal ile hizmetlerin tüketimini içerir. Bir ekonomi teknolojik evrim, tarih ve sosyal organizasyon ile coğrafya, doğal kaynaklar, gelir ve ekoloji gibi ana faktörlerin birleşmesiyle oluşur.

²⁶ Akıntürk (2004), a.g.e., s.4-5.

Ekonomi sözcüğünün; "oikia" (Yunanca: ev) ve "nomos" (Yunanca: kural) köklerinden gelir, "ev yönetimi" anlamındadır.

Tüm meslekler, kuruluşlar veya ekonomik faaliyetler ekonomiye katkıda bulunur. Tüketim, tasarruf ve yatırım ekonominin çekirdek öğelerindedir ve pazarın dengesini belirler. Ekonominin birincil, ikincil ve üçüncül olmak üzere üç sektörü mevcuttur.

1.2.1. Mikro Ekonomi – Makro Ekonomi

Ekonomi bilimi Mikro ve Makroekonomi olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Mikroekonomi iktisadi birimlerin (hane halkı, işletmeler, kurumlar) davranışlarını incelemektedir. Mikroekonomi fiyat ve piyasa teorisidir ve bireysel olarak iktisadi birimlerin yaptığı planların piyasa mekanizması aracılığıyla (arz ve talep) nasıl dengelendiğini araştırmaktadır. Makroekonomi toplam ekonomik bakış açısına sahiptir, yani tüm grupların ve ekonomi veya ekonomi birimlerinin (sektörlerin, kurumların) davranışlarını veya gruplar arası ekonomik ilişkilerin karşılıklı etkileşimlerini analiz etmektedir. Makroekonomi geçmiş dönemlerdeki ekonomik olayların analiz edilerek gelecekle ilgili stratejilerin oluşturulmasına yöneliktir.²⁷ Gelir, büyüme, gelir dağılımı, işsizlik, istihdam gibi kavramlar temel analiz içerisindedir.

Makroekonomi büyük ölçüde toplulaştırılmış değişkenlerle ilgilenmektedir. Hane halkı sektörü, işletme sektörü, tarım sektörü gibi sektörel analizleri, istihdam düzeyi, gelir dağılımı, dış ticaret gibi konuları da kendi bünyesinde incelemekte ve ekonominin genel işleyişi üzerinde durmaktadır. Mikroekonomi tüketicilerin kar ve faydalarını, firmaların karar mekanizmalarını inceler, fakat toplulaştırma yapmaz. Tek tek tüketicilerden ve üretici firmalardan hareket ederek konuları incelemektedir. Diğer bir deyişle makro iktisat işletme sektörünü incelerken, mikro iktisat da tek tek işletmelerden hareket etmektedir.²⁸

²⁷ İbrahim Erol, Dr. Ece Demiray Erol, Makro Ekonomi, Emek Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi, Manisa, 2011, s.2-3.

²⁸ Erol (2011), a.g.e., s.21.

1.2.2. Talep

Ekonomik literatürde talep, karşılanmadığı zaman acı ve üzüntü, karşılandığı zaman zevk ve haz veren duygulara, istekler veya ihtiyaçlar (wants – needs) denir. Beslenmek, giyinmek, barınmak gibi insan yaşamının devam için karşılanması zorunlu olan iktisadi isteklere zaruri istekler adı verilir. Radyo dinlemek, sinemaya – tiyatroya – konsere gitmek, seyahat etmek gibi insan yaşamının devamı için tehlike oluşturmayan istekler ise kültürel istekler olarak nitelendirilir.²⁹

1.2.3. Mallar ve Hizmetler

İstekleri karşılamaya yarayan nesnelere mallar ve hizmetler (goods and services) adı verilir. Peynir, buzdolabı, otomobil gibi mallar ile eğitim, ulaşım, sağlık gibi hizmetler arasındaki fark, malların tersine hizmetlerin üretildikleri anlarda tüketilmeleridir.³⁰ Serbest mallar, iktisadi mallar, tamamlayıcı mallar, ikame mallar, ilgisiz mallar, dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları, üretim malları, yatırım malları, sermaye malları ve ara mallar gibi mal türleri mevcuttur.

1.2.4. Üretim

Malların istekleri karşılama özelliğine fayda (utility), fayda yaratma faaliyetine ise üretim (production) denir. Fayda bir malın miktarını artırmak suretiyle sağlanabileceği gibi, mevcut bir malın faydasını artırmak suretiyle de sağlanabilir.³¹

Kaynaklar: Üretim – fayda yaratma faaliyetinde kullanılan unsurlara kaynaklar (resources) denir. İktisatçılar kaynaklar kavramı ile üretim faktörleri (factors of productions) ve girdiler (inputs) kavramlarını eşanlamlı kullanırlar ve kaynakları doğal kaynaklar, emek, sermaye ve müteşebbisler biçiminde dört grupta ele alırlar.³²

²⁹ Erdal Ünsal, Makro İktisada Giriş, Genişletilmiş 4.Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2014, s.5.

³⁰ Ünsal (2014), a.g.e., s.6.

³¹

³² Ünsal (2014), a.g.e., s.8.

Kıtlık: Bir toplumun belirli bir anda sahip olduğu kaynakların miktarı sınırlıdır. Oysa istekler sınırsızdır. İsteklerle onların karşılanmasında kullanılan kaynaklar – mallar arasında var olan bu dengesizliğe, kaynakların – malların arzu edilenden az olmasına kıtlık (scarcity) denir.³³

Bölüşüm: Üretim sonucu elde edilen gelirin üretime katılan unsurlar arasında paylaşılmasıdır. Üretimde doğal kaynakların mülkiyetine sahip olduğu için katılan unsur üretim sonucu rant (kira) elde eder, emeğiyle katılan ücret alır, girişim gücüyle katılan kar ya da zarar eder, sermaye ve teknoloji ile katılan unsur ise faiz alır.

Değişim: Mal ve hizmetlerin, mal ve hizmetlerle ya da parayla değiştirilmesidir. Mal ve hizmetlerin, mal ve hizmetle değiştirilmesine ise trampa (takas) denir.

Tüketim: Mal ve hizmetlerin ihtiyaçları gidermek amacıyla kullanılmasıdır.³⁴ Tüketim, bireylerin gelir düzeyi ile doğru orantılı fiyatlarla ters orantılıdır. Gelir düzeyi arttıkça tüketim artar; fiyatlar arttıkça tüketim azalır. Gelirin tüketilmeyen bölümüne ise tasarruf denir.

Doğal Kaynaklar: Doğada kendiliğinden bulunan materyallerin tümüdür. Bu materyallerin üretime çevrilmesiyle verimlilik ve fayda sağlanır.

Emek: Doğal kaynakları isleyen, biçimini ve yerini değiştiren, adedini çoğaltan kas gücü yani is gücüdür.

Girişim: Üretim faaliyetlerini planlayan, düzenleyen ve örgütleyen beyin gücüdür.

Sermaye: Üretimin adedini ve kalitesini artıran üretim araçları ve hammaddelerdir.

Teknoloji: Üretim araçlarının gücünü ve etkinliğini artırmak için bilimsel buluşların araç ve gereçlere uygulanmasıdır.

İş Bölümü: Farklı işlerin farklı insanlar tarafından ya da aynı işin farklı kısımlarının farklı insanlar tarafından yapılmasına iş bölümü denir.

Para: Her mal veya kıymetli satın alma gücü olan bir varlıktır. Para, üretici ve tüketicilerin piyasalarda karşılaşarak alış veriş yapabilmelerini sağlayan değişim aracıdır. Bilimsel olarak para, devletçe bastırılan, mal ve hizmet satın alma gücü olan ve herkes tarafından kabul gören

³³ Ünsal (2014), a.g.e., s.11.

³⁴ Ünsal (2014), a.g.e., s.7.

bir mübadele (değişim) aracıdır. Para toplumda ortak bir değer ölçüsüdür. Her ülkenin değer ölçüleri farklı olabilir. Para aynı zamanda bir yatırım ve tasarruf aracıdır.

Para taşınabilir olmalıdır; ticari işlemlerin kolayca yapılabilmesi; paranın ağırlığı ve hacmi bakımından taşımaya uygun olmasına bağlıdır. Bölünebilir olmalıdır; değişik miktarlardaki ödemelerin yapılabilmesi için, paranın kolayca bölünebilir olması ve birbirine dönüşebilir olması gerekir. Paranın ifade ettiği değerler çok çeşitli olmalıdır. Dayanıklı olmalıdır; ısı, nem, aşınma, yıpranma, çarpma, bozulma gibi dış etkilere karşı dayanıklı olmalıdır. Toplum tarafından kabul görmelidir: Ülke, diğer ülkeler ve halk tarafından resmen tanınmalı ve kullanılmalıdır.

1.3. SOSYAL YAPI – EKONOMİK YAPI İLİŞKİSİ: PARSONS – HABERMAS MODELİ

Bir sosyal yapıyı anlayabilmek için temel olarak sosyal sistemi analiz etmek gerekir. Sosyal sistem iktisadi sistemi de içerdiğinden, sosyal sistemi irdelediğimizde sosyal yapı hakkındaki gerekli özellikleri ve gelişme aşamalarını anlayabiliriz. Burada sosyal yapı konusunda ünlü iktisat sosyologları Talcott Parsons ve Jürgen Habermas gibi düşünürlerin sistem modellerini incelemekte yarar vardır.

Sosyal yapı üzerine yapılan çalışmalar genellikle sosyal sistem analizini içerdiğinden bu alanda çalışma yapan bilim insanları çeşitli unsurları uzun bir zaman süreci içerisinde incelemişlerdir. Bu incelemeler sonucunda sosyal, siyasal, ekonomik alanda toplumun temel noktalarını analiz eden Parsons ve Habermas kapitalist gelişmenin aşamaları içerisinde sistemin nasıl oluştuğu, geliştiği ve evrimleştiği üzerine genel geçer kavramlar geliştirmekte ve bunu sistematik şekilde açıklamışlardır.

Sosyal sistemin karmaşıklığı ve çeşitliliği, sisteme önderlik eden ve onu yöneten güç odakları ve bu odakların kontrol ettiği diğer kısımların sınıflandırılmasında işlevsel, rasyonel ve genel geçer tanımlamalar geliştiren Parsons, sosyal yapı üzerine önemli analizler gerçekleştirmiştir.

Ünlü iktisat sosyoloğu Talcott Parsons'a göre bir sosyal sistemin üç yönetici aracı vardır. Bunlar: a-para, b-yönetim ve c-ahlaki önderliktir.³⁵ Habermas, Parsons'un konuyla ilgili tezlerini bir tabloda verir. Biz tabloyu kısmen kısaltarak aşağıya almak istiyoruz.

Aşağıdaki tabloda sosyal sistemin yönetici araçları ve özellikleri verilmektedir:

Tablo -1: Parsons'a Göre Sosyal Sistemin Yönetici Araçları ve Özellikleri

Unsurlar Araçlar	İşlevler	Genelleşmiş Değer	Rasyonellik Ölçütü	Bireyin Davranışı	Reel Değer	Destek Unsurlar	Kurumsallaşma
Para	Mücadele	Faydalılık	Karlılık	Başarıya Sevk	Kullanım Değeri	Altın	Mülkiyet ve Sözleşme
Güç	Yönetim	Etkililik	Başarı	Başarıya Sevk	Kolektif Amaçların Gerçekleşmesi	Zorlayıcı Araçlar	Bürokrasi
Ahlaki Önderlik	Nasihahat	Sadakat	İttifak	Karşılıklı Birbirini Anlama	İkna Etme	Kültürel Gelenek	Ahlaki Liderlik

Kaynak: Jürgen HABERMAS (1987), The Theory of Communicative Action, Cilt:II, tr: Thomas MacCarthy, Beacon Press, Boston, s.274.

Parsons'a göre işbölümü ve uzmanlaşmanın arttığı modern toplumda a-teşvik edici, b-caydırıcı ve zorlayıcı ve c- ikna edici üç fonksiyon vardır. Bu fonksiyonları para, yönetim ve ahlaki önderlik yerine getirir. Para, teşvik edici, politik güç caydırıcı ve zorlayıcı ve ahlaki önderlerin telkinleri de ikna edici araç olarak ortaya çıkar.

Parson'a göre iletişimin en çok bilinen aracı dildir. Dil, kodlanmış ve şifrelenmiş mesajları taşır ve sonunda belli bir anlaşmaya vararak insanların eylemlerini koordine eder. Parsons dilden hareket ederek dille para arasında bir paralellik kurar. Sosyal ilişkilerde dil kadar olmasa da başka şeyler de ona göre mesaj iletir ve iletişim sağlar. Bu konuda dile en yakın olan şey paradır. Para dil değildir, fakat içinde şifreli mesaj taşıyan bir genelleşmiş iletişim aracıdır.

³⁵ Talcott Parsons(1985), On institutions and social evolution, The University of Chicago Press, s.201.

Paranın temel özelliği mal ve hizmetler arasında değişim sağlayan bir araç olmasıdır. Bu sayede dillerin ve insanların ötesinde bilindiği ve değer taşıdığı her yerde ve her toplumda mübadele sağlamaktadır. Paranın karşı konulamaz bir iletişim gücü vardır. Evrenseldir ve çok kapsamlıdır.

İngilizceyi, Türkçeyi, Arapçayı bilenlerin sayısı sınırlıdır, ancak mesela bir Amerikan dolarını reddeden neredeyse yoktur. O parayı görür görmez kişiler paranın taşıdığı mesaj ve şifreyi hemen çözmekte ve gelen teklife evet demektedir. Bunu sağlayan paranın taşıdığı güvendir. Yani paranın altına konvertibl olmasıdır. Parayı alan kişi onunla gidip altın alabileceği güvenini taşımaktadır. Fakat tarihsel süreçte görüldüğü üzere para değerli olduğu ve mal, hizmet olarak karşılığı bulunduğu sürece konvertibilite özelliğini taşıyabilir. Zira 2. Dünya Savaşı ve sonrası dönemlerde ve hali hazırda günümüzde Zimbabwe gibi ülkelerde görülen hiper enflasyon durumlarında para geçerliliğini yitirebilmektedir.

Politik güç insan var olduğu sürece olmuş, olan ve olacak bir olgudur. Zira politika ilksel toplumlardan günümüzün modern parlamenter sistemlerine değin insanların ihtiyaçlarını liderlerine aktarabileceği ve eğer yeterli nitelikleri var ise yönetime katılabilecekleri bir hak sağlar. Devlet aygıtı oluşum itibariyle batılı toplumlarda toplumsal sözleşmelerle oluşmuştur. Doğulu toplumlarda ise İbn Haldun'un deyişiyle "Asabiyye" kavramı ile oluşmuştur. Doğulu toplumlarda kutsal yaratıcıya dayanan hakları talep ederek Devlet yöneticiliği edinen liderler belirli bir sistem içinde hüküm sürdükleri sürece devletlerini yönetmişlerdir. Fakat süreç içerisinde geline durumda (neredeyse) dünyanın her ülkesinde demokrasi ve hukuk temeline dayanan modern Cumhuriyet yönetimi benimsenmektedir.

Devlet aygıtı kendi alanını genişletme adına diğer kesimleri baskı altına alabilmekte, şiddet ve hukuksal yaptırımlara başvurabilmektedir. Fakat diğer kesimler kamunun bu baskısına yasal yollardan verebildiği karşılık doğrultusunda demokrasi düzeyini yükseltebilmektedir. Devlete olan güven yasalara uymakla sağlanabilmektedir.

Diğer bir yönetici ve koordine edici araç ahlaki önderliktir. Ahlaki önderlikte para gibi bir maddi avantaj sağlama, ya da politik güç gibi bir zorlama söz konusu değildir. Ahlaki önderliğin fonksiyonu sadece insanları nasihat yoluyla iknadır. Burada sadece iletişim yoluyla muhatabın iradesinin etkilenmesi ve arzu edilen eylemi yapmasının sağlanması vardır. İkna edilebilme düzeyi insanların toplumun gelenek göreneklerine ve algı düzeylerine göre değişiklikler göstermektedir.

Ahlaki önderlik, sanatçılar, entelektüeller, din adamları ve kanaat önderleri arasından yüksek erdem ve fazilet sahibi kişilerden oluşur. Bu kişilerin en önemli vasfı toplum nezdinde güvenilir olmalarıdır. Toplumu olumlu yönde etkileyecekleri ve manipülatif girişimlerde bulunmayacaklarına dair inançlar bu insanları değerli kılmaktadır.

Habermas, sosyal yapı ekonomik yapı ilişkisini kapitalizm-öncesi, kapitalizm ve kapitalizm-sonrası sosyal formasyonlar şeklinde tasnif ederek analiz eder. Burada biz de Habermas'ın tasnifini dikkate alarak araştırmamızı sürdüreceğiz. Habermas ilgili sosyal formasyonlardaki sosyal yapı ekonomik yapı ilişkisini organizasyon ilkeleri, sosyal ve sistemik entegrasyon açısından inceler. Aşağıdaki tabloda çeşitli sosyal formasyonlarda organizasyon ilkeleri ve entegrasyon tipleri verilmektedir.

Tablo-2; Kapitalist Sistemin Özellikleri ve Aşamaları

Sosyal Formasyonlar	Organizasyon İlkeleri	Sosyal/Sistemik Entegrasyon
Kapitalizm-Öncesi	Akraba İlişkileri	Sistemler Arasında Farklılaşma Yok
Geleneksel Kapitalizm (Vahşi Kapitalizm)	Politik Sınıf Egemenliği	Sosyal ve Sistemik Entegrasyonunun Fonksiyonel Farklılaşması
Liberal Kapitalizm	Sınıf Egemenliğinin Anonimleşmesi	Ekonomi Entegrasyon Görevini Üstlenir
Post-Kapitalizm	Sınıflar Arası Kısmi Uzlaşma	Devlet +Ekonomi Entegrasyon Görevini Üstlenir

Kaynak: Jürgen HABERMAS (1992), Legitimation Crisis, (İng. çev. Thomas MacCarthy), Heinemann- London, s.24.

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİST ÖNCESİ DÖNEMDE SOSYAL YAPI ve EKONOMİK YAPI İLİŞKİSİ

2.1. KAPİTALİST ÖNCESİ DÖNEMDE SOSYAL YAPI – EKONOMİK YAPI İLİŞKİSİ

Kapitalist öncesi dönemle ilgili İbn Haldun, Marx ve Weber ve Habermas'ın analizleri önem arz etmektedir. Kapitalizme giden süreç içerisinde önceki dönemi inceleyen bu bilim insanlarının determinist açıklamaları, kapitalist öncesi süreci anlamada etkili olmaktadır.

2.2. İBNİ HALDUN'A GÖRE KAPİTALİST ÖNCESİ DÖNEMDE SOSYAL YAPI EKONOMİK YAPI İLİŞKİSİ

İbn-i Haldun için tarihçi, tarih felsefecisi, sosyolog, iktisatçı, siyaset teorikisi vb. tanımları yapılmaktadır. Bilimleri sınıflandırma yönünde yaptığı çalışmalar onu çağının çok ötesinde bir bilim insanı durumuna getirmiştir. Kimilerine göre "Tarih Bilimi'nin gerçek kurucusu" kimine göre ise "çağdaş anlamda siyaset biliminin ilk temsilcisi" olarak adlandırılmaktadır. İbn-i Haldun'un yaşadığı dönem itibariyle yaptığı bilimsel çalışmalar, kurduğu teoriler ve geliştirdiği analizler çağının çok ötesinde bir anlayışın ürünü gibi algılanabilmektedir. Bu bilgi yoğunluğu ve derinliği de İbn-i Haldun'u birçok bilimin kurucusu unvanına ulaştırmaktadır.

İbn-i Haldun devrim niteliğinde olan *Mukaddime* adlı eserinde görüşlerinin büyük bir kısmını açıklamıştır. Öyle ki "Mukaddime'de "İlm-ül-Umran" adını verdiği yeni bir bilim kurduğunun bilincindedir ve bunu açıkça ifade eder. "Bu müstakil bir ilim..dir. Çünkü bu ilmin kendine has mes'eleleri... vardır." Umran adı ile andığı beşerin içtimai hayatının hal ve tabiatını gözden geçirmek düşüncesinde olan İbn Haldun, insanlığın sosyal hayatını

olaylara dayanarak ele alacaktır. Düşünüre nazaran, olaylara dair haberlerin ise tabii kanun ve kaidelere uygun olması itibariyle doğru olması şarttır. Olaylar hakkında elde edilen verilerin değerlendirilmesi gerçek olanı gerçek olmayandan ‘‘umrana ilhak olunan şeyle, arızı olduğu için ondan sayılmayacak şeyi ve... umrana hiç arız olmayan hususları’’ ayırmak ve vukuu mümkün olup olmadığını anlamak ile’’ sağlanır. Umran adı ile andığı beşerin içtimai hayatının hal ve tabiatını düşünür, gözden geçirmek gerektiğini vurgular. Özetle, toplumu konu, olayları birim olarak ele alan İbn Haldun için içtimai hayatın tabiatı bir kanun teşkil eder.’’³⁶

Burada dikkate alınması gereken unsur ise Umran kelimesinin anlamıdır. Umran çok çeşitli anlamlara gelmekle beraber ‘‘kelime olarak; ‘‘ma’murluk, bayındırlık, bayındırlaşma ile toplumsal ilerleme, refah ve mutluluk’’ anlamını taşır. İbn Haldun, ‘‘Umran’’ı eseri boyunca toplumsal ve sosyal değişim ve ilerleme, sosyal kalkınma içeriğini yüklemekte ve bu biçimde kullanmaktadır. Umran’ın hem bir olgu ve süreci hem de o olgunun meydana getirdiği alanı inceleyen ilim’i karşıladığını dikkate almalıyız. Umran, sadece uygarlık değil; kandaşlık, uygarlık’a geçiş ve uygarlık ile uygarlık’ın gelişimi ve değişimini içerir.’’³⁷

İbn Haldun toplumların oluşabilmesi aşamasında birçok unsurdan bahsetmektedir. Bunlar çok çeşitlilik göstermekle birlikte, temelinde toplumların iktisadi hareketliliklerinin başlıca etken olduğunu vurgulamaktadır. Coğrafi koşulların da oldukça önemli olduğunu vurgulamakla birlikte, birbirine yakın toplumların daha çok alışverişte bulunduğunu ve ayrıca deniz aşırı ticaret yollarında ise liman kentlerinin çok önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Din olgusu üzerine yaptığı analizler genellikle mensubu olduğu İslam üzerine olup, şeriat, hilafet, asabiyet ve saltanat gibi olgular üzerinde durmuştur. Dindar bir Müslüman olmasına rağmen yaptığı analizlerinde dünya ile din ayrımını makul şekilde gerçekleştirmiştir ve iç içe geçmiş kavramların tanımlanmasında dönemine göre üstün bir başarı göstermiştir.

İbn Haldun’a göre ‘‘toplum haline gelme ise, düşünüre göre, zaruretlerin sonucudur: insanların birey olarak gelişimi, ancak toplum haline gelmelerine yönelik olduğu ölçüde anlam kazanır. Bir araya geliş, rastlantıların sonucu değildir. Aynı şekilde, toplum halinde

³⁶ Ümit Hassan, İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi, 4.Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ağustos 2010, s. 41.

³⁷ Hassan(2010), a.g.e., s.42.

yaşayışla birlikte ortaya çıkan ve gelişen siyasal örgütlenmelerde de belirli bir gelişim düzeninin, kanunlulukların dışı vuruluşu, ‘‘tecelli’’sidir.’’³⁸

İbn Haldun insanı diğer varlıklardan ayıran temel özellikleri de tespit etmeye yönelik ölçütler geliştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda insanların topluluk halinde yaşaması yani cemiyetler halinde yaşayarak diğer varlıklardan ayrıldığını ve bunu muazzam karşılıklı ilişkiler şeklinde sürdürdüğünü belirtmiştir.

İbn Haldun ‘‘insanın hayvandan farkını yalnızca soyut bir ‘‘düşünebilme yeteneği’’ ile açıklamamakta; insanın diğer insanları ve geleceğini düşünmesini, düşüncesini sonuçta üretim için kullanmakta olduğunu, insanlar arasındaki yardımlaşmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu görüş, insanın sosyal bir hayvan olduğu görüşünün, üretim faaliyetini ihmal etmeyen biçimde yeniden değerlendirilmesidir... İnsanların toplu halde yaşaması bir tercih konusu değildir, belli bir gerekliliğin ifadesidir.’’³⁹

İbn Haldun’un döneminin ötesinde bir olgunlukla ‘‘sosyal olaylara gerçekçi bir biçimde yaklaşması, iktidar ve hükmetme arzusunun insanların devlete karşı olan duygularındaki temel itici güç olduğunu izlemesine imkân vermiştir.

Fakat aynı zamanda, rasyonel insanın üstün beklentilerinin de ancak etkin bir siyasal örgütlenme içindeki toplumda yeşerebileceğini düşünmüştür’’⁴⁰ şeklinde yaptığı analizle neredeyse her çağda geçerli olan bir tespitte bulunmuştur.

İbn Haldun’un düşüncesi gerçekçilik temeline dayanan, maddi temelleri araştıran, gözlemlerden ve rasyonel eleştirilerden geçen kaynaklardan veri alan, süreklilik ve değişme olgularını kavramaya yönelik, sebep-sonuç dinamiği ile işleyen bir kavrayışla belirlenir.⁴¹

Toplumların yaşam alanlarıyla ilgili Mukaddime ’de yaptığı analizler geleceğin şehir imarlarınca dikkate alınması gereken niteliktedir. ‘‘Şehirlerin amacı huzurlu, istikrarlı ve güvenli bir yaşam olduğuna göre, o halde onların kuruluşunda, (hedeflenen böyle bir yaşama)

³⁸ Hassan(2010), a.g.e., s.139.

³⁹ Hassan(2010), a.g.e., s.139-140.

⁴⁰ Hassan(2010), a.g.e., s.50.

⁴¹ Hassan(2010), a.g.e., s.163.

zarar verecek yolların kapatılması ve faydalı olacak şeylerin de önünün açılması ve kolaylaştırılması gerekir.’’⁴²

‘‘Her şeyden önce şehri, ona gelecek zararlardan korumak için oradaki bütün evleri (yani yerleşim birimlerini) içine alacak bir şekilde bir surla çevirmek gerekir. Yine bu amaçla şehri, ona kolaylıkla ulaşılamayacak yüksek ve sarp yerlere veya ancak bir köprü vasıtasıyla ulaşılabilir deniz veya nehirlerle çevrilmiş bir yere kurmak gerekir. Böylece şehir, düşmanların ona ulaşmasının çok zor olduğu sağlam ve korunaklı bir konumda olur. Diğer taraftan şehrin, semavi afetlerden ve hastalıklardan korumak için iklimi elverişli, havası güzel bir yere kurmak gerekir. Çünkü eğer havası durgun ve pis olursa veya suyu bozulmuş pis kokulu bir gölete ya da bataklığa komşu olursa, bu kötü etkiler süratle şehre sirayet eder ve şehirdeki bütün canlıların hastalanmasına yol açar. Bütün bunlar gözlemlenmekte olan şeylerdir.’’⁴³ Görüldüğü üzere ideal bir şehrin nasıl olması gerektiği konusunda önemli ayrıntıları vermiştir. Günümüz açısından değerlendirdiğimizde medeniyet olgusu ve sulh dönemleri ile savaş teknolojisinin geldiği düzeyde sur çevrilmesi uygun olmaz fakat diğer unsurlar her çağda geçerli olan unsurlardır.

‘‘Uzak ülkelerden karşılanacak ihtiyaçların ulaşımını kolaylaştıracağı için, kurulacak şehrin denize yakın olması da göz önünde bulundurulması gereken hususlardan biridir... Şehir bir düşman saldırısına maruz kaldığında, hemen imdada yetişecek birileri bulunur. Çünkü sahil şehirlerinin, asabiyet sahibi kabilelerden oluşan bir umranı olmadığı gibi, kurulduğu mıntıklar da dağların sarp ve yüksek yerleri değildir. Bu yüzden düşmanlar, onların imdadına gelecek kimsenin olmadığından emin oldukları için, hem (karadan yapılacak) gece baskınlarına yönelmeleri, hem de denizden donanmalar ile saldırmaları kolaylaşır.’’⁴⁴ Dolayısıyla sahil şehirleri yüksek sarp kayalıkların üstüne kurulmalıdır.

‘‘Şehir merkezlerinde rahatlık ve konfora alışmış insanlar, artık savaşçı kimliklerini kaybedip, başkalarının korumasına muhtaç hale gelmiş olurlar.’’⁴⁵ Şehir yaşamının insanları deyim yerinde ise tembelliğe ve ayrıca lükse sevk etmesi sonucunda savaşma yeteneğini kaybeden şehirliler, paralı asker sistemi ile savunma halindedirler. Ancak artan (lükse yönelik) harcamalar ve azalan gelirler (savaş ile yeni ganimetler elde edilememesi) mevcut

⁴² İbn-i Haldun (Abdurrahman bin Muhammed bin Haldun Hadrami), Mukaddime c.2, Çeviren Halil Kendir, Yeni Şafak, Eylül 2004, s.471.

⁴³ Haldun(2004), a.g.e., s.471.

⁴⁴ Haldun(2004), a.g.e., s.472-473.

⁴⁵ Haldun(2004), a.g.e., s.473.

asker sayısını azaltma yönünde tedbirlere yol açınca bu durumu fırsat bilen komşu kabileler veya devletler, asabiyet bağı yitiren bu devletli şehirleri kolaylıkla fethedebilmektedir. Bu süreç doğrudan feodal düzenin yıkılmasına kadar dolaylı olarak ise günümüze kadar gözlemlenen bir durumdur.

Şehirlerde meydana gelen uzmanlaşma olgusu ve bunun nedenleri hakkında ise İbn Haldun şu analizlerde bulunmuştur: ‘’ Uygarlık ve medeni hayat, zaruri ihtiyaçları karşılama seviyesini aşmış toplumlarda görülen doğal bir haldir. Ancak toplumların zaruri ihtiyaçlarını karşılama seviyesini aşması, refah seviyelerinin çokluğuna veya azlığına göre farklılaşır ve bu farklılaşma sınır tanımayacak kadar çoktur. Bu hususta ileri bir düzeye ulaşıldığında, hayatın değişik safhalarında sınıflaşmalar ve branşlaşmalar meydana gelir ve bunlar değişik iş kolları (meslekler) yerine geçer. Artık her sınıfın kendi mesleğinde uzmanlaşması ve maharet sahibi olması ihtiyacı belirir. Meslek ve sanatların çoğalmasıyla, meslek erbabı da çoğalır ve o hal bu neslin bir özelliği haline gelir... Zamanın akıp gitmesi ve bu mesleklerin devam etmesiyle, onları icra edenler son derece maharetli ve uzman haline gelirler. Geçen zamanın daha da uzaması ve bu işlerin sürekli tekrar edilmesiyle, maharet ve ustalık iyice kökleşip sağlamlaşır. Bu durum daha çok umranı kalabalık ve refah seviyesi yüksek olan şehirlerde görülür.’’⁴⁶ Görüldüğü üzere ne kadar kalabalık bir şehir mevcut ise uzmanlaşma artmakta ve ‘’nerede çokluk orada bolluk’’ sözü anlamını bulmaktadır.

İbn Haldun, işbölümünü statik bir olay olarak görmemiştir. Düşünürü göre, işbölümünü, değişik üretim tarzlarının hâkim olduğu değişik toplum biçimlerindeki farklı üretim süreçleri içerisinde ayrı özellikler gösteren bir olay olarak görmek onu kavramak için yeterli değildir. İşbölümü sürekli bir gelişme ve değişimi izleyen bir olaydır ve sosyal hayatın maddi yönleriyle ilişkilidir. Yaşama düzeyinin yükselmesi, tüketimin nicelik ve özellikle nitelikçe artması, çeşitlenmesi ve hızlanması, üretimin özellikle sınai üretimin yaygınlaşması ve çoğalması ile işbölümünün gelişimi ilişkili ve orantılıdır.⁴⁷

İbn Haldun’un *Mukaddime*’nin bütünü içinde, birey olarak insanların zekâlarında ve kavrayışlarında farklılığın ya da toplumların fertlerinin genel ortalamasının değişiklik ve farklılığının aynı üretim ve sosyal örgütlenme tarzlarına bağlı olduğunu savunacaktır. Kendi anlatımına yer vermek gerekirse, İbn Haldun, akıl, zekâ ve melekelerde farkın maddi

⁴⁶ Haldun(2004), a.g.e., s.503.

⁴⁷ Hassan(2010), a.g.e., s.153.

temellere dayalı olduğunu belirttikten sonra sanayi üzerinde durur.⁴⁸ İbn Haldun, açıkça, madde olmaksızın anlam, sanayi olmaksızın öğrenim olmayacağı görüşündedir. İbn Haldun sanayi üretimi ile belirlenen ekonomi temeli ile geçinme, bayındırlık, bilim, eğitim ve diğer bütün bu dünya ve öte dünya işleri arasındaki bağlantıyı, karşılıklı ilişkiyi ortaya koymaktadır.⁴⁹

Şehirlerde fiyat oluşumu hakkında da çağının şehirlerinin analizleri gibi görünse de hala günümüzde bile geçerli olan fiyat analizi önemlidir. “Bil ki, bütün çarşılarda insanların ihtiyaçları olan şeyler vardır. Bunların bir kısmı buğday, arpa veya onların yerini tutacak nohut, bakla ile onları tatlandırarak soğan ve sarımsak gibi zaruri ihtiyaç olan gıda maddeleridir. Diğer bir kısmı da yiyeceklerin yanına katık olan şeyler, meyveler, elbiseler, kapkacak, binitler⁵⁰ ve binalar gibi, (zaruri ihtiyaçların üzerindeki) eksiklikleri giderici (haci) ve tamamlayıcı (kemali) maddelerdir. Eğer bir şehir geniş ve büyük, nüfusu da çok olursa gıda gibi zaruri ihtiyaçların fiyatları ucuzlar, katık olacak şeyler, meyveler ve bunlar gibi tamamlayıcı maddelerin fiyatları ise yükselir. Eğer şehrin nüfusu az olursa durum tam tersine döner... Bunun sebebi şudur: (Buğday arpa gibi) hububatlar zaruri gıda maddelerinden olduğu için, herkes kendisi ve evi için, bir ay veya bir sene yetecek kadar bu maddelerden depolar. Şehir halkının tamamı ve çoğunluğu o şehirden veya o şehre yakın bir yerden bu maddeleri satın almak suretiyle aynı şeyi yapar. Evet, bu mutlaka yapılır. Bu şekilde depolanmış olan gıda maddelerinden önemli bir kısmı artar ve artan bu kısımdan o şehir halkının çoğunun ihtiyacı giderilir. Böylece depolanan bu gıda maddelerinin o şehir halkının ihtiyaçlarının da üzerinde olacağı şüphesizdir. Onun için bazı seneler görülen semavi afetler de olmazsa, genellikle fiyatlar ucuz olur. Hatta eğer insanlar, bu gibi afetlerin olacağı beklentisiyle, artan gıda maddelerini biriktirip saklama yoluna gitmezlerse, -umranın çokluğundan dolayı- çok olan bu maddeleri karşılıksız ve ücretsiz olarak dağıtırlar.”⁵¹

“Şehir çok büyük, umranı kalabalık ve lüks ihtiyaçlar çoksa, o zaman bu gibi maddelere (katıklık ve meyveler gibi diğer maddeler) olan talep artar ve herkes kendi durumuna göre bol miktarda bunları almak ister. Ancak mevcut mallar ihtiyaçları karşılamada çok yetersiz kalır. Dolayısıyla az olan bu mallara talep çok fazla olunca, bolluk ve lüks içinde yaşayanlar bu mallar için israf derecesinde aşırı paralar öderler. Çünkü içinde buldukları lüks ve

⁴⁸ Hassan(2010), a.g.e., s.144.

⁴⁹ Hassan(2010), a.g.e., s.143.

⁵⁰ Üstüne binilen hayvanlar (at, eşek, binek atı vb.)

⁵¹ Haldun(2004), a.g.e., s.494.

şatafattan dolayı, bu mallara herkesten daha çok ihtiyaç duyarlar. Böylece, görüldüğü gibi bu malların fiyatları yükselir... Tamamlayıcı nitelikteki mallara gelince, nüfusun azlığı ve insanların (ekonomik) durumlarının zayıflığı nedeniyle, bu mallara olan ihtiyaç (talep) az olur ve sonuçta fiyatları da ucuz olur.’’⁵²

İbn Haldun bedevilerin hayat tarzları ve hadarilerin hayat tarzlarını yıllar boyunca gözlemlemiştir ve nihayetinde bedevilerin şehirdeki hayata uyum sağlamada büyük sıkıntılar çektiklerini ve uzun süreçte barınmadığını belirtmiştir. ‘‘Umranı kalabalık şehirlerde refah ve bolluk çoktur. Buna bağlı olarak orada yaşayanların (lüks ve sair) ihtiyaçları da fazladır. Bolluğun ve rahatlığın yol açtığı alışkanlıklardan dolayı bu ihtiyaçlar zorunlu hale gelir... Umranı kalabalık şehirlerde yaşayanların giderleri çok fazladır. Giderler çok olduğu için, şehirde yaşayanlar kendilerinin ve bakmakla yükümlü oldukları kimselerin ihtiyaçlarını karşılamak için çok fazla paraya gereksinim duyarlar... Oysa bedevilerin geliri çok değildir. Çünkü kazanç kapısı olan işçiliğinin piyasası canlı olmadığı (yani onun yaptığı vasıfsız işçiliğe fazla rağbet edilmediği) için bir birikimi ve sermayesi de yoktur. Bu yüzden, malların talepleri karşılamakta zorlandığı ve fiyatların çok yüksek olduğu büyük şehirlerde yaşamaya güç yetiremez... Şehirde yaşamaya heveslenen her bedevi kısa sürede orada yaşayamaya güç yetiremeyeceğini anlar ve böylece şehre yerleşme girişimi büyük bir hüsrarla sonuçlanır. Bunun tek istisnası, daha önce sermayesi ve birikimi olan varlıklı kimselerdir.’’⁵³ Bu analizin günümüzde emsali ise kırsal kesimlerden büyük şehirlere göç edip, büyük kozmopolit şehirlerde dezavantajlı bölgelerde yaşamaya başlayan ve şehrin acımasız kapitalist sistemi içinde yitip giden insanları anlatmaktadır.

İbn Haldun’un *Mukaddime* içerisinde net olarak bedevilik ve hadarilik tanımları yapmamakla birlikte bunları bulunduğu toplum içerisinde yazına dökmeden de okuyucuların algılayabileceğini düşünmüştür. Nitekim İbn Haldun’un Mağrib⁵⁴ bölgesi olarak bilinen alandaki yaşam tarzlarını anlatmış olması itibariyle kavramların tanımı üzerinde fazlaca durmamıştır.

⁵² Haldun(2004), a.g.e., s.494-495.

⁵³ Haldun(2004), a.g.e., s.497.

⁵⁴ Mağrip (Arapça: المغرب العربي, el Mağrib el Arabi), kuzeybatı Afrika bölgesi. Tarihte, Müslüman idaresi sırasında İber Yarımadası, Malta ve Sicilya'yı da içerirdi. Günümüzde Mağrip, dar manada Tunus, Cezayir, Fas ve Batı Sahra'yı içerir. Libya ve Moritanya'nın da bunlara eklenmesiyle "Geniş Mağrip" diye adlandırılabilir bölge ortaya çıkar. Afrika'nın geri kalanından Atlas Dağları ve Sahra Çölü ile ayrılan Mağrip ülkeleri, Akdeniz coğrafi ve kültürel olarak Akdeniz havzasının bir parçası sayılabilir. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Ma%C4%9Frip> (Erişim Tarihi 08.12.2013)

Bedevi kelimesi üzerinde yapılan çalışmalarda bu yaşam tarzının çağrışım olarak genellikle ‘‘ilkel’’, ‘‘göçebe’’ ve ‘‘kırsal yaşam’’ anlamlarına gelmektedir. Yani öncelikle bedevi yaşam tarzı ile kastedilen insanların temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yaşadıkları bir süreçtir. Barınma, gıda, ısınma, giyim gibi temel ihtiyaçların karşılanmasının öncelik olduğu ve lüks hayat tarzına imkân vermeyen şartlar itibariyle bedevilik ilkel bir yaşam tarzı olarak tanımlanmıştır. Sırf göçebe insanlar değil, dağlarda mağaralarda yaşayan, çöllerde yaşayan ya da köylerde yaşayan çoğu insan bedevi olarak tanımlanabilmektedir. İbn Haldun ‘‘umran badawi’’ olarak belirtmiştir. Kimi tanımlamalarda ise bedevi toplumu bir nevi ‘‘kabile toplumu’’ olarak geçmektedir.

‘‘Bedevi hayat tarzının ekonomik dayanağı, belirli üretim yordamlarına bağlı olmak biçiminde kendini göstermektedir. Bedevilikte, tarım ve çobanlık faaliyetlerinde, ya da bunlardan herhangi birisiyle uğraşmak esastır. İbn Haldun’a göre, Bedevilerin, tarım ya da çobanlık üretiminde bulunmalarına, belirli coğrafi konumlarda olmalarına, kavimlerinin gelenek-göreneklerine göre gelişme dereceleri farklılıkları olmaktadır... Demografik unsurlar da söz konusu dereceyi etkiler.’’⁵⁵ Bedevilerin lüks yaşamdan uzak olmaları onları dünyevi zevklerin tembelleştirici özelliklerinden uzaklaştırmakla birlikte daha savaşçı, yardımsever, paylaşımcı olmalarına yol açmaktadır.

Hadariler ise şehirlerde üstün bilgilere sahip, teknik açıdan gelişmiş, ilim yolunda daha çok yol kat etmiş ve nihayetinde bütün bu olguların birleşimiyle lüks tüketime geçerek hantal bir yapıya ulaşmışlardır. Bu hantal yapı onları savaşçı özelliklerden uzaklaştırmıştır ve kendi oluşturdukları yapı yüzünden savaşçı toplumlarla mücadele edemez hale gelip, muhtemel saldırılarda yenilmelerine neden olmuştur. Nitekim tarih boyunca yüksek medeniyete ulaşmış nice toplumlar bu sayılan nedenlerden ötürü yok olmuşlardır. İlerleyen süreçte tarihten ders almayı başarabilen toplumlar kolektif bilinç ile hareket etmeyi başarmışlar ve ‘‘asabiyyet’’ kavramını idrak ederek uygulamaya başlamışlardır.

İbn Haldun, asabiyyet’i ‘‘Himaye, müdafaa, mutalebe (taarruz ve hak arama) ve ortaklaşa yapılan her türlü ictimai faaliyet... fetih, zapt, istila, işgal, zafer kazanılması... müşterek eylem/eyleyişte bulunma/hareket etme’’ olarak tanımlamaya başlamakta, Mukaddime boyunca, sayısız denecek kadar ‘‘kolektif aksiyon’’/’’ortak eylem’’(sellik) tarifi ve açıklaması geliştirmektedir. Asabiyyetin oluşumu düşmanların saldırısından korunmak ve

⁵⁵Hassan(2010), a.g.e., s.191.

saldıranları kovmak (ve servet kazanmak) ve birlikte harekete geçmek ve diğer toplumsal faaliyetlerle gerçekleştirdiğini vurgulamaktadır... Asabiyyet'in varlığını oluşturan temel olgu kendisini, "korunmak", "kovmak", "kazanmak", "harekete geçmek", "faaliyette bulunmak" eylem ve işlemleriyle göstermektedir... Asabiyyet davranış biçimidir. Bu davranış biçimi kolektif olmaktadır. Ortaklaşa yaşayış ve örgütlenme belirli bir ortak düşünceyi doğurmakta; bu düşünce gene ortaklaşa yaşayış ve örgütlenmeyi pekiştirmektedir.⁵⁶

Asabiyyet temelinde kandaşlık bağına dayansa da geniş anlamda ele alındığında köleliğin yaygın olduğu zamanlarda, köle azat eden ile azat edilen arasında kan bağı olmasa bile bir aidiyet ya da benimseme duygusu oluştuğundan asabiyyet bağı gelişmiştir. Arapların İslamiyet ile tanışmasından sonra ise asabiyyetin ahlaki temelleri daha da sağlamlaşmıştır ve doğrudan kandaşlık ile sonradan kandaşlık (evlilikle akraba olma ya da köle azat etme-edilme ilişkisi ve biat ilişkileri) kolektif uyum göstermiştir. "neseb (soy) asabiyyetin öncelik taşımasına, köken olarak güvenilir bir kaynak olmasına rağmen, neseb asabiyyeti ile sebep asabiyyeti, kolektif bir aksiyon gücü olmaları açısından, birbirlerine yakınlaşır ve kısa sürede aynılışırlar."⁵⁷

Şehir hayatı içerisinde gelişen uygarlıkta, asabiyyet gereği insanlar güç elde etme yarışına girer. Bu yarış maddi ve manevi olarak gerçekleşir. Yarış içerisinde lükse kaçma, pahalı savunma harcamaları, elit sanat ve sanatçılara yönelme, bunların da ötesinde diğer asabiyyet sahiplerini çeşitli yollarla yok etme çabası görülür.

"Uygarlık 'ta sosyal hayatı düzenleyen siyasal iktidar, hükmedenlerin yönetimi, barbarlıktaki kan şeflerinin düzenleyici rollerinin yerini almış olur. Bedevi-kandaş toplumlardan hadari-uygar topluma geçiş, bu olayı sağlayan temel faktörlerden biri olan asabiyyeti de etkiler ve "sindirir", ortadan kaldırmaya başlar... Asabiyyet kolektif aksiyon olarak, kendini sosyal bir bağ biçiminde gösterir... Asabiyyet, -teknik, coğrafya ve tarihsel gelenek-görenekler gibi- derinden işleyen bir güçtür... Asabiyyet, ister neseb ister sebep'e dayansın, önce, belirli bir topluluk içinde birlik ve aksiyon yaratmakta; ikinci olarak, diğer çatışan asabiyyetleri -bu kez güç kullanarak- bütün ve kuvvetli bir topluluk haline dönüştürmektedir."⁵⁸ Asabiye

⁵⁶ Hassan(2010), a.g.e., s.193-194.

⁵⁷ Hassan(2010), a.g.e., s.199.

⁵⁸ Hassan(2010), a.g.e., s.202-203.

bilincinin yüksek olduğu, zayıflamaya yüz tuttuğu ve ortadan kalktığı dönemlerde, yönetimin niteliği de asabiye bilincindeki değişikliğe paralel olarak değişir.

İbn Haldun dünyada birden fazla medeniyetin olduğunu tasvip eder. O, belirli bir zamandaki belirli bir medeniyetin üstünlüğünün sonsuza dek süremeyeceğini vurgular. Tarih medeniyetlerin devir daim etmesi ile şekillenir. Paradoksal bir biçimde, İbn Haldun için bir medeniyet en üst seviyesine ulaştığında son derece hassas hale gelir ki bu gerilemenin başlangıcına ve dış saldırılar tarafından bozguna uğramasına işaret eder.

Medeniyetler arası ilişkilere gelince, İbn Haldun'a göre, medeniyetler arası uyuşmazlık, diğer medeniyetler üzerinde hegomonya kurma çabasından kaynaklanır. İbn Haldun'a göre değerlerin farklılığı medeniyetler çatışmasına sebep olmaz. Dolayısıyla, şu sonuca varılabilir ki, İbn Haldun'un anlayışına göre, kültürel farklılıklar değil küresel hegomonya adına sergilenen siyasi çıkarlar ve girişimler medeniyetler çatışmasına neden olur.

İbn Haldun sosyal ve ekonomik açıdan çok değerli kavramları analiz ederek insanlara açıklaması yoluyla ebedi eserler sunmuştur. Sunduğu eserler doğu toplumunu analiz etmesine rağmen tüm insanlığa yönelik mesajlar da içermektedir. İbn Haldun'un eserleri ile tanışan batı bilim insanları, bu eserleri çeşitli kereler çevirip anlam derinliklerini algılamaya ve kendi toplumlarında karşılıklarını aramaya koyulmuşlardır.

Doğu medeniyetinin nasıl zirveye çıktığı ve neden bunu koruyamadığı üzerine düşünce silsileleri içerisinde İbn Haldun'u analiz eden batılı bilim insanları, şüphesiz ki geliştirdikleri teorilerle toplumlarının gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Kapitalizmin doğuda Arap diyarlarında ya da Hindistan'da veyahut Çin'de gerçekleşmemesinin nedenlerini düşündüğümüzde toplumsal olguların önemini açıkça görebilmekteyiz. Sosyal bilimler açısından çok önemli, mihenk taşı niteliğinde çalışmalar yapan İbn Haldun geçmişte, günümüzde ve gelecekte bu bilimlere üzerine çalışmış ve çalışacak insanlara daima rehber olmaktadır, olacaktır.

2.3. KARL MARX'DA ‘‘ASYA ÜRETİM TİPİ TARZI’’ ve SOSYAL YAPI – EKONOMİK YAPI İLİŞKİSİ

‘‘Her insan toplumu ilkel bir düzeyde de olsa bir iş bölümünü gerektirir. Ancak iş bölümü en basit toplum biçimi olan kabilede en alt düzeydedir, sadece cinsiyetler arasında genel bir iş bölümü vardır. İşleri büyük ölçüde çocukları yetiştirmek olan kadınlar erkeklerden daha az üretken bir rol oynarlar. Erkek başlangıçta tamamen komünal bir varlıktır; bireyselleşme giderek karmaşıklaşan ve uzmanlaşmış bir işbölümüyle ilişkili tarihsel bir üründür. İş bölümünün giderek karmaşıklaşması temel ihtiyaçları karşılamak için gerekenlerin üzerinde bir artık üretme kapasitesiyle el ele gider. Bu ayrıca malların mübadelesini gerektirir; mübadele ayrıca insanların giderek daha fazla bireyselleşmesine yol açar; bu süreç, büyük ölçüde uzmanlaşmış bir iş bölümü, para ekonomisi ve meta üretiminin geliştiği kapitalizmde doruğa çıkar. Böylece insanlar sadece tarihsel süreç içinde bireyselleşirler.’’⁵⁹

‘‘En basit kabile toplum biçimi avcı-toplayıcı* veya çobanlık biçiminde göçebe olarak hayatını sürdüren bir toplumdur. Kabile sabit bir alana yerleşmemiştir ve bir yerden diğerine geçerek mevcut kaynakları tüketir. İnsanlar doğaları öyle gerektirdiği için yerleşik hayata geçmemişlerdir; yerleşik hayata sadece çoban grupların istikrarlı tarım toplulukları haline geldiği bir evrede geçmişlerdir. Bu geçiş bir kez gerçekleştiğinde, topluluğun o andan itibaren, hem fiziksel çevre koşulları hem de kabile yapısı dâhil, ‘‘kabile karakteri’’ kazanmasını etkileyen birçok faktör devreye girer. İşbölümünün daha da farklılaşması, nüfus artışı ve böylece sözleşme içine girmeye zorlanan kabileler arasındaki çatışmalar ve bir kabilenin diğerini boyunduruk altına alması gibi birbiriyle ilişki süreçler aracılığıyla gelişir.’’⁶⁰

‘‘Bu oluşum, (‘‘ataerkil aile şefleri, onların altında kabile üyeleri ve en altta da köleleri’’ içeren farklılaşmış bir tabakalaşma sisteminin bir parçasını oluşturan) etnik temelli bir kölelik sistemi üretme eğilimindedir.’’⁶¹

⁵⁹ Giddens (2012), a.g.e, s.60.

*Avcı ve toplayıcılar yaşamlarını, avcılık, balıkçılık ve yenilebilir bitkilerin doğadan elde edilmesiyle kazanırlar. Bu kültürler, Afrika ve Brezilya ile Yeni Gine'nin az sayıdaki kıraç köşeleri gibi, dünyanın kimi bölgelerinde varlıklarını sürdürmektedir. Anthony Giddens, Sosyoloji, (Haz. Hüseyin Özel-Cemal Güzel), Ayraç Yayınevi, Ankara 2000, s.9.; Nohutçu(2012), a.g.e., s.914.

⁶⁰ Giddens (2012), a.g.e, s.61.

⁶¹Karl Marx, Pre Capitalist Economic Formations (Londra, 1964), s.122-123. [Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri, çev. Mihri Belli, ilk baskı 1967, Sol Yayınları]; Giddens (2012), a.g.e, s.61.

Temel analizde görüldüğü üzere ilkel ya da ilksel toplum biçimleri ataerkil yapı içerisinde yaşayan genelde ihtiyaçları doğrultusunda göçebe yaşayan kabileler şeklindedir. Tarihsel açıdan dikkat çeken önemli bir nokta vardır ki çobanlar ve peygamberler dikotomisi içerisinde (Shepherd-Prophet) ilkel kabilelerin yerleşik tarımsal hayata geçmelerinde çobanlar olarak tanımlanan aslında tarihsel süreç içerisinde peygamberler şeklinde toplumlara etkileyen bireylerin varlıkları ortaya çıkmaktadır. Kabileler yerleşik hayata geçtiklerinde ise temel bir sorun gün yüzüne çıkmıştır; Mülkiyet Sorunu...

Başlangıçta mülkiyet komünaldır; özel mülkiyetin kaynağı devletin yapısı değil, aksine sonraki toplumsal gelişmelerdir. Marx'a göre insan toplumunun, esas olarak, her biri kendine ait küçük özel mülkiyete sahip birbirinden bağımsız bireylerin, yaklaşık aynı tarihte bir tür sözleşmeye dayalı topluluk oluşturmak için bir araya gelmesiyle varlık kazandığını düşünmek anlamsızdır. "Yalnız yaşamakta olan bir birey konuşabildiğinden fazla toprak mülkiyetine sahip olamaz. Toprağı, en fazla, hayvanlar gibi ihtiyaçlarını karşılamakta kullanacaktır."⁶² Marx, bir bireyin işlediği toprakla ilişkisinin topluluk aracılığıyla dolaymlandığını vurgular. "Üretici kişi bir aile, kabile, bir insan grubu vb.'nin bir parçası olarak var olur: Bu toplumsal birimlerde, birbirlerine karıştıkları ve karşıtlık içinde oldukları için, tarihsel olarak farklı formları gerektirirler."⁶³ Marx'ın bu analizleri ilksel toplumlar için doğruluk arz etmektedir fakat ilerleyen süreçte toplum yapılarında geçerliliğini koruyamamaktadır zira mülkiyet konusunda hukuksal çözümler devreye girdiğinden doğal olarak mülkiyet yapısı değişim göstermiştir. Mülkiyet sorunu tarihsel süreç içerisinde güç ve sahiplenme ya da işgal odaklı yapıdan karşılıklı sözleşmeler sonucunda alım-satım ilişkisine dayanan bir yapıya geçmiştir. Bu yapının kaynağı ise temelde Roma Hukuku'na dayanmaktadır.

Kabilelikten toplum yapısına geçebilen insan grupları güç elde etme eğilimleri doğrultusunda ve diğer kabileleri boyundurukları altına alma isteklerine paralel olarak savaş haline geçmişlerdir. Savaş olgusu insan bünyesinde kendiliğinden var olmaktadır ve her savaş kendi içerisinde ekonomik ilişkiler de barındırmaktadır. Toplumlar arasındaki ilişkiler savaş kadar ticareti de harekete geçirir. "Farklı toplumlar farklı üretim araçlarına sahip oldukları ve doğal

⁶² Marx (1964), a.g.e., s.81.; Giddens, Anthony, a.g.e., s.60.

⁶³ Marx (1964), a.g.e., s.81.; Grundrisse, s.389.; Giddens (2012), a.g.e., s.60.

çevrelerinde farklı geçim kaynakları olduğu için’’⁶⁴ için, ürünlerin mübadelesi mesleki alanda daha fazla uzmanlaşmayı harekete geçirip meta üretiminin- yani bir alışveriş piyasasında satmak niyetiyle üretilmiş ürünlerin- ilk kaynağını oluşturarak gelişme gösterir. İlk metaller esasen doğrudan doğruya takas yoluyla el değiştiren köleler, büyükbaş hayvanlar, metallere oluşur. Bu alışverişler artar ve daha büyük çeşitlilikte metayı içerirken, bir şekilde para kullanılmaya başlanır. Böylece, mübadele ilişkileri daha büyük birimlerin karşılıklı bağımlılığını artırır ve dolayısıyla toplumların daha fazla genişlemesini mümkün kılar.⁶⁵

Toplumsal gelişmeyi analiz eden Avrupalı bilim insanlarının analizleri doğal olarak o günün teknolojik imkânları da göz önüne alarak incelendiğinde (ulaşım, haberleşme yetersizlikleri gibi), kendi toplumları daha doğrusu doğu-batı karşıtlığı içerisinde batı tandanslı olmuştur. Buna istinaden Marx, erken dönem yazılarında sadece Avrupa’dan toplanmış materyalleri kullanır ve kabile toplumundan antik topluma (Yunanlılar ve Roma’ya) doğru tek bir gelişme çizgisi çizerken, daha sonra kabileci dönemde birden fazla gelişme çizgisi olduğunu fark eder. Bu farklı gelişme çizgileri özellikle doğulu toplumları (Hindistan ve Çin’i) içerir, ancak Marx özel bir toplum tipinden, yani Germanik toplumdan söz eder. Bu toplum, Roma İmparatorluğu’nun çözülüşüyle birlikte feodalizmin Batı Avrupa’daki gelişme eksenini oluşturur.⁶⁶

Nitekim ‘Marx’ın ‘Asya tipi üretim tarzı’nın (doğulu toplumların) doğası üzerine görüşleri bir ölçüde değişikliğe uğramıştır. Marx, New York Daily Tribune’de 1853’te başlayan makalelerinde, tarımcı kültürde merkezi sulamaya önem kazandıran ve böylece güçlü bir merkezi hükümete veya ‘doğu despotizmi’ne yol açan iklim ve diğer coğrafi faktörlerin önemini kuvvetle vurgular.⁶⁷ Ancak Marx daha sonra bunun söz konusu toplum tipinin (bizzat yerel topluluğa özgü) daha bütünleştirici temel niteliklerinde kök saldığı görüşünün benimser. Doğulu toplum değişmeye büyük direnç gösterir; durağanlık yönündeki bu büyük

⁶⁴ Karl Marx ve Friedrich Engels, Kapital c.1, Londra 1970. [Kapital, çev. Alaattin Bilgi, (ilk baskılar) 1.cilt 1965, Sol Yayınları]; Giddens (2012), a.g.e., s.61.

⁶⁵ Giddens (2012), a.g.e., s.61.

⁶⁶Giddens (2012), a.g.e., s.62.

⁶⁷ The American Journalism of Marx and Engels (New York, 1966); Articles on India (Bombay 1951); Marx On China 1853-60 (Londra1968); Giddens (2012), a.g.e., s.62.

eğilim sadece merkezi hükümet⁶⁸ biriminin katı despotik tutumundan değil, aynı zamanda (ve esasen) köy komününün kendine yeten içyapısından kaynaklanır. Küçük köy topluluğu ‘tamamen kendini idame ettirebilecek yapıdadır ve kendi içinde tüm üretim ve artık-üretim koşullarını barındırır.’⁶⁹

Doğulu toplumlarda despotizme dayalı yönetime bağlı olarak, Avrupa’daki Roma Hukuku’na dayanan mülkiyet haklarının aksine, bireyler mülklerinin sahipleri değil sadece kullanıcısı sıfatına sahiptirler. Mülkün sahibi genel inanışa göre Tanrı’dır ve onun dünyadaki temsilcisi olan kabile lideri bu mülkleri onun adına yönetmektedir. Bireyler elde ettikleri ürünün bir bölümünü ‘kabilenin Tanrı’sının lütfunu kazanmak adına’ yöneticiye verir ve böylece devamlılık sağlanmaktadır. Görüldüğü üzere ilksel doğulu toplumlarda dini inanca dayalı nispeten vergi benzeri olarak görülebilecek bir uygulama ile yönetici ile halk arasında inanca dayalı bir mübadele gerçekleşmektedir, fakat bu mübadele kapsamlı bir ekonomik sistemin oluşmasını engeller ve doğulu toplumlarda gevşek bir toplum yapısı oluşturur.

Yerel köy topluluklarının kendine yeten karakteri kentlerin gelişimini kesinlikle sınırlar ve kentler Hindistan veya Çin’de asla egemen bir rol oynamamıştır. Çünkü dinsel etkenler bu toplumları derinden etkilemiştir ve kentsel ekonomik ilişkiler ikincil planda kalmıştır. ‘Geleneksel Çin’de peygamberliğin gelişimi erken bir tarihte dumura uğradı. Hindistan’da ise tersine, önemli bir kurtuluş dini ortaya çıktı, fakat Hindu (ve Budist) peygamberler, örnek peygamberler oldukları için, kendilerini aktif olarak yayılması gereken kutsal bir misyonun emanet edildiği biri olarak görmediler. Hinduizm diğer dünya dinlerinden bazı önemli noktalarda ayrılır. Hinduizm eklektik* ve hoşgörülü bir dindir. Bununla beraber, çoğu Hindu’nun paylaştığı ve -sapkın olarak düşünülebilecek şeyleri reddetmelerinin ortak hakikatlerini oluşturması anlamında- ‘dogmalar ‘ içeren belirli inançlar vardır. Bunlardan en önemlisi ruh göçü ve yeniden doğuştur (karma). Bunların ikisi de kast sisteminin toplumsal düzeniyle ilişkilidir. Weber’in ifadesiyle Komünist Manifesto’dan bir sloganı kullanırsak, en alt kasttan Hindu ‘dünyayı kazanabilir’: Gerçekçi bir biçimde, bu inançlar temelinde en üst düzeylere gelebilmek, cennete gitmek ve tanrısallık kazanmak için müteakip dirilmeleri hedefleyebilir. Hindu ortodoksisi, bireyin mevcut hayatındaki davranışlarının

⁶⁸ Buradaki hükümet tanımı günümüzün modern hükümet algısını oluşturmamalıdır zira dönem itibariyle ataerkil monark tavrı sergileyen liderin yönetim tarzı şeklindedir.

⁶⁹ Marx(1964), a.g.e., s.70.; Giddens (2012), a.g.e., s.62.

* Eklektik, farklı düşünce sistemlerinden seçilen öğretilerin ayrı bir sistem içinde birleştirilmesidir.

http://www.felsefe.gen.tr/eklektisizm_nedir_ne_demektir.asp (Erişim Tarihi 23.08.13)

sonraki dünyaya gelişinde çözümlü imkânsız sonuçlara sahip olabileceği öğretisi aracılığıyla ve bu öğretinin doğrudan kast sistemiyle ilişkili olması nedeniyle mevcut toplumsal düzene direnmeyi zorlaştıran aşılması güç engeller yaratır.’’⁷⁰

Birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış kastlar keskin bir nefret duygusu içinde bir arada yaşayabilirler. Zira herkesin kendi kaderini hak ettiği düşüncesi toplumsal açıdan ayrıcalıklı olanlara daha iyi fırsatlar sunmaz. Karma öğretisinin sarsılmadan kalması şartıyla ve kaldığı sürece, devrimci fikirler veya ‘‘ilerleme’’ mücadelesi anlaşılmaz şeylerdir.⁷¹

Hindistan’da Hinduizmin iyice yerleştiği erken dönemde, İsa’nın doğumundan yaklaşık dört-beş yüzyıl kadar önce, zanaat ve ticaretin gelişimi doruğa ulaşmıştı. Şehirlerdeki ticaret ve zanaat loncaları kentin ekonomik düzeninde Ortaçağ Avrupa’sındaki loncalara benzer öneme sahiplerdi. Ayrıca Hindistan’da rasyonel bilim oldukça gelişmişti ve farklı dönemlerde birçok felsefe okulu filizlenmişti. Bunlar neredeyse bir başka yerde eşine rastlanmayan bir hoşgörü atmosferi içinde yaşıyorlardı. Ortaçağ Avrupası’ndakine benzer hukuk kurumları gelişmişti. Fakat kast sisteminin ortaya çıkışı, Brahman* rahipliğin yükselişiyle birlikte, Avrupa’dakine benzer daha üst düzeyde ekonomik gelişmeyi fiilen engelledi.⁷² ‘‘Brahmanlık başlangıçta din adamlığıydı, ama ayrıca birçok farklı meslek içinde prensler, hukukçular, teolog eğitimciler ve danışmanlar olarak da kullanıldılar.’’⁷³

⁷⁰ Giddens(2012), a.g.e., s.272-273.

* Brahmanizm, kalıtım yolu ile geçen bir kast bölünmesine dayalı toplumsal bir inancı ihtiva eden Hint dinidir. Kast, imtiyaz bakımından yukarıdan aşağıya doğru kesin ölçülerle sınırlanmış toplumsal sınıfların her biridir.

Brahmanlar insanları dört sınıfa ayırırlar:

1- Brahmanlar: Son derece nüfuzlu olup, sözlerine kimse karşı gelemmez. Bunlar inanın kutsal rahipleridir.

Mukaddes Veda kitabını okumak ve diğer Brahma mensuplarına yol göstermekle görevlidir. Emirlerine kimse karşı gelemmez. Herkes onlardan çekinir.

2- Savaşçılar: Bu sınıfa hükümdar, raca ve büyük devlet adamları girer. Bunlara Krişna denir.

3- Tüccarlar, ziraatçılar: Bunlara Vayansa denir.

4- Köylüler, işçiler ve hizmetçiler.

Bu dört sınıftan çıkarılanlara Parya adı verilir. Bunlar hayvan muamelesi görür. İnsan gibi yaşamak hakları yoktur. Diğer sınıflardaki insanlarla bütün ilişkileri kesilir. Brahmanlar, prensip olarak bir yaratıcıya inanırlarsa da, Peygamberlere inanmazlar. Bâtil inançlarına göre Brahma, en olgun ve hep sükut eden bir ilah olup, her şeyin aslıdır. Fakat bu ilah, diğer iki ilah vasıtası ile işlerini yapar. Bunlardan biri Vişnu, diğeri Siva’dır.

<http://www.dinimizislam.com/detay.asp?Aid=689> (Erişim Tarihi 24.08.2013)

⁷¹ Max Weber, ‘‘Religion Of India’’, Glencoe, 1958, s.122-123.; Giddens(2012), a.g.e., s.275

⁷² Giddens(2012), a.g.e., s.273.

⁷³ Weber (1958), a.g.e., s.139-140.; Giddens(2012), a.g.e., s.275.

Hindistan'da Brahman rahiplik ilk genel krallıktan önce güçlü bir biçimde yerleşti. Bu yüzden, Brahmanlar belirli bir hiyerarşiye dâhil edilmekten kurtulabildiler ve aynı zamanda prensip olarak krallarınkinden daha üst bir statü konumu talebinde bulunabildiler.⁷⁴

Kast sistemi bireylere sabit bir konum içerisinde sisteme tamamen ‘zorundalık’ şeklinde bağlı olmayı ve sabit meslekler içinde babadan oğula geçen mesleki süreçte devimin halinde yaşamayı dikte etmiştir. Birey babasından gelen mesleği en ideal ve en iyi şekilde yapmayı reddetmesi halinde öğretiler gereği öldükten sonra tekrar vücut bulduğunda daha iyi bir hayat ve konuma sahip olamayacaktır. Bu baskılar sonucunda teknik ve mekanik açıdan gelişmelere ayak uydurulamamış ve ekonomik açıdan sıkıntılar oluşmuştur. Geleneksel Hindistan bu şartlar dolayısıyla kapitalizme öncülük edecek niteliklere sahip olamamıştır ve gevşek toplum yapısı çok uzun süreler varlığını sürdürmüştür.

‘Geleneksel Çin’de ise, Weber’in ekonomik rasyonelleşmeye vesile olduğunu söylediği bazı önemli gelişmeler yaşandı. Bunlar, Hindistan’dakilere benzemeyen kentler ve loncaların gelişimi, bir para sisteminin oluşması, hukukun gelişimi ve patrimonyal⁷⁵ bir devlet içinde siyasal bütünlüğün sağlanması olarak sıralanabilir. Ancak Çin’deki bu gelişmeler ile Avrupa kapitalizminin ortaya çıkışında rol oynayan gelişmeler arasında belirli önemli farklılıklar vardır. Çin’de Antik Çağ’da nispeten üst düzeyde bir kentleşme ve iç ticaret hacminde artış sağlanmasına rağmen, para ekonomisi sadece belirli düzeye ulaştı.⁷⁶

Ancak Çin kentleri toplum yapısı gereği ve lidere bağlılık düzeylerinin yüksekliği yüzünden hukuksal bağımsızlık ve siyasal özerklik açısından çok yetersiz kalmıştır. Bunda temel etken Çin bünyesindeki devlet bürokrasisi olarak da gösterilebilir. Devlet içerisindeki bürokratik yapı her şeyin devlet kontrolünde yapılmasını dikte ederek özel girişim imkânlarını adeta yok etmiştir ki bu da Çin toplumunda tarıma daha fazla yönelime neden olmuştur. Çin’de akrabalık ilişkilerine verilen önem de kapitalizme öncülük edecek şartların oluşmasına engel olmuştur.

Köylerde mevcut düzen içerisinde kendine yetecek kadarını üreten Çin toplumu üyeleri, kentlere göç etme konusunda isteksizdiler ve bu da kent nüfusunun sınırlı kalmasına yol açmaktaydı. ‘Akrabalık grubu (tsung-tsu) ev halkından daha büyük tüm ekonomik girişim

⁷⁴ Giddens(2012), a.g.e., s.275.

⁷⁵ Ev topluluğu şefinin otorite alanının genişlemesiyle teşekkül eden yönetim örgütünün iktidar ve otorite yapısını ifade eder. Açık bir yönetici ve “tebaa” ayrımına dayanır.

⁷⁶ Giddens(2012), a.g.e., s.275.

biçimlerinin fiilen temeli veya modeliydi. Tsung-tsu tipik olarak gıda işleme, dokumacılık ve diğer evsel endüstrileri kontrol ediyor ve aynı zamanda üyelerine kredi imkânı sağlıyordu. Kırsal ve kentsel üretimde akrabalık grubunun işbirlikçi kontrolü yüksekti ve ikisi de Avrupa kapitalizminin temel karakteristikleri olan bireysel girişimci etkinlik ve özgür emek hareketliliğini büyük ölçüde kısıtlıyordu.”⁷⁷

Geleneksel Çin’de din çok önemli bir yer tutar. Kendi ruhu için en iyi yaşamı isteyen birey bunu Konfüçyanizm’de bulur. Konfüçyanizm Çin toplumu için erdem temellerini atan dindir. Aslında Weber, Çin’de İngilizcedeki “din” kelimesinin karşılığı bulunmadığını belirtir. Konfüçyanizm için batılı toplumlarda daha çok “öğreti” vurgusu yapılmaktadır.

“ Konfüçyanizmde en değerli şey, ağırbaşlı ve dürüst bir hayat sürdüren, kendisi ve dış dünya ile uyumlu “kendini yetiştirmiş insan”dır. Bu etik özdenetimi, duygulara hâkim olmayı talep eder; Ruhun uyumu nihai iyi olduğu için, bu dengeyi bozabilecek tutkulara izin verilmemelidir. Günah ve buna tekabül eden bir kurtuluş düşüncesi yoktur. Özdenetime Konfüçyanist vurgu en kesim biçimde çilecilikle birleşir, örneğin bu vurguya dünyanın yüklerinden kurtulmaya çalışan Hinduizmde karşılaşılr.”⁷⁸. Çin’deki bu Konfüçyanist din anlayışı bireye düzgün gelenek göreneklere bağlı, düzene uyan ve lidere sadakat gibi öğeleri benimsettiğinden dolayı mevcut düzene uyum sağlamaya yol açarak ve kapitalizmin ihtiyaç duyduğu bireysel girişim ve sermayeye duyulan arzu eksikliğine yol açarak gelişimi engellemiştir.

⁷⁷Giddens(2012), a.g.e., s.275.

⁷⁸ Giddens(2012), a.g.e., s.276.

2.4. EMILE DURKHEİM'DE ‘‘MEKANİK DAYANIŞMA’’ VE GELENEKSEL TOPLUMLARDA SOSYAL YAPI - EKONOMİK YAPI İLİŞKİSİ

Durkheim toplumsal analizinde mekanik ve organik dayanışma kavramlarından hareket etmektedir. Akrabalık bağlarına, geleneksel değer ve normlara sadakatin esas olduğu, okur-yazarlık, işbölümü ve bireyciliğin henüz yeterince gelişmediği, kurumları işlevsel olarak farklılaşmamış toplumlarda görülen, hem davranış biÇimleri hem de değer yargıları bakımından bireylerin birbirlerine benzemeleri sonucu oluşan ortak bilince dayanan dayanışma biÇimi mekanik dayanışma olarak tanımlanmaktadır. Modern sanayi toplumlarında görülen, hem kültürel açıdan, hem de iş bölümündeki uzmanlaşma sonucunda bireylerin varlıklarını sürdürebilmek için birbirlerine karşı olan bağımlılıklarının meydana getirdiği dayanışma biÇimi de organik dayanışma olarak tanımlanmaktadır.

İç bütünlükle ilgili temel bağların ‘‘mekanik dayanışma’’ üzerine kurulduğu toplumlar parçalı veya gevşek parçalar toplamından oluşan toplumlardır: Yani iç organizasyonları bakımından birbirine oldukça benzer siyasal-ailevi grupların(klanların) bir araya gelmesinden oluşurlar. Mekanik dayanışmada, toplum tüm üyeleri tarafından paylaşılan güçlü inançlar ve duyguların hâkimiyetinde olduğundan bireyler arasındaki farklılaşmaya çok az yer olduğu söylenebilir; her birey bütünü küçük bir evrenidir.⁷⁹

Daha geri toplumlarda mekanik dayanışma görülür. Bu toplumlarda kişilerin birbirlerine benzerlikleri fazladır. İŐlevleri de çok farklılaŐmamıŐtır. Aralarındaki yardımlaŐma imece tarzıdır. Her birinin yapmaktan anladığı az sayıda ortak işte, beraberce yardımlaŐma yoluna giderler. Bireylerin yakın çevreleriyle iletiŐimleri çok sıklıdır. Toplum değerlerine aşırı sahip çıkar ve bunlara aykırılıklar Őiddetle cezalandırılır.

Mekanik toplumlarda kolektif bilinç tamamen hâkim konumdadır, zira bu basit sosyal sistemler içinde yer alan herkes özünde aynıdır. Bireyselliğe çok az yer vardır, toplumsal farklılıklar çok azdır ve özel mülkiyet neredeyse hiç bilinmez ve bu yüzden uyum/itaat hem doğaldır hem de sosyalleŐmeyle ve aile, din gibi temel toplumsal düzenlemeler aracılığıyla sağlanır. Ancak toplumlar geliŐip modernleŐirken, sanayi ekonomileri ve karmaşık iŐbölümleri gelişir ve insanlar kırdan kente göç ederken, sonuçta mekanik dayanışma topluma

⁷⁹ Giddens (2012), a.g.e., s.134.

dar gelmeye başlar. Farklı meslekler, hayat tarzları ve alt-kültürlerin çoğalması ve yasallık kazanmasıyla, benzerlik yerini farklılaşmaya bırakır. Durkheim'e göre, modern ekonomik toplumların temelini, karşılıklı ekonomik bağımlılığın yanı sıra, karşılıklı çıkar, hayatta kalabilmek ve başarı sağlayabilmek için karşılıklılık ve işbirliği oluşturur. Ona göre, çıkarıcılık tek başına toplumsal çatışma ve kaos üretecektir. Gelişmiş sanayi toplumlarının sözleşmeleri ve ekonomik mübadelelerinin temelini, bazı ahlâk biçimleri, bir güvenlik ve adalet sisteminin üzerine kurulabileceği genel kabul gören ilkeler, normlar ve değerlerle ilişkili bazı ahlak kuralları oluşturmak zorundadır.

Mekanik dayanışmalı toplum:

- Bireysel bilinçler birbirine benzer, bireyin kişiliği yoktur, toplum önemlidir.
- Bağlılık benzerlikte doğan sempati bağlılığıdır.
- Dayanışma tam bir benzeşme ve uyum içinde ortaya çıkar. Dayanışma, insanların birbirine benzediği oranda artar. Dayanışma inorganik varlıkların molekülleri arasındaki dayanışmaya benzetildiğinden mekanik dayanışma denir.
- Nüfuz azdır, işbölümü yoktur, homojen geleneksel yapı mevcuttur.

İkinci toplumsal bütünlük biçimi ‘‘organik dayanışma’’ dır. Burada dayanışmanın kaynağı basitçe ortak inanç ve duygular topluluğunun kabulü değil, işbölümü içinde işlevsel karşılıklı bağımlılıktır. Mekanik dayanışmanın toplumsal bütünlüğün ana temelini oluşturduğu yerde, kolektif bilinç⁸⁰ ‘‘bireysel bilinci’’ tamamen kuşatır ve bu yüzden bireyler arasında özdeşliği gerektirir. Aksine, organik dayanışma bireyler arasında inanç ve eylemlerin özdeşliğini değil, farklılığını gerektirir. Bu yüzden bireyciliğin artışı organik dayanışmanın gelişimi ve işbölümünde genişlemeyle ilişkilidir. Organik dayanışmanın gelişimi, zorunlu olarak kolektif bilincin/vicdanın öneminde azalmayla ilişkilidir.⁸¹ Erken dönemde mekanik dayanışma bilinci hala aktif durumdadır ve geleneksel toplumlar gerekli birikime sahip olmadığı için organik dayanışmanın ihtiyaç duyduğu özellikleri barındıramaz ve mekanik dayanışma aşamaz.

⁸⁰ Burada kastedilen bilinç bireysel bilinçlerin ötesinde toplum veya meslek birliklerinin benimsediği temel düşünce tarzlarından hareketle oluşan ortak davranış kalıplarını şekillendiren bilinçtir.

⁸¹ Giddens (2012), a.g.e, s.135-136.

2.5. MAX WEBER'E GÖRE FEODAL SİSTEMDE SOSYAL YAPI – EKONOMİK YAPI İLİŞKİSİ

Feodalizm ya da derebeylik, başta Ortaçağ Avrupası olmak üzere tarihin birçok evresinde rastlanan toplumsal, siyasal ve ekonomik örgütleniş biçimidir. Feodalizm kelimesi, Latince feodum (tımara) ile taşınabilir değerli mal anlamına gelen Cermen kökenli bir kelimedenden türetilmiştir.

Feodal düzenin siyasal yapısı bir piramit gibidir. En üstte kral (veya imparator), altında ise kendisine bağlı soylular bulunur. Bu soyluların altında daha başka soylular olur. Bu hiyerarşik düzenin en alt ve en geniş tabakasını serfler oluşturur. Piramidin en tepesinde otursa da kralın mutlak egemenliği yoktur. Feodal düzende kralın yetkisi çok sınırlıdır. Bu sınırlamanın başlıca nedeni, idarenin tek merkezden (kralın sarayından) yapılmamasıdır.

Temel üretim aracı olan toprak, birçok feodal bey arasında paylaştırılmıştır. Ekonomik gücü ellerinde bulunduran ve kralın rakiplerine karşı tek dayanağı olan feodal beyler, kendi iradelerini krala, gerekirse zor kullanarak kabul ettirecek güce sahiptir.

Feodal sistemde sadece üretim araçları değil, askerî güç de feodal beyler arasında paylaşılmıştır. Donanımlı askerlerden oluşan merkezî bir ordunun kurulması kral açısından pahalı olduğundan, bu ihtiyacı feodal beyler karşılamıştır. Bu sebeple kralın savaşta başarılı olması, feodalitenin desteğine bağlıdır. Feodaller aslında bir bakıma Osmanlı İmparatorluğu döneminde uygulanan tımar sisteminin düşünsel açıdan temelini atmışlardır fakat şüphesizdir ki feodal beyleri tımar sistemindeki toprak sahiplerinden ekonomik ve siyasal açıdan daha güçlü konumdadırlar.

Feodal ekonomik yapıda serfler soylunun toprağında üretim yapıp, gereken çok az miktarı kendine ayırdıktan sonra geriye kalanı soyluya veren köylüler, ana üretici güçtür. Ticaret gelişmediği için uzmanlaşmış bir ekonomi ve gelişmiş iş bölümü yoktur. Üretim toprakta yapıldığından zenginliğin ölçüsü topraktır, taşınabilir servet olgusu gelişmemiştir.

Merkezî otorite zayıftır, yerellik görülür. “Batı feodal devlet yapısı, halk meclislerinden oluşan meclisler, siyasal partiler, rasyonel bir anayasa, rasyonel düzenlenmiş bir hukuk,

rasyonel düzenlenmiş kurallar ve yasalara bağlı devletin öncüllerini görmezden gelirse, bunlar sadece Batı’da görülmüştür.”⁸²

Feodalizmi mevcudiyetini sağlayan temel kurum feodal sözleşmedir. Feodal sözleşme, soylular arasındaki koruyan-korunan ilişkisini düzenleyen, karşılıklı hukuki, mali ve tabii askeri yükümlülükleri kapsayan bir sözleşmedir. Yazılı bir belge olmak zorunda değildir, sözlü olarak da yapılabilir. Feodal sözleşmeye göre koruyana süzeren, korunana ise vassal denir.

Dini açıdan feodalizmi incelediğimizde aşırı dini yapının olduğu bir süreç gözümüze çarpmaktadır. Feodal dönemde dini açıdan hegemonya sağlayan kurum kilise idi. ‘‘Feodal dönemde kilise bütün Hıristiyan dünyasına erişmiş bir güçtü. Herhangi bir ‘‘taç’’tan daha etkili, daha eski ve daha yaygındı. Feodal çağ dindar bir çağdı. Kilisenin muazzam manevi gücü ve prestiji vardı. Öyle ki, dini ve ahlaki değerler aynı zamanda toplumu şekillendiren faktörlerdi.’’⁸³

Weberyen perspektifle bakıldığında kapitalist-öncesi sosyal formasyonda köylüler kısmen serbest ve fabrika şartlarının sağladığı disiplinden mahrum, zanaatkârlar kendi üretim araçlarının sahibi ve amaç-rasyonellik motifi ile değil kardeşlik etiği ile hareket ediyor, yöneticiler rasyonel ve objektif ilkelerden mahrum, daha fazla patrimoniyal ve keyfî bir güç kullanma imkânına sahiplerdir. Genel olarak Batı toplumları için Weber’in bu yaklaşımını tarihi veriler de doğrular niteliktedir. Tarihi verilere göre Roma İmparatorluğu’nun çöküşü nedeniyle Ortaçağ döneminin ilk zamanlarında arkaik yaşantı koşullarına geri dönülmüştü.

Nüfus çok az ve birbirinden geniş, bomboş ve çorak doğayla ayrılan köy adacıklarında birikmişti. Yollar parçalanmış ve kaybolmuştu. Taşıma ve ulaştırma ancak ırmak koylarında sallarla ya da atlıların bile tuzağa düşmekten korktuğu izler boyunca insan sırtında yapılmaktaydı. Kentler yok olmuştu ya da antik kentlerden kalıntılar üzerinde sağlam kalabilen şato ve manastırların kıyısına yığılan kulübeciklerden ibaretti. Üretim tarıma endeksli olup hem ilkel tekniklerle yapıldı hem de çok yetersizdi. İnsanların düşünce ve

⁸²Max WEBER, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çeviren: Emir Aktan, Ankara: Alter Yayıncılık, 2011, s. 7-8.

⁸³ Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çeviren: Murat Belge, 2. Bası, Bilim Yayınları, İstanbul, 1976, s. 23.; Bünyamin DURAN, ‘‘Demokratikleşme Dalgası ve Münazarat’’, *Köprü Dergisi*, Sayı 117, 2012, s. 10.; Ahmet Yavuz Çamlı, *Max Weber’de Rasyonelleşme ve İktisadi Gelişme İlişkisi*, 2013, s.81.

kültür düzeyleri çok düşüktü. Toplum, esas olarak donmuş bir toplumdur.⁸⁴ Eğitimin tek merkezi kilisedir ve manastırların çoğu aynı zamanda tarım üretim merkezleridir.⁸⁵

Ortaçağ'da toplumsal sınıflar "savaşanlar, dua edenler ve çalışanlar"dan meydana geliyordu.⁸⁶ Kilise ve soylular egemen sınıfı oluşturuyordu. Toprak, büyük malikâne sahiplerinin elindeydi. Bu büyük toprak sahipleri malikânelerine bağlı olan insan, ev ve malları koruyan birer askeri şef ve aynı zamanda adalet ve asayiş sağlayan birer siyasal şef konumundalardı. Beyler birbirine karmaşık bir üst-alt hiyerarşisiyle bağlı olup üst-alt arasındaki değer sisteminin temelinde kişisel sadakat, kan bağları, askeri şeref ve din bulunurdu.⁸⁷

Feodal dönemde Batı ve Orta Avrupa, "malikâne" denilen bölgelere bölünmüştü. Malikâne, bir köyle çevresindeki köy halkının işlediği birkaç yüz dönüm ekilebilir topraktan meydana gelirdi. Malikâne sınırlarının dışında ise genellikle otlak, ekilemez arazi, orman ve çayırlar bulunurdu.⁸⁸ Ticaretin gelişmesine paralel olarak yol kavşaklarında, nehir ağzlarında ve toprak eğiminin elverişli olduğu yerlerde kentler kuruldu. Kentlerin bu tarz yerlerde kurulmasının nedenlerinden biri de buralarda saldırı anında sığınabilecek yerlerin bulunmasıydı. Böyle yerlerde toplanan "gezginci tüccarların" sayısı artınca kent alanları oluştu. İlk yerleşme bir kez sağlandıktan sonra, kent, çevresinde kendiliğinden yayılmaya başladı ve artık tarih coğrafyadan önde gider hale geldi. Ortaçağ'da ilk kentleşme İtalya ve Hollanda'da görülür.⁸⁹

Ortaçağ'da dua edenlerle savaşanların himayesinde olan sermaye durağan nitelikteydi. İnsanlar ihtiyaç duyduklarını kendileri üretip kendileri tükettiğinden, üretim; tüketim amaçlı yapılıyordu. Şüphesiz, mal değiş tokuşu vardı ve bu değiş tokuş haftalık pazarlarda gerçekleştirilirdi. Haftalık pazarlar mahalli ve dar kapsamlıydı. Pazarların genişleyememesinin temel nedenleri talebin yokluğu ve yolculuğa elverişsiz yollardı. Para

⁸⁴ Maurice DUVERGER, *Siyaset Sosyolojisi*, Çeviren: Şirin Tekeli, İstanbul: Varlık Yayınları, 1975, s. 457-460.; Çamlı (2013), a.g.e., s.79-80.

⁸⁵ Tefik GÜRAN, *İktisat Tarihi*, İstanbul: Acar Matbaacılık, İstanbul. 1997, s. 26; Çamlı (2013), a.g.e., s.80.

⁸⁶ Huberman (1976), a.g.e., s. 11; Felicien CHALLAYE, *Mülkiyetin Tarihi*, Çeviren: Turgut Ayтуğ, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969, s. 57.; Çamlı (2013), a.g.e., s.80.

⁸⁷ Duverger (1975), a.g.e., s. 45.; Çamlı (2013), a.g.e., s.80.

⁸⁸ Huberman (1976), a.g.e., s.12.; Çamlı (2013), a.g.e., s.93.

⁸⁹ DUVERGER (1975), a.g.e., s.45.; Çamlı (2013), a.g.e., s.93.

kıttı, her para her yerde geçmezdi.308 Ağırlık ve ölçüler de ülkeye göre değişirdi. Malları uzak yerlere taşımak tehlikeli, güç ve pahalıydı.⁹⁰

Hıristiyanlık bir inanç sistemi olarak Ortaçağ boyunca insanların mümkün olduğunca dünyadan uzaklaşıp, Tanrı ve ahiret günü hakkında alabildiğine düşünceleriyle ilgili bir dünya görüşünü ortaya koyuyordu. Kilisenin kaba ve sert bir baskısı vardı. Bu durum her alanda olduğu gibi bilimde de kendini gösteriyordu. Yeni buluşlar, gelişmeler ve aklın faaliyette bulunması engelleniyordu. Ortaçağ'ın düşünce alanında en belirgin özelliği; eleştirici bir tutumun ve deneye dayanan bir davranışın bulunmamasıdır. Kişi henüz kendini dünyanın merkezi saymıyor; Tanrısal bir düzen içinde yaşadığına ve bu düzenin bozulmayacağına inanıyordu.⁹¹

Feodal ekonominin temelini toprağa bağlı serfi de içeren küçük köylü tarımı oluşturur; kasabalardaki evsel üretim ve el zanaatları üretimiyle bu temel tamamlanır. Serflikte, emekçi üretiminin belirli bir miktarını toprak sahibine vermek zorunda olsa da, üretici ile ürünü arasında oldukça alt düzeyde bir yabancılaşma vardır. Serf, genellikle kendisi ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak için üretimde bulunurken kendisinin efendisidir.

Feodalizmden kapitalizme geçiş dönemi tüm Avrupa için sancılı bir süreçtir. Bu dönemin en büyük sancılarını kasabalar çekmiştir. Roma İmparatorluğu'ndan çok az sayıda kasaba varlığını sürdürebilmiştir ve bu kasabalar da azat edilen serflerden oluşmaktadır. Bu serfler aslında kapitalizme giden süreçte temel belirleyicilerden olmuşlardır. Tefecilerden borç alan bu serfler, topraklarını işleyip üretime katkıda bulunarak ticaret hacminde canlanma sağlamışlardır ve elde ettikleri gelirler sayesinde feodal lordlara karşı parasal yükümlülüklerden kurtulmuşlardır.

Feodal lordların gelir kaynaklarında meydana gelen bu azalmalar ise monark kralların vergiler yoluyla hâkimiyetlerini güçlendirmesine vesile olmuştur. Monarşinin hüküm sağlamaya başladığı bazı Avrupa ülkelerinde serflik sistemi çözülmeye başlamıştır. ‘İngiltere’de 14. Yüzyılla birlikte serflik fiilen ortadan kalkar. Feodal dönemdeki unvanları ne olursa olsun, bu ülkede çalışan emekçi kesimin büyük çoğunluğu söz konusu dönemden

⁹⁰ Çamlı (2013), a.g.e., s.80

⁹¹ Çamlı (2013), a.g.e., s.83.

itibaren artık mülk sahibi özgür köylüdür. Kuşkusuz serfliğin yazgısı Avrupa'nın farklı kesimlerinde oldukça farklıdır ve bazı alanlarda "yeniden canlanma" dönemleri yaşar."⁹²

Bu süreç içinde feodal lordlar ile monarşinin büyük ve acımasız savaşı içinde kalan özgür ve aynı zamanda bağımsız kalan köylüler, hayatta kalma mücadelesi içinde burjuva kesiminin yönlendirmeleriyle monarkların tarafına çekilmişlerdir. Buna bağlı olarak feodal lordlar tarafından topraklardan atılmışlardır ve bu süreç bir nevi "mülksüzleştirme" halini alarak Marx'a göre tarihin "ilk özgür proleter kütlesi" oluşturularak piyasanın içine atılmıştır. Bu topraklar Kilise tarafından yandaşlarına karşılıksız olarak dağıtıldığında, elindeki gasp edilen köylü kesim dilenci ya da serseri haline gelmiştir. Fakat bu kesim çok ağır ceza yaptırımlarıyla yıldırılmaya çalışılmıştır. Yasalar temelinde serseri ve dilenci kesimi ücretli işçiye dönüştürmeye yönelik olmuştur ki süreç kapitalizmin önemli mihenk taşlarından biridir. Yolunu kaybetmiş olan insan kitlesi artık belirli bir amaca hizmet edercesine, insani erdemler doğrultusunda çalışmaya sevk edilmiştir.

2.6. HABERMAS'TA KAPİTALİST ÖNCESİ DÖNEMDE SOSYAL YAPI – EKONOMİK YAPI İLİŞKİSİ

Modern öncesi sosyal organizasyon prensibini sosyo-kültürel sistem oluşturur. Bu aşamanın kurumsal özünü akrabalık teşkil eder. Aile yapıları sosyal ilişkileri belirler. Bu aynı zamanda sosyal ve sistemik entegrasyonu da sağlar. Bilindiği gibi sosyal entegrasyonu sağlayan unsur sosyo-kültürel sistemdir.

Toplumun ahlakı, değerleri, inanç sistemi, felsefi ve teolojik birikimi toplumsal beraber yaşama sürecini güvence altına alır. Toplumsal beraber yaşama devlet zoruyla değil, toplumun özgür iradesiyle olur. Sistemik entegrasyon ise daha fazla parasal teşvikler yoluyla gerçekleşir. Ekonomik sistem insanlara iş, refah, kariyer ve sosyal güvence sağlar. Bu imkânların sağlandığı müddetçe beraber yaşama güvence altına alınmış olur. Bu imkânlardaki gerileme ve yetersizlik entegrasyonu deforme eder ve toplum süratle parçalanmaya gider.

⁹² Engels'in 15. Yüzyılda Avrupa'nın doğu kesimlerinde "ikinci (bir) serflik" olgusunun ortaya çıkışından söz ederken bir ölçüde ilgilendiği bir konu. Friedrich Engels, "Letter To Marx, December 1882", Selected Corresponce, s.407-408. [Seçme Yazışmalar, çev. Yurdakul Fincancı, 1. c. 1995, 2. c. 1996, Sol Yayınları]; Giddens (2012), a.g.e., s.69-70.

Kapitalizm-öncesi durumda dünya-görüşleri ve normlar nadir olarak birbirinden ayrışır. Bunlar bağımsız yaptırma ihtiyaç duymayan tabu ve ritüeller etrafında oluşmuşlardır. Organizasyon prensipleri aile ve kabile ahlakıyla uyum içerisindedir. Akrabalık sınırlarını aşan dikey ve yatay sosyal ilişkiler mümkün değildir. Akrabalık çizgisi üzerinde organize olan toplumlarda üretim güçlerinin sömürülmesi mümkün değildir. Öğrenme mekanizması uzun dönemde çok az yenilik üretir.

Bu toplumda, üretim güçlerinin belli bir artı değer üretimine müsait olmasına rağmen, zorunlu ihtiyaçları karşılamanın ötesine taşıyacak mal ve hizmet üretimi için sistematik motivasyon yoktur. Bu organizasyon prensibinde herhangi bir çelişki söz konusu olmadığından, kriz içsel değildir. Çünkü sınıf yapısı bulunmadığından sınıfların çıkarlarının çatışması ve çelişmesi söz konusu olmaz. Kriz genellikle dışsal değişimlerden kaynaklanır. Dışsal dünyadaki değişimler, akrabalık çizgisi üzerinde organize olan toplumların sınırlı yönetim kapasitesini zorlar ve aile ve kabile aidiyetlerini aşındırır. Genel olarak değişim ekolojik faktörlere bağlı olarak demografik büyümedeki değişimle olur.⁹³

Kapitalist öncesi toplum biçimleri ataerkil yapı içerisinde yaşayan genelde ihtiyaçları doğrultusunda göçebe yaşayan kabileler şeklindedir. Tarihsel açıdan dikkat çeken önemli bir nokta vardır ki çobanlar ve peygamberler dikotomisi içerisinde (Shepherd-Prophet) ilkel kabilelerin yerleşik tarımsal hayata geçmelerinde çobanlar olarak tanımlanan aslında tarihsel süreç içerisinde peygamberler şeklinde toplumları etkileyen bireylerin varlıkları ortaya çıkmaktadır.

Kabilelikten toplum yapısına geçebilen insan grupları güç elde etme eğilimleri doğrultusunda ve diğer kabileleri boyundurukları altına alma isteklerine paralel olarak savaş haline geçmişlerdir. Savaş olgusu insan bünyesinde kendiliğinden var olmaktadır ve her savaş kendi içerisinde ekonomik ilişkiler de barındırmaktadır. Toplumlar arasındaki ilişkiler savaş kadar ticareti de harekete geçirir. Ticarete meydana gelen hareketlenme kapitalist öncesi toplumları değişime teşvik etmektedir. Fakat ticaretin ulaşım ve güvenlik sıkıntıları yüzünden kısıtlı olması bu gelişimi sınırlı tutmaktadır ve toplumlar arası etkileşim sekteye uğramaktadır.

Savunmaya yönelik kapalı toplum yapılarının görüldüğü kapitalist öncesi dönemde karşılıklı etkileşim yetersiz olduğundan, eğitim ve bilgi paylaşımına yönelik aktiviteler oldukça yetersizdir. Elde edilen bilgiler tüm insanlığın değil, sadece o yerde yaşayan insanların

⁹³ Habermas (1992), a.g.e., 18.

kullanımına sunulmuş haldedir. Eğitim ve öğretim açısından gelişim sınırlı ve uzun düzeydedir.

Dini inançlar açısından çok çeşitli türler görülmekle birlikte Pagan⁹⁴ inançlar daha etkin durumdadır. İbrahimi⁹⁵ dinlerin öğretileri birçok topluma daha ulaşmamış veya etkin olamamıştır. Dinsel dogmaların ve dini önderlerin etkinliği güçlüdür ve kimi zaman liderler dini önderler de olmuşlardır ve yönetimi kutsal zeminde yürütmüşlerdir.

2.7. FEODALİZMDEN GELENEKSEL KAPİTALİZME (VAHŞİ KAPİTALİZME)

Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Batı Avrupa ve Balkanlarda topraklar feodal beylerin (Senyör ya da Lord) eline geçmiş ve yeni bir organizasyon tipi doğmuştur. Bu organizasyon tipi bir şato etrafında teşkilatlanmıştır. Şatonun merkezinde tüm toprakların maliki konumunda olan feodal bey ve ailesi yer almaktadır. Yine merkezde savunma gücü olan şövalye bulunmaktadır. Aynı zamanda şatoda bir yargıç toplumdaki anlaşmazlıkları çözmek için bulunmakta, papaz dini ihtiyaçları karşılamaya çalışmaktadır. Keza şatoda günlük ihtiyaçları karşılamak üzere inşaatçı, demirci, marangoz, nalbant gibi küçük esnaf ve sanatkarlar ikamet etmektedir. Şatonun etrafını çevreleyen tarım topraklarında yarı köle durumunda köylüler (serf) yaşamaktadır. Köylüler genellikle angarya olarak senyör adına çalışmakta, ürettiklerinden bir miktar kendilerine bırakıldıktan sonra geri kalan şatodaki

⁹⁴ Çok tanrıcı, payen (Büyük Türkçe Sözlük, pagan maddesi, Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5343b986f077d3.51431836, Erişim Tarihi 08.04.2014)

⁹⁵ İbrahimi dinler, tek tanrılı olup İbrahim'in soyundan gelen peygamberlere nispet edilen Ortadoğu kökenli dinlerdir. Kronolojik sırasıyla İbrahimi dinler Musevilik, Hristiyanlık, İslam'dır. Bazen Bahailik de bu kategoriye dahil edilir.

(*"Why "Abrahamic"?. Lubar Institute for Religious Studies at U of Wisconsin. Erişim tarihi: 3 March 2012. Lawson, Todd (December 13, 2012).; Cusack, Carole M.; Hartney, Christopher. ed. "Baha'i Religious History". Journal of Religious History 36 (4): 463–470. doi:10.1111/j.1467-9809.2012.01224.x. ISSN 1467-9809. Erişim tarihi: September 5, 2013.; Collins, William P., reviewer (September 1, 2004). "Review of: The Children of Abraham : Judaism, Christianity, Islam / F. E. Peters. -- New ed. -- Princeton, NJ : Princeton University Press, 2004". Library Journal (New York) 129 (14): 157, 160. Erişim tarihi: Sept 13, 2013.)

senyörün devasa ambarlarına taşınmaktadır. Köylüler toprağa bağımlıdır, yani senyör istediğinde toprakla birlikte üzerinde işleyen köylüleri de satabilmektedir.

Şatonun baskıcı yapısından dolayı şatoda ya da köylerde ikamet etmeyen bazı gruplar vardır. Bunların başında çerçiler gelmektedir. Çerçiler bir eşeğin üzerine yüklediği basit şeyleri şato sakinleri ya da köylülere satmakta, karşılığında yün, buğday vb. almaktadır. Şato egemenliğine girmeyen diğer bir gurup eşkıyalardır, onlarda genellikle geçitlere ve boğazlara yerleşip yol kesmekte, insan kaçırmakta ve hırsızlık yaparak geçinmektedirler. Başka önemli bir grup korsanlardır. Onlar da denizlerde, büyük nehirlerde gemilere ya da limanlara baskın yapıp geçimlerini sağlamaktadırlar. Hatta bazı bilgilere göre yenedünya keşiflerine bağlı olarak edindikleri altınlarla kapitalizmi başlatan tüccarlara dönüştükleri söylenmektedir.

Zamanla çerçiler genellikle bir nehir ya da kanalla çevrili olan şatonun yakınlarına yerleşmeye başladılar. Mobil bir köprü kurarak dışarıdan bir saldırı olduğunda şatoya kaçıp köprüyü kaldırıyor ve saldırıdan korunuyor, şatodan bir saldırı olacağını hissettiklerinde köprüyü kaldırıp kaçmaktadırlar. Köprünün öbür tarafında oturanlar anlamında bunlara burjuva denilmektedir. Bunlara zamanla eşkıyalar ve korsanlar da katılmıştır. Aynı şekilde bunlar mesken yanında depo da yapmaya başlamışlardır. Uzak panayırlardan aldıkları malları buralarda depolayıp etrafa satmaktadırlar. Zamanla o malların taklitlerini yapmaya yani imalathaneler yapmaya başlamışlardır. İhtiyaç duydukları işçileri köylülerden temin etmektedirler. İtibarsız ve aç olan köylüler topraklarını bırakarak buralara kaçmaya ve buralarda çalışmaya başlamışlardır. Bu şekilde burjuva kentleri doğmaya başlamıştır. Bu kentlerde bir tarafta giderek zenginleşen burjuva, diğer tarafta emeğinden başka bir şeyi olmayan proletarya sınıfı oluşmuştur.

Yeni organizasyon tipinde birbirine düşman iki cephe oluşmaktadır: bir tarafta toprak sahibi aristokratlar ve kilise; diğer tarafta burjuva, proletarya ve krallar ve prensler. Bu iki cephenin öldürücü mücadelesi Büyük Fransız Devrimi (1789)' ne kadar sürmüştür ve devrimle ikinci cephe birinci cepheyi devre dışı bırakmıştır.

Feodal sistemin gücünü azaltıp merkezi hükümetlerin güçlenmesine paralel olarak krallıklar bir merkezi savunma sistemi, ulus devlet ve ulusal ölçekte bir ekonomi politikasını üretme çabasına girişmektedirler. *Merkantilizm*⁹⁶ (ya da ticari kapitalizm) bu çabanın en önemli

⁹⁶ Ahmet Okur'a göre "Merkantilizm: belirli bir dönemde, değişik ülkelerde uygulanan farklı ekonomi politikalarına verilen isimdir. Merkantilizm ülkede kıymetli maden stoklarının artırılmasını amaçlayan ve kıymetli madenleri zenginliğin tek kaynağı kabul eden bir doktrindir. Merkantilizm dış politikada milliyetçi,

ekonomik ve politik doktrini olmuştur.. Merkantilist politikaları yürürlüğe koyan merkezi yönetimler her politikayı altın ve gümüş miktarını arttırmaya dönük olarak dizayn etmişlerdir. Bu süreçte ticaret hukukunu, uluslararası ilişkilerle ilgili politikaları bu sisteme uygun olarak düzenlemişlerdir. Artık Batı toplumlarında vahşi kapitalizm boy vermeye başlamıştır. Bunun en somut göstergesi *kolonyalizm* idir.

Büyük deniz keşifleri ve Amerika ve Afrika'nın büyük bölümünün kolonileştirilmesi merkantilist politikaların bir sonucudur. XV. Yüzyılın sonlarında denizlerle ilgili bilginin gelişmesi, pusulanın keşfi, haritaların düzenlenmesi gibi gelişmeler merkantilist toplumlara diğer toplumları kolonileştirme için uygun araçları sağlamıştı. Afrika toplumlarından silah zoruyla toplanan insanlar gemilere doldurularak Amerika'daki plantasyonlarda⁹⁷ çalışmak üzere taşınmıştır, bunların büyük çoğunluğu yollarda ölmüştür, Amerika'ya ulaşanlar da köle olarak istihdam edilmiştir. Bir tahmine göre XVI-XVIII yüzyıllar arasında Afrika kıtasından 150 milyon insan köleleştirilmiş ve Amerika'daki plantasyonlara satılmıştır.

Kolonileştirme furyası o kadar yakıcı ve trajik olmuştur ki, mesela sadece İngiltere'den belli bir dönemde altı milyon İngiliz Amerika'ya gitmek üzere yollara düşmüş, bunların yüzde yetmişi yollarda telef olmuş, yüzde otuzu Amerika'ya ulaşabilmiştir. Ulaşanlar sınırsız Amerikan topraklarına, altın ve gümüşlerine sahip olmuştur.

Amerika'nın altın ve gümüşleri Avrupa piyasalarına transfer edilmiş, bununla sadece 1520-1620 yılları arasında Avrupa'daki para miktarı beş kat artmıştır.

Para miktarındaki artış Avrupa'da kronik enflasyon süreçlerini başlatmış; Avrupa'da para miktarının bol, üretimin yetersiz oluşu Osmanlı ekonomisinde sınır bölgelerinde kaçakçılığın

sömürgeci, militarist; iç politikada ise müdahaleci ve himayeci bir özellik göstermektedir." Okur (2007), a.g.e., s.22.25.

⁹⁷ Plantasyon, tropik ya da astropik bölgelerde, niteliksiz ya da yarı nitelikli işçilerle tarım yapılan büyük çiftliktir. Terimin ortaya çıkışı, Avrupalıların Yeni Dünya sömürgeleştirmeleri sırasında, köle emeğine dayalı tarımın temel ekonomik yapı olduğu döneme rastlar.

Tipik bir plantasyon kendi kendine yeterli ve çiftlik sahibinin mutlak egemenliğinde yönetilen ekonomik ve siyasi bir kurumdur. Ürünler toprağa ve iklime göre saptanırdı. Örneğin tütün, pamuk, pirinç, çivit ve şeker kamışı gibi ürünler Kuzey Amerika'nın güneydoğusundaki kolonilerin belirli bölgelerinde yetiştirilirdi. Amerika Birleşik Devletleri'nde köleliğin kaldırılmasıyla birlikte gerileyen emek yoğun plantasyonların çoğu, mülk sahibi ya da kiracı çiftçiler tarafından işletilen küçük çiftliklere bölündü. Bazıları da ücretli emekçilerin ya da ortakçıların çalıştığı büyük plantasyonlar biçiminde varlıklarını sürdürdü. Bu işletmelerde işçiler kölelik koşullarında çalıştırılmasalar bile, işsizlik korkusuyla boyunduruk altında tutulabiliyordu.

18. yüzyıldan sonra dünyanın her yerinde tropik bölgelerdeki geniş ormanlık alanlar seker kamışı, kahve, çay, kakao, kauçuk ağacı, yağ palmyesi ve muz ekimi için ortadan kaldırıldı. Çoğunlukla yabancı sermaye ve teknisyenlere dayanan bu tür plantasyonlarda da yerli halktan işçiler çok düşük ücretlerle çalıştırılır.

yaygınlaşmasını doğurmuş ve Tımar rejiminin⁹⁸ etkinliğinin azalmasına ve zamanla çökmesine neden olmuştur.

Yüksek enflasyon merkezi krallık bütçelerinin daha da şişmesi, tüccarların daha fazla para kazanmasına yol açmış ve zaten bozuk olan gelir ve servet dağılımı iyice kötüleşerek sınıflar arasında huzursuzlukların artmasına neden olmuştur.

Piyasalarda para miktarının artması teknolojinin ilerlemesini teşvik etmiştir. Daha önce İslam ülkelerinden ithal edilen ürünler bu defa Avrupa'da üretilmeye başlanmıştır. Matbaa keşfedilmiş ve kitap sanayi gelişmiştir. İpek sanayi ve silah sanayi bu arada ilk gelişen sanayiler olmuştur.

Makine yavaş yavaş üretimde devreye sokulmuş ve merkezi hükümetlerin özel destek ve imtiyazlarıyla özel sektör de gelişmiştir. Şirketleşme hızlanmış, şirket yönetimiyle işçiler birbirinden ayrılmaya başlamıştır. İşletmelerde kısmen de olsa modern teknikler uygulanmaya başlanmıştır. Muhasebe sistemi devreye girmiş, bankacılık, fuarcılık, anonim şirketler yaygınlaşmaya başlamıştır.

⁹⁸ Osmanlı tımar rejimi, bazı noktalarda Batı feodal sistemine benzese de esasta kendine özgü bir rejimdi. Bu rejimin yönetim tarzı, merkezi devletle ilişkisi, üretim yapısı son derece orijinal özellikler gösteriyordu. Bir kere sistem 'miri arazi' denilen topraklarda söz konusu idi. Anadolu ya da Balkanlarda geçerli idi. Sakinleri fetihden önce Müslüman olmuş bölgelerde uygulanmadı. O bölgelerde eski sistem aynen devam etti. Daha fazla Anadolu ve Balkanlarda uygulandı.

Bir yer fethedildiğinde oranın hemen her şeyi sayılır ve "tahrir defterleri" ne kaydedilirdi. Bu sayım işi her otuz yılda tekrarlanırdı. Toprakta ne ekilip biçildiğinden, kaç tane koyun keçi olduğuna, değirmeninden maden ocağına kadar hemen her şeyin dökümü yapılırdı. Toprakların mülkiyeti devletin olduğundan tasarrufu köylülere devredilirdi. Her aileye iki öküzle sürebileceği kadar bir toprak parçası verilirdi. Köylülerin kendilerine tahsis edilen toprak parçasını her yıl ekmesi zorunluymuş; üç yıl üst üste ekmenin elinden toprağı alınır ekebilecek birine verilirdi.

Üretimin organizesini sipahiler sağlardı. Sipahiler, merkezden atanan ve genellikle devşirme kanalıyla Enderun'da yetişmiş devlet görevlileri idi. Bir taraftan üretimin sağlıklı bir şekilde yapılmasını sağlar diğer taraftan bölgenin güvenliğini sağlardı. Savaş zamanlarında ise yetiştirdiği askerlerle birlikte en yakın Beylerbeyi'nin ordusuna katılırdı.

Sipahilerin feodal beylerden farkı toprağına sahip olamamaları idi. Sadece atları beslemek için "hasa çayı"na sahip olabilirler, fakat kesinlikle ekip biçmek için toprak satın alamazlardı. Devletin oranlarını yasalarla belirlediği vergileri toplar, bunun dışında köylüleri angarya olarak çalıştıramazlardı. Köylülere haksızlık yapmaları durumunda gezici kadılar yoluyla köylünün şikâyeti İstanbul'da divana ulaştırılır ve sipahinin suçunun büyüklüğüne göre ya başka yere sürülür ya da tımarı elinden alınarak merkeze çekilirdi. Pişman olduğuna kanaat getirilinceye kadar yeniden tımar verilmezdi.

Osmanlı tımar rejimi Batı'da ortaya çıkan parasal devrimlerle sarsılmış ve zaman içinde etkinliğini kaybederek tarih sahnesinden çekilmiştir.

Ticaret hacmindeki artış ve teknik anlamda meydana gelen gelişmeler toplumsal dinamikleri hızlandırmıştır. Bu hızlanma daha çok istihdam oluşturmuş ve artan istihdam ile birlikte köylerdeki atıl şekilde bulunan nüfus fabrikaların yoğun olarak bulunduğu büyük şehirlere kanalize edilmiştir. Kapitalizmin ihtiyaç duyduğu emek unsuru bollaşınca üretimi artırmak pahasına vahşice bir çalışma ve çalıştırılma sürecine girilmiştir. Bu süreç ise vahşi kapitalist dönem olarak bilinmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAPİTALİST DÖNEMDE SOSYAL YAPI – EKONOMİK YAPI İLİŞKİSİ

3.1. GELENEKSEL KAPİTALİZMDE (VAHŞİ KAPİTALİZMDE) SOSYAL YAPI – EKONOMİK YAPI İLİŞKİSİ

3.1.1. Kapitalist Sistemin Özellikleri ve Aşamaları

Kapitalizm, özel mülkiyetin, üretim araçlarının büyük bölümüne sahip olduğu ve işlettiği; yatırım, gelir dağılımı, üretim, mal ve hizmet fiyatlarının arz ve talebin bulunduğu piyasa ekonomisi tarafından belirlendiği sosyal ve ekonomik sistemdir. Bu sistemde genellikle bireylerin ya da grupların oluşturduğu tüzel kişiliklerin ya da şirketlerin emek, yer, üretim aracı ve para ticareti yapabilmeye hakkı vardır.

Kökleri ilkçağa kadar uzanan kapitalizm Ortaçağın sonlarına doğru Avrupa'nın belirli bölgelerinde gelişmeye başlamıştır. Ancak bir sistem olarak yerleşmesi on altıncı yüzyıldan sonra gerçekleşmiştir. On altı, on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda İngiliz kumaş sanayisindeki büyüme ve buna bağlı artan ticaret hareketliliği kapitalizmin gelişimini hızlandırmıştır. Kapitalizm öncesi sistemlerde üretimin tüketimi aşan bölümünün üretim kapasitesinin genişletilmesi amacıyla kullanılmasıyla ayrılmıştır. Birçok tarihsel etmen de bu gelişmeyi pekiştirmiştir. On altıncı yüzyıldaki reform hareketinin çabalarını aşağılayan geleneksel ahlâkın etkilerini kırarken çok çalışma ve tutumlu olmaya da dini bir temel kazandırmıştır. Artık ekonomik eşitsizlik zenginlerin de ahlâklı olabileceği gerekçesiyle rahatça savunulmaktadır.

Kapitalist ekonomi pratiği Avrupa'da 16. ve 19. yüzyıllar arasında kurumsallaşmıştır, ama bazı niteliklerine İlk Çağ'da da rastlanabilir, Orta Çağ döneminde de tüccar kapitalizminin

erken biçimleri ortaya çıkmıştır. Feodalizm sona erdiğinden beri kapitalizm Batı dünyasındaki egemen sistemdir, bütün dünyaya da İngiltere başta olmak üzere Avrupa'dan yayılmıştır.

Kapitalizm tanım özellikleri açısından iki farklı özelliكتedir. Bunlardan birincisi, üretimin salt kar amacı güdülerek yapıldığı ve bu artı değerin de pazarda satıldığı büyük bir ekonomik sistemin adıdır. Diğer tanım ise kapitalizmin ücretli emeğe dayalı bir ekonomik sistem, bir üretim tarzı olduğu vurgulanır.

Kapitalizm kavramının 19. yüzyılda ortaya çıkışı ve gelişimi; terminolojik olarak İngilizce'de 19. Yüzyılın başlarında belirmiş ve hemen aynı dönemlerde Fransızca'da ve Almanca'da kullanılmaya başlanmıştır. Kapitalist kelimesi ise ilk kez çok daha erken dönemlerde (1792) Arthur Young tarafından "Traveles İn France" isimli dergide yayımlanan bir makalesinde paralı adamlar anlamında kullanılmıştır.⁹⁹ Coleridge bu kullanımı 1823'te Tabletalk isimli çalışmasında daha geliştirerek kapitalisti emrinde işçi çalıştıran kişi anlamında kullanmıştır. Kapitalizm temel olarak bu kalıp üzerinde şekillense de çeşitli bilim adamları kapitalizm üzerinde yaptıkları çeşitli gözlemler sayesinde kendi kapitalizm tanımlarını oluşturmuşlardır.

3.1.2. Karl Marx'a Göre Kapitalizm

Karl Marx'a göre kapitalizm; burjuva sınıfının yönetici, proletaryanın da ezilen sınıf olduğu, parlamenter demokrasinin yaygın olarak politik sistem olduğu, piyasa ekonomisinin işlediği ve üretim araçlarına ağırlıkla özel mülkiyetin sahip olduğu dönemdir. "Kapital"ın ekonomik terimleriyle ifade edilirse, kapitalizm, temel itici gücünü değişim-değerini en üst düzeye çıkarma çabasının oluşturduğu bir meta üretim sistemidir"¹⁰⁰

Kapitalizmin Marksist tanımına göre, kapitalizm insanlar ve şeylerden öte insanlar arasındaki bir sosyal ve ekonomik ilişkidir. İş bölümünün toplumda ortaya çıkmasıyla birlikte insanın mücadelesi farklı bir evreye girmiş, birbiriyle çatışan sınıflar ortaya çıkmıştır.

Marx, tarihin sınıf mücadeleleriyle belirlenmiş olmasını belirtirken, sınıf mücadelesinin savaşılarının zaman içindeki farklılıklarından da söz etmiştir. Toplumsal matrisin özellikleri

⁹⁹Robert H. Williams, *Dream Worlds: Mass Consumption in Late Nineteenth Century France*, Universty of California Press, Berkeley., 1983, s.50.

¹⁰⁰Giddens(2012), a.g.e., s.366.

toplumsal mücadelenin yapısını da belirlemektedir. Bu bağlamda kapitalist evreyi ortaçağ formundan farklı kılan şey, modern toplumda insana verilen emeğini satma özgürlüğüdür. Böylelikle modern işçilerin, ortaçağdaki gibi varoluşsal bir zorunluluktan değil de özgür olarak emeklerini satıyor olmaları onları hem tarihsel açıdan özel kılmakta hem de işlevsel olarak diğer sömürülen sınıflardan ayırmaktadır.

Üretim araçlarına sahip olan kapitalistler (sermaye sahipleri) emekçileri kullanarak ve - emeğin artı değerini-sömürerek zenginleşirler. Bu sistemde zengin daha zengin, fakir daha fakir olmaktadır.

Bu bağlamda Marx'ın artı değer teorisinden önce emek değer teorisinden bahsetmek yerinde olacaktır. Emek değer teorisine göre emek tüm değerlerin özüdür. Ona göre “değer her metanın objektif bir özelliğidir; dolayısı ile arz-talep gibi yapay piyasa güçlerine göre çok daha önemlidir”¹⁰¹ Klasik iktisadın değişim değeri temelli görüşünün aksine her metanın temelinde emek değer yattığını söyleyen Marx, buradan kuramının temel söylemlerinden birisi olan artı değer'e (surplus value) geçer. Artı değer söylemi, bireylerin ürettiklerinin, kendi geçinme ihtiyaçları seviyesinin -subsistence level- üzerinde ürettikleri ve kapitalist sınıfın el koyduğu değere verilen addır. Yani kapitalizm artı değeri içselleştirmektedir.

Vahşi kapitalizmi çeşitli boyutlarıyla en güzel Karl Marx analiz eder. Onun emek-değer teorisi, vahşi kapitalist sistem içinde emek unsurunun nasıl sömürüldüğü, bundan sermaye birikiminin hangi süreçlerle oluşturulduğu, keza bu süreçte teknolojinin nasıl geliştirildiği, nihayetinde emeğin nasıl metalaştırılıp “şeyleştirildiği” süreçlerini içerir.

Kapitalist üretim biçiminde ortaya çıkan süreçlerden iki önemli süreç “şeyleşme” ve “yabancılaşma” süreçleridir. Emekçiler her türlü aidiyet ve kimliğinden soyutlanarak sadece bir performans olarak görülür ve belli bir kömür yığını, ya da kalas gibi içinde taşıdığı enerji dikkate alınarak metalaştırılırlar. Artık bu süreçte somut emek, yani anne, baba, seven, sevilen emek her türlü insani boyutundan kopartılır ve soyut emek yığına dönüştürülür. Bu kapitalist üretim sürecinde her şeyin rasyonelleştirilmesi ve araçsallaştırılması sürecinin bir parçası olarak gerçekleşir. Şeyleşme kurumsallaşarak tüm sistemin bünyesine nüfuz eder ve her şeye dikte eder. Kendisini ürettiği meta gibi bir obje olarak gören emek, kendi doğasından yabancılaşmaya, yani insani doğadan uzaklaşıp insan-dışı bir doğaya dönüşür.

¹⁰¹ Robert B. Ekelund, Jr, Robert F. Hébert; A History of Economic Theory and Method, 4.Baskı, the Mcgraw-Hill Companies Inc, 1997, s.237.

Bu durumda yönetim azınlığı temsil eden burjuva sınıfının yanında yer alması nedeniyle toplumsal meşruiyetini kaybeder. Netice olarak sınıf çatışması sosyal entegrasyonu tehdit eder ve politik sistemin çökmesine neden olur.

Marx'a göre, toplumun gelişimi insanlar ile doğa arasındaki sürekli üretken etkileşimin sonucudur. İnsanlar "geçim araçlarını üretmeye başladıkları andan itibaren hayvanlardan ayrılmaya başlarlar..."¹⁰² "Hayatın üretimi ve yeniden üretimi " hem organizmanın dayattığı biyolojik bir zorunluluktur hem de daha önemlisi, yeni ihtiyaçlar ve kapasitelerin yaratıcı kaynağıdır. Nitekim üretim etkinliği hem tarihsel hem de analitik anlamda toplumun kaynağında yer alır. Üretim, "ilk tarihsel edim"dir ve "maddi hayatın üretimi... tüm tarihin –binlerce yıl önce olduğu gibi günümüzde de sırf insan hayatının sürdürülebilmesi için her gün ve her saat yerine getirilmesi gereken- temel bir koşuldur."¹⁰³ Her birey her gün yaptığı eylemlerle toplumu yeniden oluşturur ve bu süreç neredeyse sonsuz şekilde gerçekleşir. Etkileşim şekli muazzam boyuttadır ve sınırlarının algılanması oldukça güçtür. Vahşi kapitalist sistem insanların bu üretim kapasitesini teknik anlamda sistematik haline getirerek üretimi mekanikleştirmiştir ve şeyleşme kavramını en uç noktalara taşımıştır.

İnsanlar bireysel olarak üretim yapsalar da aslında yaptıkları üretim toplum adınadır ve toplum olmadan yapılan üretim öz tüketim için yapılan üretimdir. Modernite öncesi toplumlarda bile görülen üretim şekli bireyselden ziyade topluluk için olma eğilimindedir. Geline nokta insanlar asla bireysel olarak değil, toplumun üyesi olarak üretim yapmaktadır. Bu üretim süreci karşılıklı etkileşim şeklinde gelişir. Üreten insan sadece toplumu değil, doğayı da etkiler.

Her toplum biçiminde " bir üretici güçler toplamı, bireylerin doğayla ve birbirleriyle tarihsel olarak yaratılmış –kuşaktan kuşağa aktarılan- bir ilişkisi..."¹⁰⁴ vardır. Üretim ilişkilerinin karmaşıklığı ve onları gerçekleştiren kişilerin nitelikleri farklılıklar göstermektedir. Yetenek, bilgi ve emek niteliği açısından farklılıklar gösteren bireyler kapitalist üretim tarzına uygun olarak yetenekleri doğrultusunda çeşitli alanlarda uzmanlaşmışlardır. Bu uzmanlaşma farklılıkları işbölümü temelinde gerçekleşmektedir. Fakat işbölümü bireyler arasında sınıfsal etkilere yol açmıştır. Sınıfların ortaya çıkışı konusunda farklı görüşler vardır. Fakat en çok bilinen görüş Karl Marx'a aittir. "Marx'a göre sınıflar ancak üretim ilişkileri, üretici kitleyle

¹⁰² Marx (1976), a.g.e., s.31; Giddens (2012), a.g.e., s.75.

¹⁰³ T. B. Bottomore; Karl Marx, Early Writings, New York, 1964, s.147.; Giddens (2012), a.g.e., s.75.

¹⁰⁴ Marx (1976), a.g.e., s.51; Giddens (2012), a.g.e., s.76.

sömürü ilişkisi içindeki azınlık bir grup tarafından gasp edilebilecek bir üretim fazlasını mümkün kılan farklılaşmış bir iş bölümünü gerektirdiği zaman ortaya çıkar. Marx, farklı sınıfsal egemenlik analizlerinde tamamen burjuva toplumunun karakteristik yapısı ve dinamiklerini açıklamaya yönelir ve bu öne çıkan ilgi odağı karşısında kavramsal kesinlik ikincil önemde kalır.”¹⁰⁵ Sınıfsal yapılar kapitalizmin hem ürettiği hem de ayrıştırdığı yapılardır ve vahşi kapitalist dönemde sınıfsal ayrışmalar işçiler aleyhine gelişmiştir.

Marx’a göre ‘sınıf, gelir kaynağına veya işbölümü içindeki işlevsel konumuna göre tanımlanmamalıdır. Bu kriterler büyük bir sınıflar çeşitliliğine yol açacaktır. Gelirlerini hasta tedavi ederek sağlayan doktorlar kazançlarını toprağı işleyerek elde eden çiftçilerden farklı bir sınıf oluşturacaktır vb. Örneğin iki insan inşaat işiyle uğraşabilir, ancak bunlardan birisi büyük bir şirketin mülksüz çalışanıyken, diğeri bir küçük işletmenin sahibi olabilir. Marx’ın ‘sınıflar gelir grupları değildir’ vurgusu, onun *Kapital*’de sözü edilen, ‘ekonomik malların dağılımı üretimden ayrı ve bağımsız bir alan değildir, aksine üretim tarzı tarafından belirlenir’

Küçük mülk sahibi köylüler, üyeleri benzer koşullarda yaşayan, ancak birbirleriyle farklı türde ilişkilere girmeyen geniş bir kitle oluşturur. Üretim tarzları onları karşılıklı etkileşime sokmak yerine onları soyutlar... Milyonlarca aile, kendi hayat tarzları, çıkarları ve kültürlerini diğerlerinininkinden ayıran ve onlarla düşmanca bir karşıtlık içine sokan ekonomik koşullar altında yaşadıkları sürece bir sınıf oluştururlar. Aralarında sadece yerel karşılıklı ilişki bulunması ve çıkarlarının aynı olması; bunlar arasında bir birliktelik, ulusal bağ ve siyasal örgütlenme yaratmadığı sürece, bu mülk sahibi küçük köylüler sınıf oluşturmaz.¹⁰⁶

Görüldüğü üzere sınıf belirli özellikler temelinde oluşmaktadır. Karşıt sınıflar oluşmadığı sürece bir sınıfın varlığından söz etmek Marx açısından olası değildir. Böylece toplumların öncüsü olan burjuva sınıfı, hangi toplum yapısında olursa olsun geri kalmış olarak gördüğü öğeleri değiştirmeye yönelik girişimlerini gerçekleştirir. Burjuva toplumu kapitalizmde eksik gördüğü unsurları sosyalizm temelinde çözümlenmeye girişmektedir. Burjuva toplumu da

¹⁰⁵ Giddens (2012), a.g.e., s.77.

¹⁰⁶ Giddens (2012), a.g.e., s.79.

karmaşık yapıya sahiptir. Burjuva toplumunda bu türden üç karmaşık gruplaşma biçimi ayırt edilebilir:¹⁰⁷

1. Mevcut toplum biçiminde önemli siyasal ve ekonomik bir rol oynasalar da, durumları aşılmakta olan veya aksine yükselen üretim ilişkilerinden etkilenmeleri anlamında marjinal konumda olan sınıflar. Birincilerine örnek olarak, Fransa ve Almanya’da gücünü sürdürmesine rağmen kapitalist çiftçilere bağımlı hale gelen veya kentsel proletaryaya katılmak zorunda kalan özgür köylülük verilebilir.¹⁰⁸
2. Sınıflardan biriyle işlevsel bağımlılık ilişkisi içinde olan ve neticede, siyasal açıdan bu sınıfla özdeşleşme eğilimindeki tabakalar. Marx’ın ‘memurlar’ olarak adlandırdığı, idari hizmetlerdeki sanayi çalışanları arasında yer alan üst idari görevliler bu kategoriye dâhildir.¹⁰⁹
3. Son olarak, işbölümüyle tamamen bütünleşemedikleri için, sınıfsal sistemin kıyısında yer alan *lumpen proletaryaya* dahil heterojen *bireyler topluluğu*. Bunlar ‘hayatlarını toplumun değersiz kesimleri içinde sürdüren her türlü hırsız ve suçluyu, belirli mesleği olmayan insanları, serseriler, yersiz yurtsuz bireyleri’ içerir.¹¹⁰

Sınıflar ve burjuvalar vahşi kapitalist dönemde tarihin hiçbir döneminde görülmediği kadar keskin ayrışmalar yaşamıştır. Fakat yine de belirli bir yaşam düzeyini elde edebilen burjuva kesimi varlığını ideal bir şekilde devam ettirmiştir.

Burjuvanın bu dağınık ve çeşitli kişileri içeren yapısı bulunduğu dönem içerisinde en azından hızlı ve etkili bir değişim gerçekleştirmesini engellemiştir. Ayrıca konjonktürel dalgalanmalardan en düşük düzeyde etkilenme çabasında olan ‘memur burjuvazisi’ olarak nitelendirilebilecek kesimin döneminin (hangi dönemde olursa olsun) koşullarından rahatsızlık sergilemeden hayatını devam ettirmesi etkin devrim girişimlerini geciktirmiştir. Zira hangi devirde olursa olsun memurlar bürokratik yapı içerisinde monarklarla veya dönemin liderleriyle iyi geçinme eğiliminde olmuşlardır. Emeğini bilgi düzeyinde sunan memur burjuvazisi, serbest piyasa koşullarında emeğinin değerinin değişkenlik göstermesinden dolayı, belirli refah düzeyine ulaştığında emek gücünü umarsızca sunar ve sistem içinde basitleşir. Artık parasal ödemeler onu kendine bağımlı yapar ve ne dinsel öğeler

¹⁰⁷ Giddens (2012), a.g.e., s.79-80.

¹⁰⁸ Karl Marx, Selected Works, c.1., s.217.; Giddens (2012), a.g.e., s.80.

¹⁰⁹ Giddens (2012), a.g.e., s.80.

¹¹⁰ Giddens (2012), a.g.e., s.80.

ne de geleneksel davranışlar önemini koruyabilir. Bu koşullar altında burjuva toplumu ve proletarya maddi ve üretkenlik açısından gelişerek toplumsal refahı artırır, ama bu gelişim genellikle değerleri ihmal ederek gerçekleşir.

Marx, çok yüksek bir performansla kapitalist üretim ilişkilerinde emek, emeğin kullanım ve mübadele değeri, artı-değer yaratma özelliği, kapitale dönüşerek sermaye birikimini sağlama özelliklerini keşfetmiştir. Marx'ın analizi gözlemcinin derin gözlemeleme yeteneğini yansıtmakta ve bize on dokuzuncu yüzyıl vahşi kapitalizminin fotoğrafını vermektedir.

Marx'a göre ekonomik ve siyasal güç yakın ilişki içindedir ancak birbirinden ayrılması imkânsız şeyler de değildir. Çıkar ilişkisi içinde yaşayan bireyler belirli ideolojilere sahip olmadıkları sürece kapitalizmin içinden kaynaklanan krizlerde çözülme eğilimdedirler. Bu tip bireyler geniş kitleleri tanımlamaktadır. Burjuva toplumu ise tam aksine belirli ideolojiler bağlamında en iyiye ve en ideale ulaşma isteğinde oldukları için krizlerden sağlam olarak çıkabilecek ve kapitalizmi aşabilecek bireyler topluluğudur. 'Marx'a göre, işçi sınıfının gücündeki artış burjuva toplumunun yarattığı değişimleri en üst düzeye çıkarır. Burjuva toplumunun gelişimi, insanın üretici güçlerinin başarıları ile geniş bir nüfus kitlesinin bu yolla yaratılan zenginliğin kontrolünden uzaklaşması arasında büyük bir uçuruma yol açar. Öte yandan kapitalizmin aşılması, insanların yabancılaşmış benliklerini, insanları sınıfsal egemenlikten özgürleştirecek rasyonel bir düzen içinde yeniden ele geçirilmelerini sağlayacak koşulları yaratır. Bu sürecin ekonomik ön koşulları *Kapital*'de ayrıntılı olarak betimlenir.¹¹¹

Marx açısından nasıl ki kapitalizm burjuva toplumunun feodalizmden kurtulma yolundaki arzusu doğrultusunda ortaya çıktı ise, kapitalizmin sorunlu kısımlarının fazlalığını algılayan burjuva toplumu sosyalizm temelinde kapitalizmi yıkma yoluna girecektir. Bunun için Marx, kapitalist üretimin ekonomik çelişkilerinden hareket eder ve artı değer teorisinde emeğin sömürsünü açıklama yoluna giderek sermaye birikim süreci hakkında analizler yapar.

İlksel toplumlarda meta üretimi bireylerin karşılıklı ihtiyaçlarını gidermesi yönünde gerçekleşmekte iken, kapitalist toplumlarda meta üretimi para kullanımının yaygınlaşmasından dolayı karşılıklı ihtiyaçları tatmin etme yolunda değil, para elde etme dolayısıyla sermaye edinimi gerçekleştirmek amacıyla, ihtiyaçlardan daha fazla ya da tüketim

¹¹¹ Giddens (2012), a.g.e., s.89-90.

kalıplarına indirgenmiş üretimden kısmen de olsa bağımsız şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu da piyasa açısından anarşik¹¹² bir sistem oluşturmaktadır. Kapitalizmde hâkim olan kar elde amacı aşırı ve gereksiz üretilere neden olup kaynak israflarına yol açarak en iyi ve en ideale ulaşma amacının zıttı bir süreç sergilemektedir. Toplumsal ihtiyaçların öngörülmemesi, kapitalist krizlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Vahşi kapitalist dönemde bu israflar modernite içerisinde muazzam düzeylere ulaşmıştır. Üretim çoğu zaman tüketimi düşünmeden plansızca gerçekleşmiştir. Acımasız düzeye ulaşan çalışma saatleri ve kar elde etme arzusu insanları sağlıklı yaşamdan uzaklaştırmıştır. Fakat yine de umarsızca kar elde etme yarışı olmuştur.

Karlar her zaman azalma eğilimindedir. Azalan karlar her daim sermaye üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu baskılarda krizler üretmekte ya da mevcut krizlerin dozunu artırmaktadır. Azalma eğilimi gösteren karlar, sermayeyi merkezileştirerek büyük sermayelerin belirli kişi ya da kurumlarda toplanmasına yol açarak piyasada parasal krizlere neden olur. Sermayenin merkezileşmesi ise emek sömürsünü artırarak sermayenin genişlemesine yol açar. Bu doğrultuda Marx şu ünlü sonucuna ulaşır:

Kapitalist üretimin gerçek engeli bizzat sermayedir. Sermaye ve onun genişlemesi kendisini başlama ve bitiş noktası olarak, üretim güdüsü ve amacı olarak gösterir, yani üretim sadece *sermaye* için üretimdir; üretim araçları üreticiler *toplumunun* yaşam sürecinin sabit genişleme aracı değildir.¹¹³

Marx, *Komünist Manifesto*' da ‘’periyodik olarak tekrarlanan’’ krizlerin ‘’varlığını, burjuva toplumunun tüm varlığını hep daha fazla tehdit ederek sürdüreceği’’ni belirtir, ancak, son yıkıcı krizden özellikle hiçbir şekilde söz etmez’’¹¹⁴ Ayrıca böyle bir öngörüü krizlerin dengeyi yeniden kurucu işlevi düşüncesiyle bağdaştırmak zordur. Marx, kapitalizmin sonsuza kadar devam edemeyeceğine kesinlikle inansa bile, onun çözülüşünün önceden bilinemeyecek özel tarihsel koşullara bağlı olduğunu düşünür. Yine de krizler, proletaryanın ortak sınıfsal konumunu daha çarpıcı bir biçimde görünür kıldıkları, ayrıca daha ziyade, işsizliğin düşük ve ücretlerin yüksek olduğu nispi bir refah döneminin ardından keskin bir

¹¹² Buradaki anarşi ile vurgulanmak istenen piyasanın belirli bir mekanizmaya sahip olmaması, karmaşık ve kaosa meyilli bir yapıya sahip olmasıdır.

¹¹³ Giddens (2012), a.g.e., s.104.

¹¹⁴ Marx (1967), a.g.e., s.33; Werke, c.4, s. 467-468.; Giddens (2012), a.g.e., s.104.

iktisadi durgunluk olarak ortaya çıkma eğiliminde oldukları için, devrimci bilincin gelişiminde önemli bir rol oynarlar.¹¹⁵ İşçileri daha da yoksullaştırma eğilimi gösterdiğini düşündüğü krizler, işsiz sayısını artırarak yedek işçi ordusunu da giderek çoğaltmaktadır. Çoğalan işsizlik daha dramatik durumlara yol açarak kapitalizmin iki yüzünü; bir yanda sefalet, açlık, yokluk ve diğer yanda ise zenginlik, lüks, ihtişam dolu bir toplumsal dengesizliği ortaya çıkarır. Vahşi kapitalist dönemin hayat tarzı en açık şekilde budur.

Kapital, kapitalizmin, Batı Avrupa tarihinde ondan önce gelen toplum örneğinde de olduğu gibi, sadece fiilen kendini zayıflatan değişimlerle çözülebilecek antoganizmalara¹¹⁶ dayalı, özünde istikrarsız bir sistem olduğunu ayrıntılı olarak göstermeye çalışır. Bu çelişkiler öncelikle onun sınıfsal karakterinden, ücretli emek ve sermaye arasındaki eşitsiz ilişkilerden kaynaklanır. Kapitalist üretim tarzının işleyiş biçimi, sistemi kaçınılmaz olarak çözülmeye iter. Marx, burada ayrıca, kapitalizmin *ilgası* (*Aufhebung*) eğiliminden söz eder; kapitalist üretim tarzının “yıkılması” eğilimi, kapitalizmin, sosyalizmi mutlaka “başlatacak” biçimde tamamen yıkılması olarak alınmamalıdır. Aksine, kapitalist sistemin doğal hareketi bu sistemin diyalektik olarak aşılmasını sağlayacak toplumsal koşulları yaratır.¹¹⁷

Demek ki kapitalizm, bütün karmaşık tarihsel olarak özgül, çetrefil özelliklerinin yanı sıra onun “içsel özünün ya da yapısı”nın karşısında “görünüş”ü de bir kenara bırakılarak, bir soyutlama, saf bir biçim olarak incelenmiştir. Bu yüzden Marx’ın bütüncül metodolojisi, gerçeklikte asla var olmayan, ideal bir kapitalizmi; toplumsal değişim, sınıf oluşumu ve toplumsal yapı analizinde durmadan yinelenen modeli varsayar. Söz gelimi, üretim analizi, genellikle özgül kişiler ya da tarihsel dönemler ekseninde düşünülmüştür, ancak bütün üretim aşamaları ortak özellikler taşır: “ Genelde üretim bir soyutlamadır, ancak, gerçekten ortak yönleri vurgulayıp tanımlaması ve bu şekilde tekrardan kaçınması ölçüsünde akla uygun bir soyutlamadır.” Marx, bazı özelliklerin “en eski çağlarda olduğu kadar en modern çağlarda da” bulunduğunu ileri sürmektedir. Üretim, bölüşüm, değişim, tüketim arasındaki ilişki, ancak üretimin içsel doğasını, bütün biçimlerde ortak olan belirlenimleri ayırarak ve tarihsel

¹¹⁵ Karl Marx, *Capital*, Çev. Alaattin Bilgi, c.2, Sol Yayınları, İstanbul, 1976, s.411.; Giddens (2012), a.g.e., 105.

¹¹⁶ Karşıtlık, zıtlık, çelişki anlamında kullanılmıştır.

¹¹⁷ Giddens (2012), a.g.e., s.109-110.

bakımdan özgül öğelerin, gelişmelerinin sırrı burada yattığı için, genelden hangi yollarla ayrıldığını kavrayarak kurulabilir.¹¹⁸

Marx, kapitalist toplumu temel bir ilişkide, sermaye emek ilişkisinde, onun içsel yapısında soyutlar ve basitleştirir. Bu nedendir ki, Marx'ın sınıf, çatışma ve toplumsal değişim hakkındaki sosyolojisi yorumlanmaya çalışıldığında, mutlaka onun metodoloji tartışmasıyla bağ kurmak gerekmektedir.¹¹⁹

Karl Marx, sermayenin birikim süreci analizinde, kapitalizmin işlemesi için büyümenin kaçınılmazlığını göstermiş ve toplumsal emeğin üretkenlik derecesinin artışının, yani son tahlilde bilimsel-teknik ilerlemenin bu ekonomik mekanizmanın ön koşulu olduğuna işaret etmiştir. Emeğin üretken gücüyle beraber, içinde belirli bir değer, yani verili büyüklükteki artı değer de temsil edildiği üretim kitlesi artar. Artı değer oranının sabit kalması ve düşmesi halinde bile, artı değer düşüşü emeğin üretken gücünün artmasından daha yavaş olduğu sürece, artı ürün kitlesi büyür. Emeğin üretken gücü bu iş araçlarının üretim merkezinde artmışsa, ki bilim ve tekniğin kesintisiz akışıyla birlikte sürekli gelişir, o zaman daha etkin ve –kapasitesini dikkate almak kaydıyla– daha ucuz makineler, aletler, araçlar vs., eskilerin yerini alır. Eski sermaye –mevcut iş araçlarında sürekli yapılan ufak değişiklikler bir yana– üretken bir biçimde yeniden üretilir.

Sosyalizm aslen vahşi kapitalizmin oluşturduğu acımasız çalışma koşullarına tepki olarak başta emek unsurunu üretenler olmak üzere dünya genelinde insanların ve birçok ülkenin benimsediği yönetim biçimi olmuştur. Fakat yine de kapitalizm yoğun etkileri ile sosyalizmin etkinliğini azaltmıştır ve vahşi kapitalizmin etkileri giderek artmıştır. Marx'ın tahmin ettiğinin aksine kapitalizm kümülatif bir yapı göstererek kendi içsel krizlerinden daha da güçlenerek çıkmıştır.

3.1.3. Max Weber'e Göre Kapitalizm

Weber ise kapitalizmin tanımının ötesinde onun rasyonelleşme sürecini açıklama yoluna gitmiştir. Kapitalizmin rasyonelleşme sürecinde iş gücünün etkisi, Protestan kesimin rasyonel davranışlar ve etik kavramına iş-piyasa alanında kattıklarını analiz etmiştir. Kapitalist gelişim

¹¹⁸ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akınhay, 3.Basım, Agora Kitaplığı, 2010 Ağustos, s.88-89.

¹¹⁹ Swingewood (2010), a.g.e., s.89.

içerisinde din olgusunu temellendiren öğretinin Protestan etik içerisinde piyasanın ihtiyaç duyduğu şartlara göre insanların hareket ettikleri ve doğala en yakın olabilecek piyasa etikleri oluşturduklarını gözlemlemiştir.

Weber'e göre piyasanın etik değerleri:

1- Hukuki yaptırımlara bağlanmıştır.

2-Belirli şartlar içinde özgürleştirilmiştir.

3-Kardeşlik hukukuna dayanmaz.

4-Zaman içerisinde bireylerin tek tek etkisinin ötesinde çıkar ve sosyal statü gruplarının etkisinde gelişim göstermiştir.

5-Genel olan doğal etikten bazı farklılıklar göstermekte ve tamamen mal alış verişine odaklı fiziksel bir birliktelik şeklinde meydana gelen kendine has bir etik tarzıdır.

6- Takasa taraf olan bireylerin karşılık güvenine dayalı ve ilerleyen süreçte dürüstlük ilkesine dayanarak devam edileceği öngörülen ilişkiler bütünüdür.

Weber kapitalist sistem içinde etik unsurunun önemini ve kapitalist sistemin kendi etik değerlerini oluşturduğunu vurgulamıştır. Genellikle serbest ticaret ve serbest piyasa koşullarını talep eden kapitalizm, geleneksel din ve sosyal öğretileri dışlama eğilimindedir. Çünkü kapitalist sistem içerisinde ticaret yaparak rantını ve kar oranını artırmak isteyen çıkar ve statü grupları serbest piyasa koşulları içinde kendi karlarını maksimize edebilmek adına bireylere ve sistemi organize eden devlet aygıtı, kral ya da prenslere baskı kurmaktadır. Bu baskı sonucunda doğal olanın dışında daha yüksek ya da daha düşük fiyatlar oluşturularak karlar çıkar ve sömürü gruplarının eline geçer. Kapitalist sistemin faydalanıcıları olan bu gruplar amaçlarına ulaşmaktadır.

Kapitalist sistemin zilyetliğe önem veren mülkiyet hakkı kavramı da sermaye edinim ve birikim süreçlerini etkilemektedir. Miras devrinin özgürce ve en yüksek fiyatı verene devredilebilmesi kapitalizmin yararına olmuştur. "Bu gelişme, uzun vadede endüstriyel bir girişimin ortak mirasçılarının paylarını daha özgürce satabilmek için bir birlik oluşturmasına neden olan gelişmeye oldukça benzerdir. Buna karşın, yeni geliştirilen kapitalist bir ekonomi ne kadar güçlü hale gelirse, piyasa içindeki kutsal bağlar ve statü bağları tarafından sınırlama olmadan üretim ve iş hizmetlerinin araçlarını elde etmede ve ürünlerini satma fırsatını statü

gruplarının satış tekelleri tarafından dayatılan sınırlamalardan kurtarmada etkisi o kadar büyük olacaktır. Bu nedenle kapitalist çıkarlar serbest piyasanın devamlı gelişmesini destekler; fakat bu sadece bazılarının, siyasal otoriteden ayrıcalıklar satın alma ya da açıkça sermayenin gücü aracılığıyla ürünlerinin satışında ya da üretim araçlarının elde edilmesinde kendilerine bir tekel elde etmeyi ve böylece piyasayı kendi hesaplarına kapatmayı başardıkları noktaya kadar geçerlidir.”¹²⁰ Kapitalist sistem etiği üretim araçlarının görünüşte özgür koşullarla elde edilmesini savunmaktadır. Süreç içerisinde ise bu elde edilmiş kendi etiği içerisinde sermaye birikimini aşırı düzeylere ulaştırarak tekelleşmelere neden olmaktadır. Piyasalar klasik anlamda karşılıklı güvene dayanan takasın ötesinde etik açıdan zorundalıklar bulundurmeyen serbest pazar koşullarında devam etse de bir süre sonra tekel ve statü gruplarının fiyat ve baskı etkisiyle değişkenlikler gösteren ticaret alanlarına dönüşmüştür.

Weber bu sermaye birikimlerinin diğer Doğulu toplumlarda oluşturulamayan bir unsur olduğunu ve bu birikimin de sadece Batılı toplumdaki tasarruf olgusuyla oluşturulabildiğini vurgulayarak aslında kapitalizmin neden batılı toplumlarda hayat bulduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Kapitalizmin oluşumundan önceki piyasalarda başlangıçta temel etik değerler bulunmaktadır. Bunlar hukuki bağlılık içerisinde özgürce ticaret yapabilme değeri olarak nitelendirilebilir. Fakat zaman içerisinde kapitalist sistemin etiğine bağlı olarak artan arz, talep, rant ve kar unsurları bireylerin tek tek etkilerinden azade hale gelerek belirli bir planlama ekseninde hareket eden çıkar grupları ve sosyal statü gruplarının hakimiyeti altına gelen piyasalar, genel etikten büyük ölçüde uzaklaşarak (tamamen uzaklaşamaz) kendi sistematiği içerisinde yeni etik değerler üretmişlerdir. Bu değerler piyasayı kişiler üstü hale getirmiştir. Piyasa artık kendi içinde bütünlüğü bulunan, etik değerleri bulunan ve bunu nesillerce üyelerine aktaran sosyal bir yapıdır.

Weber’in analiz ettiği şekilde kapitalizm süreç içinde gelişimler kat ederek kendi sistematiği içinde etik değerler, sosyal yapılar, kendine özgü piyasalar, farklılaşan ve çoğu zaman kutuplaşan sınıflar, çıkar ve statü grupları, ekonomik gruplar, farklı ittifaklar ve kamusal barışlar oluşturmuştur. Bütün bunların ötesinde kapitalizm toplumları etkilemiş ve toplumlar bu etkileşimlere geri dönüşüm şeklinde tepkiler vererek onu evrimleştirmiştir.

¹²⁰ Max Weber, Ekonomi ve Toplum Cilt-1, Çev. Latif Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul, 2012, s.772.

3.1.4. Anthony Giddens'a Göre Kapitalizm

Anthony Giddens'a göre kapitalizm ise Karl Marx'ın görüşünü savunanlar için itici güç olarak görülmekte ve sosyalizme giden süreçte geçilmesi gereken bir aşama olarak algılanmaktadır. Kapitalizm, kendinden önceki yapıları değiştiren ve geliştiren ve aynı zamanda bunu mensuplarına dikte eden sistemdir ve ülkeleri etkilemektedir. Değişim ve gelişim devrimle değil kapitalist birikimle gerçekleşmiştir. ‘‘Gelişmiş kapitalist ülkeler değişmişse, bu süreç devrimle değil, onların içlerindeki değişimin kademeli birikimiyle gerçekleşti.’’¹²¹

Giddens kapitalizm ile gelişmenin sadece tek yönlü olmadığını vurgulamaktadır. Ona göre kapitalist ve sosyalist toplumlar küresel gelişimde ‘‘yakınlaşma’’ etkisi ile kalıp halinde olan geleneksel etkilerden uzaklaşarak kümülatif bir kapitalizm oluşturmaktadır. Bu da sanayi ötesi toplum kavramına denk gelmektedir. Oluşan bu toplum biçimi sosyalizm ile aynı potada hareket edebilen elastikiyeti yüksek yeni bir kapitalist anlayışa yöneliktir.

3.1.6. Jürgen Habermas'a Göre Kapitalizm

Jürgen Habermas'a göre kapitalizm; ekonomik ve politik sistemin sosyokültürel sistemden kopması sonucu ortaya çıkan ekonomik ve politik sistemin adıdır. Habermas bir toplumsal organizasyonun sosyo-kültürel sistem, ekonomik sistem ve politik sistemden oluştuğunu belirtir. Weber 'den yola çıkarak Habermas, kapitalist sistemde bu sistemlerin birbirinden koptuğunu ve kendi içsel mantıklarıyla işlemeye başladıklarını ileri sürer. Bunun anlamı, gerek ekonomik sistemin gerekse politik sistemin toplumsal meşruiyet kaynağı olan sosyokültürel sistemden bağımsızlaştıkları, yani ahlak ve dini değerlerin emredici ilkelerinden kendilerini soyutladıklarıdır.

Kapitalizm kendi içsel dinamikleri sayesinde çok çeşitli ekonomik ilişkileri, üretim ilişkilerini ve sınıfsal yapıları oluşturmuştur. Kapitalist süreçlerin batı toplumunda oluşması tesadüf değildir. Bu toplumlar çok çeşitli süreçlerden geçerek ilksel toplum yapısından modern toplum yapısına ulaşmayı başarmışlardır.

¹²¹ Giddens (2012), a.g.e., s.374.

Geleneksel (vahşi) kapitalizmde temel prensip politik sınıf egemenliğidir. Bu aşamada bürokratik sınıfın otoritesinin artmasıyla kontrol merkezi, akrabalık sisteminden burjuva sınıfının eline geçer. Bu süreç sosyal servetin üretimi ve dağılımının ailenin elinden çıkıp, üretim araçları mülkiyetine sahip olanların eline geçmesine izin verir. Yani toplum burjuva ve proletarya sınıflarına bölünür. Bu aşamada akrabalık sistemi tüm sistemin özünü temsil edemez.

Aile sistemi merkezi kontrol ve güç fonksiyonunu devlet bürokrasisine bırakır. Bu aşama, ailenin ekonomik ve sosyalleştirici bazı fonksiyonlarını kaybettiği fonksiyonel otonomlaşıma ve ayrışmanın başladığı süreçtir. Gelişmenin bu aşamasında hem sosyal entegrasyonu hem de sistemik entegrasyonu sağlayan alt-sistemler ortaya çıkar.

Geleneksel kapitalizm aşamasında henüz gelenek ve kültürel değerler kapitalist bürokratik güç ve para tarafından tümüyle tahrip edilmediğinden kalan değerler sosyal entegrasyonu sağlamaya çalışır. Ancak para ve bürokrasi hayatı ve kültürü süratle kuşattığından entegrasyon, sosyal entegrasyondan ziyade sistemik entegrasyon şeklinde kendini gösterir.

Yeni organizasyon prensibi sistem otonomisinin giderek güçlenmesine izin verir. Bu aşama, sistemlerin fonksiyonel farklılaşması, “para ve güç” gibi genelleştirilmiş araçların ortaya çıkması ve pozitif hukuk gibi mekanizmaların gelişmesine imkân verir. Fakat yönetim kapasitesindeki gelişmeye imkân veren bu durum, aynı zamanda esastan istikrarsız sınıf yapılarının gelişmesini de doğurur.

Üretim araçlarının özel mülkiyeti ile sınıflı toplumda güç ilişkileri kurumsallaşır ve bu, uzun dönemde sosyal entegrasyonu tahrip etmeye başlar. Sınıf ilişkilerinde zıt çıkarların çatışması, içinde çelişki potansiyelini taşır. Sınıf yapılı toplumda sosyal emek, yani üretim güçleri sömürü oranının arttırılması yoluyla güçlendirilebilir. Bu süreçte sosyal olarak üretilen artı değer artar ve bu sınıf önceliğine göre tahsis edilir.

Vahşi kapitalizmde krizler içsel çelişkilerden kaynaklanır. Bu sistemde, sınıfsal çıkarlar öldüresiye bir çatışma içerisindedir. Sosyal olarak üretilen servetin nasıl dağıtılacağı, çeşitli sınıfları birbirine düşürür. Burjuva sınıfı kontrol alanlarını işgücünü sömürme yoluyla sürekli genişletir. Bu başta mikro sömürü, ve daha sonra makro ve global sömürü şeklinde kendini gösterir. Bu aşamada sınıf bilinci çok yüksektir. Sınıflar aşırı ölçüde politize olurlar. Üsluplar çok sert, kavgacı ve yıkıcıdır. Burjuva sınıfı egemen olsa da henüz egemenliğini perçinleme imkânından mahrum olduğundan çok serttir. Bunların politikalarına karşı çalışan kesimlerin reaksiyonu da çok politik ve serttir.

Kapitalistler kendi çıkarları için savaştığı gibi kolektif olarak tüm kapitalist sınıf çıkarları için de savaşır. Ekonomik rant yani artı-değer etrafında patlak veren savaşta yenilen ve bastırılan taraf hep üretici güçler, yani emek olduğundan yönetimle kitle arasındaki duygusal bağ giderek zayıflar ve yönetim tamamen burjuva sınıfının eline geçer. Bunun anlamı ekonomik krizin yönetim krizine dönüşmesi, yani devletin özünde bir krizin uç vermesidir.

Vahşi kapitalist dönemde tarihin başka hiçbir döneminde görülmediği kadar metalaşma ve paraya verilen önem artışı yaşanmıştır. Çok keskin bir şekilde oluşan sınıf ayrımları kapitalizmin doğası gereği oluşmuştur. Vahşi kapitalizm ekonomik anlamda etkilerini en güçlü şekilde gösterirken toplumsal anlamda etkileri de modern ve modernleşme kavramları içerisinde açıklanmaktadır. Kapitalizmin evrimsel gelişimi yeni bir aşamaya gelerek liberal kapitalizmin gerektirdiği meta ve entelektüel birikimin de oluşumuyla refah dönemi olarak etkiler ortaya çıkaran liberal kapitalizme geçmiştir.¹²²

¹²² Habermas (1992), a.g.e., s.18. vd.

3.2. LIBERAL KAPİTALİST DÖNEMDE SOSYAL YAPI – EKONOMİK YAPI İLİŞKİSİ

Liberalizm, Batı Avrupa’da ortaçağ düzeninin çözülmesiyle doğar. Ortaçağ düzeni, Roma İmparatorluğunun yıkılışıyla oluşan otoritelerin kendi alanlarında hâkim olduğu, kilisece tanımlanmış uhrevi ve hemen hemen dünyevi alanlarda, nüfuzunu rakipsizce gerçekleştirdiği ve kilisenin kutsadığı imparatorun diğer otoritelerce tanındığı bir düzendir.¹²³

Liberalizmin kökenlerinin ilk Çağ’da Eski Yunan Siyasi ve İktisadi düşüncesinde dek uzandığı düşünülmektedir. İ.Ö. 5. yüzyılda sofistlerin (Protagoras, Gorgias, Antiphon, Kallikles, Tharsymachos ve diğerleri) düşünce sistemlerinde liberal düşüncenin izleri görülebilir. Yine İlk Çağ’da kimi düşünürler yapıtlarıyla onlardan sonraki düşünürler üzerinde etki oluşturmuş ve liberal ideolojinin doğuşuna kaynak yaratmıştır. Örneğin, Aristo'nun Politika adlı eseri bu konuyla ilişkilendirilir.

Orta Çağ'daysa Hristiyan ve İslam dünyasında bazı liberal düşünürlere rastlanır. Hristiyan dünyasında Saint Thomas d'Aquino ilk kez iktidarın sınırlandırılması ve özgürlüğün korunması yönünde fikirler ortaya atmıştır. Aquino bu anlamda anayasacılığın, iktidarın sınırlandırılması anlayışının, ilk savunucularından birisi olarak kabul edilebilir. O dönemde Saint Paulus'un ‘‘Bütün iktidar Tanrı'dan gelir’’ sözüne karşılık, Saint Thomas, ‘‘Bütün iktidar Tanrı'dan gelir, fakat halkın aracılığıyla kullanılır’’ görüşünü savunmuştur. Yine Orta Çağ'da büyük İslam düşünürü İbn Haldun liberalizmin ilk habercilerindendir. İbn Haldun'un *Mukaddime* adlı eserinde liberalizmin bazı temel ilkelerine rastlanır.¹²⁴

Liberalizm ortaçağ düzenindeki yapının çözülmesiyle doğan ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla kendisine üzerine oturacağı bir taban bulmuştur. ‘‘Evrensel Hristiyan Dünyası’’ yerine ulusal devletler ortaya çıkmıştır. Tanrı'nın yerini akıl, papanın yerini rasyonel birey, feodal ilişkilerin yerini bir ülkenin uyrukluğ almıştır. 18. yüzyılda gerçekleşen Amerikan ve Fransız devrimleri ile bunların yayınladıkları İnsan Hakları Bildirgeleri süreci hızlandırmış,

¹²³ Halis Çetin, Liberalizmin Tarihsel Kökenleri, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, 2002, s.80.

¹²⁴ Ayferi Göze, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım, 1986, s. 153-226

bu dalga tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Liberalizm de bu dalgaların içinden bir siyasal sistem olarak yükselmiştir.¹²⁵

Liberalizm, bireycilik, hoşgörü, özerklik, çoğulculuk ve tarafsızlık, serbest girişim, sivil toplum, sınırlı devlet, eşitlik ve hoşgörü gibi temel ilkeler üzerine oturmuştur. Rönesans hareketi, Amerikan ve Fransız Devrimleri önemli kaynaklardır. Liberalizm klasik iktisat temelli bir yapılanmayla ilişkilidir. Liberalizm öncelikle liberal ekonomi aşamasından geçmiştir fakat ilerleyen süreçte kapitalizmin etkisi ile liberal kapitalizme doğru evrilmiştir. Dolayısıyla ekonomik anlamda da liberal kapitalizm hegemonyası görülmüştür.

1776 tarihinde Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı kitabı yayınlanmıştır. Ulusların Zenginliği eseri, liberal kapitalizmi savunan ve tam anlamıyla özgürlük ortamının nasıl oluşup işlediğini açıklayan bir çalışma olmuştur. Smith herhangi bir kesimin faydasını değil tüm ülkenin faydası ve refah düzeyi ile ilgilenmiş ve çalışmalarını bu yönde gerçekleştirmiştir.

Adam Smith uluslararası ticaretin önemini savunmuş ve ülke refahının sağlanması için gerekli olduğu üzerinde yoğunlaşmıştır. Uluslararası ticaretin gelişebilmesi için de serbest mal dolaşımı anlayışının liberalleşmenin olmasını savunmuştur. Sermaye birikimi çok önemlidir ve bunun sağlanabilmesi için iş bölümü ve dolayısıyla üretimde ve üretim tekniklerinde yaşanan gelişmelere bağlı olduğunu belirtmiştir. Büyümenin sağlanabilmesi için sermaye birikimi çok önemlidir. Adam Smith mikro ekonomik sorunlar üzerinde de çalışmış ve fiyatları belirleyen üretim maliyeti olduğuna ulaşmıştır.

Smith, devlet müdahalesinin en düşük seviyede olması gerektiğini savunmuş ve devletin masrafları artırmaması için hareketlerinin yoğun olmamasını belirtmiştir. Bunlarla birlikte devlete üç görev yüklemiştir. Bunlardan ilki devletin toplumunu diğer devletlere karşı en iyi şekilde koruması ve savunması olmuştur. Bir diğer görevi, halk için en adil davranışları benimsemesidir. Sonuncusu ise, toplum yararına olacak kamu kurum ve kuruluşlarını kurmak olarak sıralamıştır.

Liberal kapitalizm, kapitalist öncesi ve bunu takip eden vahşi kapitalizmi devam ettiren ve üstelik özgürleştiren bir safhadır. Bu safhada sınıf ilişkileri politik niteliğini kaybeder. Çünkü burjuva sınıfı bu aşamada hâkimiyetini kurumsallaştırır ve tüm mekanizmaları ele geçirir.

¹²⁵ Halis Çetin (2002), a.g.e., s.89

Yargı, yasama, yürütme, üniversiteler, sanat, ekonomi burjuvaların kontrolündedir. Bu nedenle burjuva sınıfında eski hırçınlık yerini uzlaşmacı bir üsluba terk eder. Bu aşamada modern devlet bürokrasinin artan etkisine girer.

Tüm piyasalar ‘görülmez bir el’ tarafından düzene sokulacağı inancıyla serbestçe işlemeye terk edilir. Dışsal olarak devlet, politik araçlarla hala ulusal ekonominin rekabet durumunu ve bölgeler arası entegrasyonu sağlamaya devam eder. Ancak ekonomik mübadele temel yönetim aracı olur. Ekonomi tüm alt sistemleri yavaş yavaş kolonize eder. Ekonomide meydana gelen bu değişim bütün toplumsal kesimleri doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir.

Özgürlüğün meydana getirdiği etkiler ve devletin kısıtlanması ise beraberinde bir direnç meydana getirmiştir. Bireylerin girişimlerinin farklılıkları ve nitelikleri gereği sürekli kar ve başarı güdüsü ile gelişen ekonomi, eşitsizlikleri ve sosyal açıdan (marjinal gruplar ve düşük gelirli bireyler, aileler aleyhine) bir takım problemler yol açmıştır. Sosyal eşitsizlikler artarak toplumsal infiallere neden olmuştur. Devlet aygıtı kendi alanını koruma adına ve kamu yararı adına müdahaleci rolüne dönme eğilimi sergilemiştir.

Liberal kapitalist süreç varlığını sürdürdüğü zaman diliminde dünya genelinde özgürlük, serbest ticaret ve iletişim etkisi oluşturmuştur. Fakat piyasa ekonomisinin gerek başarısızlığı ve gerekse de özgürlüğünün kısıtlanması talepleri yüzünden oluşan baskı liberal kapitalizmin tekrar gözden geçirilmesine ve revize edilmesine neden olmuştur. Zira devlet aygıtı temel unsurlarından olan ekonomiyi her zaman kontrol etmek istemektedir ve bu istek liberal kapitalizmin değişmesine yol açmaktadır. Liberal kapitalizmin ileri aşaması ekonomik anlamda post kapitalizm, toplumsal anlamda etkilerini içeren kavram ise post modern olarak karşımıza çıkmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

POST KAPİTALİST DÖNEMDE SOSYAL YAPI ve EKONOMİK YAPI İLİŞKİSİ

4.1. POST KAPİTALİST DÖNEMDE SOSYAL YAPI ve EKONOMİK YAPI İLİŞKİSİ

Post kapitalist dönemde “enformasyon toplumu”, “post kapitalizm”, “tekno toplum”, “hizmet kapitalizmi”, “bilgi toplumu” vb. tanımlamalarla ifadelendirilen toplum, kapitalist toplumun kendisidir. Post kapitalist dönemin ekonomik hareket yasaları, uzlaşmaz çelişkileri, çelişik eğilimleri “enformatik çağ” a da, “enformatik toplum” a da damgasını vuran ve kapitalizmin tüm çelişkilerini küreselleştirerek daha da keskinleştirmiş olan bir “çağ” ve “toplum” dur. Kapitalizmin kendi bünyesinde eskiyi yıkıp yeniye kuracak sınıf ve yeni toplum için maddi teknik koşulları çok daha olgun hale getirmiştir. Toplumsal etkiler çok çeşitlenmiş ve tarihin hiçbir döneminde görülmediği kadar yoğun hale gelmiştir.

Post-kapitalist dönemin özelliklerini Habermas’ın çalışmalarına dayanarak özetleyelim.¹²⁶ Sermaye birikiminin gelişmiş bir aşamasına atfedilen post-kapitalizm “organize ya da devlet-müdahaleli kapitalizm” iki şeye refere eder. Bu bir yandan ekonomik yoğunlaşma sürecine refere ederken, diğer yandan mal, sermaye ve emek piyasalarının organizasyonuna refere eder. Ekonomik yoğunlaşma süreci ulusal ve uluslararası firmaların önemli ölçüde artmasını ifade eder. Aynı şekilde bu, piyasaların yetersiz kaldığı alanlarda devlet müdahalesine refere eder. Oligopol piyasa yapılarının yaygınlaşması kesin olarak *rekabetçi kapitalizmin* sona erdiğinin bir işaretidir. Bununla birlikte çok sayıda firma kontrollerini genişletir ve yatırım kararını kar maksimizasyonu kriteriyle belirlemeye devam eder.¹²⁷

Devletin ekonomik hayatta yeniden önemli görevler alması liberal kapitalizmin sonuna geldiğinin ve oligopollerin rekabeti engellemesi de rekabetçi kapitalizmin sonuna geldiğini gösterir. Gerçekten özel sektörde bazı alt sektörler hala rekabet ilkeleriyle hareket ederken, diğerleri oligopol piyasa stratejisi yoluyla hareket edebilmektedir. Kamu sektöründe

¹²⁶ Habermas (1992), a.g.e., s.34. vd.

¹²⁷ Habermas (1992), a.g.e., s.20.

ise özellikle savunma ve uzay sanayilerinde piyasa talebi dikkate alınmadan büyük yatırım kararları alınmaktadır. Bu kararları alanlar ya doğrudan devletin kontrolünde olan kamu firmaları ya da devletle sözleşme yaparak yatırım yapan özel firmalardır. Monopol ve kamu sektöründe firmalar güçlü sendikalarla karşı karşıyadır. Rekabetçi sektörlerde ise işçiler iyi organize olamamışlardır. Bu nedenle ücret seviyeleri çok farklı olmaktadır. Monopol sektöründe üretimde artış nispeten daha yavaş olduğu gözlenmektedir. Kamu sektöründeki firmaların rasyonel çalışmaya ihtiyaçları rekabetçi sektörün ihtiyacı kadar değildir.

Devlet ekonominin direktiflerini yerine getiren bir organizasyondur. Bu iki şekilde gerçekleşir. Biri genel planlama yoluyla olur. Planlamayla devlet ekonomik dalgalanmayı düzenlemeye çalışır. Yine planlamayla devlet, aşırı sermaye birikiminin gerekli şartlarını iyileştirir. Doğal olarak küresel planlama bir taraftan özel otonom yatırımcılar, diğer taraftan istikrarsızlık endişesi ile sınırlanmaktadır. Genel olarak sistem sürekli ve istikrarlı büyüme, kur istikrarı, tam istihdam ve dış ticaret dengesi arasında gerekli düzenlemeler tarafından belirlenmektedir.

Piyasa mekanizmasının yetersizliğinden ortaya çıkan boşluğu doldurmak üzere ortaya çıkan dünya çapında planlama, özel sektörün yatırım kararını manipüle ederken aynı zamanda sermaye birikimi şartlarını da etkiler.

Bu aşamada firmalarla sendikalar arasında pazarlık yoluyla oluşan yarı-politik ücret yapısı yeni bir çağı başlatmıştır. Oligopol piyasalarda fiyat belirleme fiyat rekabetinin yerine geçmiştir. Mal piyasalarında yarı-yönetimsel fiyat belirleme hareketine gösterilen büyük ilgi rakip sendikalarla pazarlık yoluyla ücret tespitine de gösterilmiştir. Monopol piyasalarında ve kamu sektörlerinde işgücü belli bir politik fiyat almaya başlamıştır. Ücret maliyetleri mal fiyatlarına yansıtılmıştır. Her iki tarafın devletten talepleri birbirine yaklaştığından -ki bunlar verimlilik artışı, işgücünün kalifiye olması ve çalışanların sosyal statülerinin iyileştirilmesi- iki taraf arasında geniş uzlaşma sağlanmıştır.

Bütün unsurlarda yeniden yapılandırma yoluna gidilmiş ve yeni düzene uygun olarak her kurum, kuruluş ve yapı yeniden dizayn edilmiştir. Post kapitalist dönemde yeniden yapılanma kapsamında “enformatikleşme” sürecinde, doğal olarak, üniversiteler yeniden yapılandırılmıştır. Üniversite ile iş dünyasının yüksek teknoloji “bilgi sanayilerinin” gelişmesinde yaşamsal rol oynayan yeni, daha derin bir bütünleşmesinin koşulları oluşturulmuştur. Şirket üniversite ortaklıkları oluşturulmuştur. Bu yeni akademik düzende araştırma, özel sektörün doğrudan yararlanacağı uygulamalı programlara yönlendirilmiştir.

Araştırma merkezleri, özel sektörle ilişkiler, sanayi danışmanlığı ve karşılıklı görevlendirmeler ile akademik-şirket konsorsiyumları geliştirilmiştir. Merkezi bütçelerden alınan paralar iletişim, mühendislik ve iş idaresi fakülteleri, bilgisayar, biyoteknoloji ve uzay araştırması özel enstitüleri gibi ileri teknoloji sermayesinin doğrudan yararlandığı programlara aktarılmaktadır.

Fikri mülkiyet yasalarındaki değişikliklerin, üniversitelerin hükümet fonlarıyla yapılan araştırmaların sonuçları üzerinde patent almasına izin verilmesiyle, üniversiteler araştırma sonuçları ticaretinin aktif oyuncularına dönüştüler. Bu yoğunlaşan ticari yaşam felsefesinin ortasında, akademilerin iç işleyişleri özel sektörünkini yansıtan idari uygulamalarla birlikte gitgide daha çok şirket yönetimine benzemeye başlamıştır.

“Sermayenin akademiyle yakınlaşması iki amaca hizmet etti. Birincisi, iş dünyası buluşlardan elde edilen kazançları özelleştirirken, aşırı pahalı ileri teknoloji araştırmasının maliyet ve riskleri toplumun sırtına yıkıldı. İkincisi, sermayenin ihtiyaç duyduğu postfordist emek gücünün yeniden eğitilmesini finanse etti. Artan harçlar eğitimin giderek daha da ağırlaşan yükünü öğrencilerin ve ailelerin sırtına yıktı ve entelektüel gelişimleri birikime uygun görülmeyen toplum kesimlerini üniversitelerden fiilen dışladı. Kayıt parasını ödeyebilenler eleştirel toplumsal çözümlemenin güme gitmesi pahasına, yeterli bilgisayar eğitimine ağırlık veren ve gitgide mesleki ve teknik bir yönelim gösteren bir müfredatla, yeni enformasyon ekonomisine uygun bir eğitim verdiler”¹²⁸ Üniversiteler ve akademisyenler artık bilimsel açıdan değil ticari açıdan değerlendirilmeye başlanmıştır. Çağın gereklerine uygun bir üniversite yönetimi anlayışı olarak görülse de bilimi salt mutlak olarak kabul eden bilim insanları bu süreçte sıkıntılar yaşamaktadır.

Öte yandan devlet aygıtı ile büyük sermaye sahipleri arasında meydana gelen zımnî anlaşmalar ücret yapısı ve fiyatlar üzerinde değişmelere yol açmaktadır. Gelinek noktada dünya çapında oluşan planlama, özel sektörde oluşan çok uluslu şirketlerin devletler ile uzlaşması yoluyla oluşmaktadır. Bu oluşum sayesinde dünya üzerindeki vergi avantajlarından yararlanan çok uluslu şirketler ve onların sahipleri, sermaye akışını istedikleri yöne çevirebilmektedir. Artık ücretler ise bu şirketlerin gittikleri ülkelerde alacakları pozisyonlara göre belirlenebilmektedir.

Post kapitalist dönem küresel anlamda artık sınırların neredeyse kaybolduğu fakat karşıt hamle olarak devlet aygıtı ve sermaye kesiminin (oligopolleşerek) bunu kısmen engellemeye

¹²⁸ Nick Dyer Witheford, *Siber Marx*, Aykırı Yayınları, İstanbul, 2004. s. 165-166

çalıştığı ve mevcut durumla uzlaşma yoluna gitmeye çalıştığı bir dönem olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomik anlamda post kapitalizm olarak ifade edilen bu dönem dünya genelinde etkileri ile küreselleşme olarak algılanmakta ve toplumsal anlamda ise post modern dönem olarak nitelendirilmektedir.

4.2. POST MODERN AÇIDAN POST KAPİTALİST SÜREÇTE SOSYAL YAPI – EKONOMİK YAPI İLİŞKİSİ

Yirminci yüzyıl, sadece olayları, savaşları, buluşları, yenilikleri, yıkımları açısından değil, fikir, düşünce ve sanat etkinliği açısından da kendinden önceki yüzyıllardan da ayrılır. Postmodernizm bu yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan, felsefeden edebiyata, edebiyattan mimariye, mimariden sinemaya, sinemadan bilime varıncaya değin hemen her alanda etkili olmuş, hala da olmakta olan bir akımdır.¹²⁹ Post modernite post kapitalist dönemi kuşatan bir etki göstermektedir.

Postmodernite (diğer söyleniş biçimleriyle post-modernite ya da postmodern durum), postmodernizmin toplumsal ve kültürel yansımalarını ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Bu terim, 20. yüzyıl sonu ve 21. yüzyıl başlarında yaşanan hayatın eşsiz niteliklerinin bir sonucu olan çağdaş sanat, kültür, ekonomi ve toplumsal durumun aldıkları görünüme atfen filozoflar, sosyal bilimciler ve sanat eleştirmenleri tarafından kullanılır. Postmodern durumu yaratan bu nitelikler arasında küreselleşme, tüketimcilik, otoritenin küçük parçalara ayrılması ve bilginin metalaştırılması sayılabilir.

Çok kapsamlı bir söylem alanı olan postmodernizm için, birbirinden çok farklı, karşıt görüş ve yaklaşımlarda bulunulmuştur. Bu nedenle postmodernizmin tam bir tanımını yapmak oldukça zordur. Ancak postmodernizmin, “ kültür ve düşünce evreninin her alanını kapsayan, total bir yeni aşama ya da durumu anlatmak için kullanılan bir kavram” olduğu belirtilebilmektedir. Post kapitalist, post-yapısalcılık, post-marksizm, post-endüstriyel gibi “post”lu tamlamalar şeklinde ortaya çıkan ve son 15-20 yıldır sıkça kullanılan yeni yaklaşımlar, 1980 ve 1990’larda Postmodernizm kavramı içinde toplanarak, entelektüel ve kültürel çevrelerde tartışılmaya başlanmıştır. Yani, kültür ve düşünce dünyasında meydana

¹²⁹ Vefa Taşdelen, Hermeneutiğin Evrimi, Hece Yayınları, Ankara, 2008, s.205.

gelen büyük bir değişim veya alt-üst oluş, postmodern terim içinde incelenmiştir.¹³⁰ Bu birikim ekonomik anlamda da post kapitalizmin dinamiğini oluşturmaktadır.

Postmodernite ve postmodernizm aynı anlama gelmemektedir. Postmodernite bir varoluş hali veya koşulunu betimlerken ya da kurumlar ve koşullardaki değişimlerle ilgiliyken; postmodernizm estetik, yazınsal, siyasî ve sosyal ve geniş anlamda ekonomik bir felsefeyi ifade eder. Postmodernizm "kültürel ve entelektüel bir fenomendir"; postmodernite ise bu felsefenin toplumdaki sosyal ve siyasî yansımalarına odaklanır. Ekonomide de post kapitalist etkileşimler meydana getirerek, gelişmiş ekonomi birikimlerine dayanak oluşturarak küreselleşme yolundaki dünyada önemli hale gelmektedir.

Denzin' göre; postmodern toplum teknolojinin yarattığı imajların ve bilgi çağının toplumdur. Postmodern dünyanın kontrolü bilgisayarlardadır. Her bireyin yaşı, medeni durumu, sağlığı, malı, konut ve çalışma durumu ve yasal tarihleri veri bankalarında toplanır. Lyotard postmodern toplumun "bilgisayarlaşması" senaryosunun bir abartı olduğunu, ancak bunun bir anlamlandırma taşıdığını belirtir. Ona göre bu abartı bize bilginin dönüşümünün belirli boyutları olduğunu ve onun kamunun gücü ve sivil kurumlar üzerindeki etkilerini ortaya koymamıza izin verebileceğini vurgular¹³¹

Kuralsızlık ve belirlenemezlik evreni olarak görülen postmodernizmde, modernizmin düşünce sistemine bir karşı duruş vardır. Modernizm tarafından kutsanan her şey, postmodernizm tarafından sorgulanmaktadır. Parçalanmışlık, bölünmüşlük, farklılığın ve özgün olmanın yüceltildiği postmodernitede, kimlik kavramı farklılıklar ve benzerlikler ekseninde ele alınır. Postmodernite kimlik inşasında, modern paradigmanın tersine kaygan bir zemin üzerinde gelişen toplumsal koşullar içerisinde belirsizlik, çeşitlilik, heterojenlik, karmaşıklık, görecelik ve parçalanmışlık kavramları hâkimdir. Bu dönemin geçerli olan kimlik söylemi, heterojenlik ve farklılık özünde biçimlenmektedir.¹³² Post kapitalizm de aynı şekilde kendinden önceki aşamaları sorgulayan, yenileyen, geliştiren ve çeşitlendiren bir süreçtir. Geleceğin çoğulcu ekonomik anlayışında küreselleşme içinde her ülkeden her türden girişimi ve girişimciyi absorbe edecek şekilde piyasa sistemi hazırlamaktadır. Modernin

¹³⁰Funda Altınkale, Postmodernist Resimde Figürasyon ve Klasik Değerlerine Genel Bir Bakış, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim Sanat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. 2001, s.34.

¹³¹Songül Sallan, Songül Boybeyi, Modernizm-Postmodernizm İkilemi, Ankara Üniversitesi DTC Fakültesi, Cilt: 15, 1994, s.314.

¹³²Sibel Karaduman, Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü, Yaşar Üniversitesi Dergisi, Sayı:17, 2010, s.289.

bütüncüllüğünün aksine değişik kültürlerin harmanlanmasıyla yeni bir piyasa oluşturulmaktadır.

Savran'a göre postmodernizm, bütüncül teoriler karşısında perspektif çokluğunu, evrensellik karşısında yerellik ve tikelliği, hakikat karşısında yorumu ve göreliliği, politika ve etik karşısında estetiği, ideoloji eleştirisi karşısında yapıbozumunu, gerçeklik karşısında imgeleri, temsil karşısında benzetimi (simülasyon), zaman karşısında mekânı, çelişki karşısında farklılıkları, sınıf karşısında kimlikleri, gereklilik karşısında olumsuzluğu ve kaosu öne çıkaran, bilgiye, akılcılığa, kurtuluş söylemlerine kuşkuyla bakanların paylaştığı, estetize edilmiş bir kavramdır. Bu yaklaşımlara meşruiyetini kazandıran temel tez, moderniteden mutlak bir kopuş yaşandığıdır - ki bu kopuş, onun toplumsal organizasyon ilkelerinden, dünyayı kavrayış tarzlarından, sanat ve kültür duyarlılıklarından ve kurtuluş projelerinden detaylı bir kopuşu öngörmektedir.¹³³ Post kapitalist süreçte de tek tip modern liberal ya da vahşi kapitalist sistemlerden öte olarak yeni evrimleşmiş bir ekonomik organizasyon oluşturulmaktadır.

Post kapitalist dönemde en etkin unsurlar teknoloji ve buna bağlı olarak bilgi olarak dikkat çekmektedir. Post modern süreç alt unsurlarıyla etkileşimini artırarak bilgiyi her alanda yoğun olarak kullanmaktadır. Bilgi bilimi post kavramların ve süreçlerin temel dinamiği olmaktadır.

Jean François Lyotard ve Jean Baudrillard gibi yazarlar postmodernizmin en önemli savunucularıdır. Bu yazarlar postmodernizmi, içinde yaşadığımız toplumla ilgili bağımsız ve yeni bir perspektif olarak sunmaktadırlar.¹³⁴

Lyotard, çalışma hipotezinin toplumlar, postendüstriyel kültürler, postmodern çağa girdikçe bilginin konumunun değişmesi üzerine olduğunu belirtir. Bu süreç 1950'lerin sonundan beri devam etmektedir. Önde gelen teknoloji ve bilimler son kırk yıldan beri dille ilgilenmektedirler. Fonoloji ve linguistik teorileri, sibernetik ve iletişim problemleri, bilgisayarlar ve onların dilleri gibi. Teknolojideki dönüşümler 1- araştırma, 2- kazanılmış olanın aktarımı gibi iki etkiyi oluşturuyorlar. Birincisine genetikteki araştırmaları örnek verirken, ikincisine makinelerin küçültülmesi ve ticarileştirilmesini göstermektedir. Bilginin

¹³³ Hasan Tüzen, Posmodernizm Mitosu, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:17, 2008, s.147.

¹³⁴ Martin Slattery, Sosyolojider Temel Fikirler, Yayına Haz: Ümit Tatlıcan- Gülhan Demiriz, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2012, s.447.

tabiatı, bu dönüşümlere değişmeden karşı duramayacaktır. Bütün bilgiler bilgisayar diline çevrilebileceği gibi, tercüme makineleri de her şeyi birbirine ve tercüme dillerine çevirecektir. Lyotard bilgiyi kullananlarla üretenler arasındaki ilişkinin artık değiştiğini, yine mübadele olmakla birlikte bundan böyle ticari ilişkinin söz konusu olduğunu ifade ederek, bilginin kendinde bir amaç olmaktan çıkıp, kullanım değerini belirtmektedir. Zamanımızda üretimin esas gücü artık bilgidir. Milli devletler üretim güçlerini bilim ile koruyacaklar ve gelişen ile gelişmiş ülkeler arasındaki uçurum daha da artacaktır.¹³⁵

Baudrillard ise postmoderniteyi “simülasyon” üzerinden incelemektedir. Baudrillard’da göre günümüz toplumu gerçek bir toplum değil, “mış gibi yapılan” bir şeydir. Semboller ve imaj gerçekliğin yerini almıştır. İnsanlar mal ve hizmet almaktan ziyade semboller ve imajlar alınıp satılmaktadır. Toplum gerçek maddi ihtiyaçlarını doyumak yerine, ihtiyaçlar ve arzuların psikolojik doyumunu sağlamaktadır.¹³⁶

Postmodernizm, Batı’daki kapitalizmin yeni biçimini doğuran tarihsel bir değişikliğin ürünüdür. Terry Eagleton’un ifadesiyle, postmodernizm, hizmet, finans ve enformasyon sanayilerinin geleneksel imalat sanayileri karşısında zafer kazandığı ve klasik sınıf politikasının yerini dağınık kimlik politikalarına bıraktığı teknoloji, tüketimcilik ve kültür sanayisinin geçici, merkezsizleşmiş dünyasını doğuran yeni bir kapitalizm biçimidir.¹³⁷

Bu yeni kapitalizm biçimi, aslında küreselleşme denilen oluşuma karşılık gelmektedir. Çünkü küreselleşme, doğrudan ekonomik güçler hâkimiyetinin uluslar üstü sermaye gücünün krizden çıkmak için sosyal, siyasal, kültürel ve teknolojik alanlara yeni anlamlar katma, dünyayı tek bir pazar haline dönüştürme çabalarıyla ilintili neo-liberal bir yapılanmadır. Neo-liberalizm, kapitalizmi yeni krizinden kurtarmak için değişik senaryolar geliştirmeye başlamıştır. Ortaya konulan senaryolar yaşanan dönüşümlere işaret etmektedir. Bu dönüşümler ise, modernlikten postmodernliğe, ulusal devletler düzeyinden küreselleşmiş bir dünyaya geçiş olarak adlandırılmaktadır.¹³⁸

Söz konusu krizi, neo-liberal bir yapılanma olan küreselleşme olgusuyla aşmaya çalışan kapitalizm, teorik çerçevesini postmodernizm denilen kurguya dayandırmaktadır. Böylece,

¹³⁵ Hasan Yıldız, Postmodernizm Nedir?, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:13, 2005, s.7.

¹³⁶ Slattey (2012), a.g.e., s.470.

¹³⁷ Terry Eagleton, Postmodernizmin Yanılsamaları, Çev. M. Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s.10.

¹³⁸ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, “Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlamında AB-Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması”, Doğu-Batı, Sayı 10, 2000, s.119.; Egin (2008), a.g.e., s.120.

bir birbirleriyle tamamen zıt felsefi temellerden beslenen postmodernizmle, neo-liberalizm birbirlerinin temel mantıkları durumuna gelmişlerdir. Postmodernizm, neo-liberalizmin felsefi temellerini atarken, neo-liberalizm postmodernizmin ekonomik mantığını oluşturmaktadır.¹³⁹ Dolayısıyla postmodernizmin asıl amacı, kapitalizmin yeni biçimine teorik dayanaklar geliştirmektir. Post kapitalist düşünce anlayışını temellendirmektedir.

Bunu yaparken öncelikle, kendi meşruiyetini sağlamak, daha sonra da yeni kapitalist sisteme uygun açıklamalar getirmek adına, kendinden önceki her şeyi olduğu gibi, sosyolojinin temel varsayımlarını da sorgulamakta; epistemolojik varsayımları reddetmekte, metodolojik uzlaşımları çürütmekte, bilgi iddialarına direnmekte, gerçekliğin her türlü versiyonunu bulanıklaştırmakta ve politika önerilerini bir kenara atmaktadır.¹⁴⁰ Nitekim postmodernistler, sosyolojik teori inşa girişimini tamamen yeniden düzenlerler. Sosyolojik teori, sosyolojik gerçekliği saptamaya ve bir sentez formüle etmeye çalışırken, postmodernistler, bize belirlenimciliği değil belirlenemezciği, birliği değil çeşitliliği, sentezi değil farklılığı, basitliği değil karmaşıklığı sunarlar¹⁴¹

Postmodern fikirler lisan ve kavramları dağıtmakta, kimliği çözmekte ve hümanist bir toplum kurmayı amaçlamaktadır. Postmodern düşüncede, geleneksel yapının dışında bireyin istediği gibi düşünebilme serbestliği vardır. Ancak, bu tür bir özgürlük anlayışı hürriyet alanının genişlemesine değil, bir kaos yaratarak çöküşüne neden olabilir. Herhangi bir kavrama atfedilen kişisel anlam üzerine düşünce bina etmek, ferdi kimliğin toplumla olan ilişkisini de çözecektir. Günümüz medeniyeti zaten bir kaosu yaşamaktadır. Batı medeniyetinde bilimler arasında bir kültürel çatlak oluşmuştur. Bu çatlakın postmodern fırsatlar nedeniyle giderek büyümesi önemli bir tehlikedir.¹⁴²

Giddens “Modernliğin Sonuçları” adlı yapıtında postmodern bir döneme girildiğini yadsımaktadır. Giddens bu ünlü yapıtında modernliğin kurumlar düzeyinde çok boyutlu olduğunu sorgulamaktadır. Giddens’a göre modernliğin kurumsal boyutları: Kapitalizm (rekabetçi emek ve ürün piyasaları bağlamında sermaye birikimi), endüstriyalizm (doğanın dönüştürülmesi, “yapay çevre”nin gelişimi), askeri iktidar (savaşın endüstrileşmesi

¹³⁹ Sezgin Kızılcılık, Küreselleşme ve Sosyal Bilimler, Anı Yayıncılık, Ankara, 2001, s.7.; Egin (2008), a.g.e., s.120.

¹⁴⁰ Marie Rosenau, Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri, Çev. T. Birkan, Ark Yayınları, Ankara, 1998, s.21.; Egin (2008), a.g.e., s.121.

¹⁴¹ Rosenau (1998), a.g.e., s.29.; Egin (2008), a.g.e., s.121.

¹⁴² Cüneyt Birkök, Modernizmden Postmodernizme: Yeni Problemler, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı:19-20, 1998, s.12.

bağlamında şiddet araçlarının kontrolü) ve gözetleme (enformasyonun ve toplumsal denetlemenin kontrolü)'dir. Bu çerçevede Giddens "Modernlik yapısal olarak küreselleştiricidir" demektedir. Küreselleşmenin boyutları ise ulus-devlet sistemi, kapitalist dünya ekonomisi, askeri dünya düzeni ve uluslararası işbölümüdür. Böylece Giddens'a göre postmodern bir dönemde değil, modernliğin sonuçlarının radikalleşip evrenselleştiği bir dönemde yaşanılıyor. O'na göre, modernliğin temel parametreleri olan kapitalizm, endüstriyalizm ve ulus-devlet belirleyici önemlerini hala sürdürmektedirler.¹⁴³

Harvey'e göre; modernizmin devrimci olma, geçmişten tamamen koparak var olma özelliği, kendi içinde de kopuşlar meydana getirmiştir.¹⁴⁴ Buradan hareketle şunları söylenebilir; yeni olan her şey zaman tezgâhından geçmek zorundadır. Zaman her şeyi eskitirken yeni olan tek şey zaman olmuştur. Dolayısıyla zaman, modernizmi de eskitmiştir. Artık devir postmodern ve post kapitalisttir.

Postmodernizm, her şeyden önce modernliğin reddidir¹⁴⁵, toplumsalın sonudur¹⁴⁶, modernliğin sonudur¹⁴⁷, geç kapitalizmin kültürel mantığıdır¹⁴⁸ ve büyük anlatıların sonudur.¹⁴⁹ Postmodernizmin tanımlamasında kullanılan bu belirlemeler, aynı zamanda, onun sosyolojik teoriyi neden reddettiğinin ipuçlarını vermektedir. Sosyolojik teorinin nesnesini oluşturan tüm olgular, postmodernizmle birlikte değişime uğramıştır. Dolayısıyla, sosyolojik teori artık geçerliliğini yitirmiştir.¹⁵⁰ Postmodernizmle birlikte post kapitalizm de geç kapitalist dönem olarak yerini almıştır. Liberalizm ve sosyalizm güç kaybederken post

¹⁴³S. Aslan, Yılmaz, A., Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi, Cilt:2, Sayı:2, 2001, s.134.

¹⁴⁴ Altinkale (2001), a.g.e., s.26.

¹⁴⁵ Douglas Kellner, "Toplumsal Teori Olarak Postmodernizm: Bazı Meydan Okumalar ve Sorunlar", Derleyen ve Çeviren: M. Küçük, Modernite Versus Postmodernite (iç.), Vadi Yayınları, Ankara, 2000, s.367.; Steven Connor, Postmodernist Kültür-Çağdaş Olanın Kuramlarına Bir Giriş, Çev. D. Şahiner, YKY, İstanbul, 2001, s.18.; Jean Baudrillard, Sessiz Yiğınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu, Çev. O. Adanır, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991, s.7-12.; Esgin (2008), a.g.e., s.121.

¹⁴⁶ Jean Baudrillard, Sessiz Yiğınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu, Çev. O. Adanır, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991, s.7-12.; Esgin (2008), a.g.e., s.121.

¹⁴⁷ Gianni Vattimo, Modernliğin Sonu, Çev. Ş. Yalçın, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999; Jean Baudrillard, Sessiz Yiğınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu, Çev. O. Adanır, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991, s.7-12.; Esgin (2008), a.g.e., s.121.

¹⁴⁸ Fredric Jameson, Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantiği, Çev. N. Plümer, YKY, İstanbul, 1994, s.19-20.; Jean Baudrillard, Sessiz Yiğınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu, Çev. O. Adanır, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991, s.7-12.; Esgin (2008), a.g.e., s.121.

¹⁴⁹ Jean François Lyotard, Postmodern Durum, Çev. A. Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara, 1997; Jean Baudrillard, Sessiz Yiğınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu, Çev. O. Adanır, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991, s.7-12.; Esgin (2008), a.g.e., s.122.

¹⁵⁰ Esgin (2008), a.g.e., s.122.

kapitalizm yeni bir aşamaya gelmiştir ve endüstriyel aşamada post endüstriyel olarak adlandırılabilir yeni bir toplum biçimi ortaya çıkarak post kapitalizmin ihtiyaç duyduğu yapıyı oluşturma yoluna gitmiştir.

Postmodernizm, liberalizmin ve sosyalizmin etkilerini yitirdiği dönemde alternatif bir akım olarak etkisini göstermektedir. Bell, 19. yüzyılın büyük siyasal ideolojileri olan liberalizmin ve sosyalizmin 1950'lerdeki ileri sanayi toplumlarında yaşayan insanları harekete geçirme yeteneğini kaybetmiş olduğu yönündeki "ideolojilerin sonu" teziyle, postmodernlik fikrine temeller sağlamaktadır. Böylelikle postmodernlik olarak tanımlanan yeni aşama ya da durumda, eski aşamaya özgü yapıların, ideolojilerin, insan ve toplumu açıklama iddiasında olan teori ve paradigmalardan geçerliliğini yitirdiği kabul edilmektedir.¹⁵¹

Modern çağın yerini, Batı kültürünü karakterize eden bütün beklentilerin artık yersiz olduğu postmodern bir dönem almaktadır. Aklın ve özgürlüğün birlikte ilerlemesine yönelik inanç, bu inanca dayanan iki temel ideoloji –liberalizm ve sosyalizm- ile beraber, dünya ve kendimizle ilgili yetersiz açıklamalar fiilen çökmüştür. Geleneksel siyaset, toplumsallık, sınıf mücadelesi, sosyal değişme teorileri eskimiş bulunmaktadır.¹⁵² Bu bağlamda post kapitalist süreçte postmodern dönemin toplumsal yapısını açıklamaya yönelik post-endüstriyel toplum teorisi ortaya atılmıştır.

1950'li yıllarda Daniel Bell, S.M. Lipset, Raymond Aron ve Ralf Dahrendorf gibi bir grup önde gelen sosyolog, bir post-endüstriyalizm kavramı (bu terim bir sosyologdan diğerine değişiklik sergilemesine rağmen –"post-kapitalist", "post-burjuva toplum", "teknolojik toplum", "bilgi toplumu"-, özünde teknoloji, bilim ve kültürün özel mülkiyet ve sınıf ayrımları karşısındaki önceliğini vurguluyordu) ortaya atarak, işlevselciliğin statik, tarihsel olmayan yargıları ile Marksizmin eskimiş ideolojik tarihçiliğine karşı çıkmışlardır.

Toplumsal yapının dönüşmesi temel alınarak, post-endüstriyel toplum on dokuzuncu yüzyılın kapitalist toplumu ve yirminci yüzyılın sanayi toplumuyla karşı karşıya konuyordu: Post-endüstriyel toplum, özel mülkiyetin, sınıfsal çıkarların ve sınıfsal çatışmanın "eksen ilkeler" olarak önemlerini kaybettiği bir toplumsal formasyonu oluşturmaktadır.

¹⁵¹ Gencay Şaylan, Postmodernizm, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.31.; Egin (2008), a.g.e., s.123.

¹⁵² Kellner (2000), a.g.e., s.375.; Egin (2008), a.g.e., s.123.

Kapitalist ve sanayi toplumunun toplumsal yapısı, büyük ölçüde, özel mülkiyet ekseninde örgütlenirken; post-endüstriyel toplum “teorik bilgi” ekseninde düzenleniyordu. Bell *Post-Endüstriyel Toplumun Gelişi* (1973) adlı çalışmasında, modern toplumlara “enerji katan ilke”nin giderek eğitsel, bilimsel ve idari kurumlar içinde odaklanacağı görüşünü ileri sürüyordu. Geleneksel firma ile girişimcinin yerini bilimciler, ekonomistler alıyordu. Yenilenmenin ve politika oluşturmanın kaynağı artık işletmeler değil, üniversitelerdi.¹⁵³

Bell’in tezi, modern toplumun, birbiriyle ilişkili olmasına rağmen üç ayrı alanda –ekonomi, yönetim şekli ve kültür- örgütlendiği argümanına dayanmaktadır. Yönetim şekli gücün dağılımını ve toplumdaki farklı çıkarları düzenlerken; kendini gerçekleştirmenin alanı olan kültür, anlamı, sanatın ve ritüelin açıklayıcılığıyla kurar: Ekonomik alan toplumsal yapıyla ilişkilidir, ikisine de farklı ilkeler ekseninde yön verilir: kültürde kendini gerçekleştirme, politikada eşitlik, ekonomide etkinlik...

Şu halde, genel olarak toplum tek bir egemen etrafında örgütlenmiş ya da tek bir sistemde bütünleşmiş değildir. Farklı alanlar arasında daima bir kopukluk vardır; örneğin kültür, ekonomik etkinlik ve rasyonellik ilkesini reddedip, geleneksel ve yerleşik kurumlara karşı çıkan irrasyonel, hedonist¹⁵⁴ modernizmi benimseyebilir.¹⁵⁵

Post-endüstriyel toplum kavramı, eksiksiz bir toplumsal düzenin resmi değildir; bu kavram, toplumsal yapının (ekonomi, teknoloji ve tabakalaşma sistemi olarak gösterilmiştir) eksenindeki bir değişmeyi tanımlayıp açıklamaya yönelik bir girişimdir. Ancak böyle bir değişim bir “temel” ile bir “üst yapı” arasındaki özel bir determinizmi içermez... post-endüstriyel bir aşamaya girmekte olan çeşitli toplumların farklı politik ve kültürel kümelenmelerinin olması daha muhtemeldir.¹⁵⁶

¹⁵³ Swingewood (2010), a.g.e., s.342-343.

¹⁵⁴ Hazcılık veya Hedonizm, hazzın mutlak anlamda iyi olduğunu, insan eylemlerinin nihai anlamda haz sağlayacak bir biçimde planlanması gerektiğini, sürekli haz verene yönelmenin en uygun davranış biçimi olduğunu savunan felsefi görüştür.

¹⁵⁵ Swingewood (2010), a.g.e., s.343.

¹⁵⁶ Swingewood (2010), a.g.e., s.343.

Post-endüstriyel toplumun özellikleri veya endüstri toplumundan endüstri sonrası topluma geçildiğini gösteren en önemli emareler şunlardır:¹⁵⁷

- 1- Toplum en fazla ve tümüyle bilgi ve yeni bilgi üretimi üzerinde odaklanır.
- 2- Bilgi toplumda yeniliğin biricik anahtarı ve örgütlenmenin modeli ya da temelidir.
- 3- Tarım ve imalat sektöründeki üretim toplumdaki işgücünün büyük bir bölümünü kendine çekmez, ama hizmet sektörü (eğitim, sağlık, kamu hizmeti) hâkim hale gelir.
- 4- Yepyeni bir işbölümünde merkezi yer teknisyen ve profesyonel kadrolar tarafından işgal edilir. Başka bir deyişle, bilgiye dayanan meslek kümeleri sınıf yapıları içinde egemenliği ele geçirir.
- 5- Teori toplum üzerinde daha dolayimsız bir biçimde, alabildiğine etkili hale gelir.
- 6- Teknolojik değişme ve söz konusu değişimin toplumsal etkisi çok belirginleşir.
- 7- Karar verme süreçlerinde, ahlaki ya da kültürel geleneklere dayalı sezgisel yöntemlerin yerini bilimsel yöntemler alır.

Bell'in post-endüstriyel toplum kavramı, kol emeği gerilerken, beyaz yakalı işçilerin, hizmet endüstrilerinin, profesyonel grupların hızla büyümesi ve yüksek eğitime, araştırma ve geliştirme çalışmalarına daha fazla kaynak ayrılmasını varsaymaktadır. Toplum büyük ölçüde meta üretiminin egemen olduğu bir toplumdaki teorik bilgi üretiminin egemen olduğu bir biçime doğru köklü bir dönüşüm geçirdikçe, yeni bir toplumsal yapı boy gösterecektir. Modern toplumlarda bilim, ekonomi ve bilgisayar alanlarında teoriye ampirizm egemendir. Bilimci, matematikçi, bilgisayar teknoloğu ve iktisat kuramcısı, Bell'in deyişiyile özgün bir 'bilgi sınıfı' oluşturacak şekilde ön plana çıkar.¹⁵⁸ Kendini bilgiye, etiğe ve gelişime adan bu sınıflar profesyonelleşeceklerdir ve kurumlarda, üniversitelerde kar dürtüsü olmadan hareket ederek bilgi toplumunun şekillendiricileri olacaklardır. Ayrıca gelişmiş sanayi toplumlarında bilime ayrılan önemin artması ile savaş endüstrisine ayrılan bütçe kısmı artan oranda Ar-Ge kısmına aktarılacaktır. Post kapitalizmin ihtiyaç duyduğu gelişimin elde edilmesi adına Ar-Ge çalışmaları çok önemli bir yer tutmaktadır. Post kapitalizm bilgi temelli gelişimini araştırmalar ekseninde yürütmektedir.

¹⁵⁷ Daniel Bell, *The Coming Of Postindustrial Society (Post Endüstriyel Toplumun Zuhuru)*, Çev. Volkan Hacıoğlu, Sentez Yayınları/ Tarih Dizisi, Bursa, 2013, s.57.

¹⁵⁸ Swingewood (2010), a.g.e., s.344.

Kısacası, post-endüstriyel toplumun mantığı, diyalojik¹⁵⁹ iletişim tarzlarını ve insan söylemi ile eyleminin belirsizliğini ortadan kaldırmak doğrultusundadır.¹⁶⁰ Postmodernlik, post kapitalist sanayi ötesi toplumun, enformasyon çağının, parçaların, öznelğin dönemidir. Bu dönem de sanayi üretimi yerini hizmet sektörüne bırakmıştır. Sınıflı toplum aşırı bireyselleşmiştir. Evrensel hakikatin yerini yerel gerçeklikler almıştır. Din ögesi değer kaybı yaşamıştır. Bilgi, toplumun büyük bölümüne ulaşmaya başlamıştır. Toplum “kompüterize” olmuştur. Bu gelişmelerin postmodernizmi getirdiği, modernizmin aşıldığını gösterdiği iddia edilmektedir.

Postmodern toplumun yapısını tanımlayanlar sınıf bilincinin kaybolduğunu ve insanların bireyselleştiklerini iddia etmektedirler. Bu iddianın realiteye tabi tutulmasının sonucu ise pozitifdir. İnsanlardaki sınıf bilinci kaybolmuş yerini aşırı bireyselleşmiş insan bilinci almıştır. Toplum “yalnız kalabalıklar” haline gelmiştir. İdeolojiler toplumda marjinalize olmuş, insanlar tüketimle kendilerini ifade etmeye ve varoluşsal dayanak sağlamaya çalışmışlardır.

Aşırı bireyselleşme, özünde sosyal olmayı barındıran insan için psikolojik bir yıkım getirmiştir. Hem çevreye hem de kendisine karşı yabancılaşan insan toplumla barışabilme olanağını büyük ölçüde kaybetmiştir. Oluşan bu boşluğu ise cemaatleşme olgusu doldurmayı amaçlamıştır. Yani modern sonrası toplum içinde modern öncesi nüveler barındıran küçük küçük yapılar meydana gelmiştir. Geleceğin toplumsal ilişkilerini ise bu cemaat yapılarının kendi aralarındaki ilişkilerinin belirleyebileceği düşünülmektedir.

Postmodernizm, modernizmden tümüyle bir kopuş değildir. Aksine, modernizmin kavram ve değerlerini, eleştirel anlamda da olsa, güçlü bir şekilde kullanır ve modernizmin kavramsal yapısı üzerinde gezinir.¹⁶¹

Anthony Giddens, *Modernitenin Sonuçları (The Consequences of Modernity)* isimli kitabında, modernizmin, Batılı bir proje olduğundan söz eder.¹⁶² Habermas’a göre bu proje

¹⁵⁹ Her söylemin, her sözcenin daha evvel söylenenlere üstü örtük olarak (uzlaşan veya karşı çıkan veya bazı yönleriyle kesişen) bir yanıt olduğunu vurgulayan bir dilbilim terimidir.

¹⁶⁰ Swingewood (2010), a.g.e., s.345.

¹⁶¹ Taşdelen (2008), a.g.e., s.231.

¹⁶²Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Cambridge, 1990, s.174.; Taşdelen (2008), a.g.e., s.233.

henüz tamamlanmamıştır.¹⁶³ Gerçekte Postmodernizm, batı uygarlığının, kendi kendini üretme biçiminin çok sayıdaki evrelerinden yalnızca biridir, ama hiçbir zaman nihai evresi, son durağı değildir.

Bu evrelerde batı uygarlığı kendi üzerine düşünme, konuşma, kendi kendisini eleştirme, bu şekilde kendi kendisini üretme fırsatı bulur. Bu homojen, düz ve ahenkli bir tarzda olmaz. Hep kendi karşıtını kendi içinde çıkararak, tezden antiteze, antitezden senteze ulaşarak ve bunu kendi dinamiği içinde sürekli yenileyerek geçmişten geleceğe doğru uzanıp gider... Postmodernizmi, Batı düşüncesinin bir "kopuş"u olarak değil, çok sayıdaki evrelerinden yalnızca biri olarak görmek gerekir.¹⁶⁴

Sonuç olarak modernizm, post modernizme dönüştü diye kabul edecek olursak ve bu dönüşümde etkili olan faktörler üzerinden gideceksek, postmodernizm sonrasının olabilmesi için geçişi sağlayan kurumların değişimi gerekecektir. Bu anlamda yeni bir üretim tarzı, yeni bir ekonomik ve toplumsal yapı olması gerekmektedir. Yeni olarak adlandırılabilir fakat daha öncesini içeren ve onu ilerleten (teknolojik gelişmeler odaklı) gelişmeler doğrultusunda dünya genelinde kapsayıcı bir sistem oluşmaktadır. Bunları kapsayan kavram ise küreselleşme olarak ortaya çıkmaktadır. Post kapitalizmin tüm dünyayı bütünleştirme projesi olarak adlandırılabilir olan küreselleşme birçok açıdan incelenmesi gereken ileri bir post kapitalist evre olarak dikkat çekmektedir.

4.3. POST KAPİTALİST AÇIDAN KÜRESELLEŞME

Küreselleşme kavramı ile ilgili olarak farklı kaynaklarda farklı tanımlar bulunması, konunun pozitif yönlerinden çok negatif yönleri ile eleştirilmesi sebebi ile öncelikle teorik kalıpları ile küreselleşme tanımı yapılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Yine küreselleşme olgusu incelenirken insan medeniyetiyle paralel bir süreç takip eder, bu itibarla meselenin anlaşılması için tarihi sürecin de analiz edilmesi gerektiği varsayılmaktadır. Bu noktadan hareketle özellikle küreselleşme sürecine etki eden kırılma noktaları da analiz edilmiştir.

¹⁶³Jurgen Habermas, "Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje", çev. Güleğül Naliş. der. Necmi Zeka, *Postmodernizm'de*, s.31-44., Kıyı Yayınları, İstanbul, 1994, s.31. ; Taşdelen (2008), a.g.e., s.233.

¹⁶⁴Taşdelen (2008), a.g.e., s.233.

Post kapitalist dönemin küresel etkileri ve bu etkileri oluşturan aktörler gerek ekonomik gerekse sosyal açıdan toplumlara, devletlere, kurum ve kuruluşlara, sivil toplum kuruluşlarına ulaşılabilceği teknolojik (internet gibi) her yolla ulaşmaktadır ve kendi güç alanlarını yerelden uluslararasına çıkararak güç alanını genişletmektedirler.

Tarihi insanlar yapar, ama kendi seçtikleri koşullar altında değil. Marx bu saptamasında bize şu ikazda bulunuyor: Tarihsel gelişmeler ve değişimler aktörlerin (devletlerin, siyasal seçkinlerin, liderlerin) kararları temelinde oluşur, ama bu kararlar aktörlerin seçmedikleri ama içinde yaşadıkları sistemden bağımsızdır değildir.¹⁶⁵

Küreselleşme hiç kuşkusuz günümüzün en popüler kavramlarından biridir. Gerek bilimsel-akademik, gerekse siyasal-bürokratik düzlemlerde çeşitli vesilelerle kendisine en çok atfı yapılan, en sık anılan kavramların başında küreselleşme gelmektedir. Küreselleşen dünyada post kapitalist dönemin temel aktörleri sermayedarlar, çok uluslu şirketler vasıtası ile etki etmek istedikleri ülkelerde siyasal kurumlarda eleman istihdam edip onları yetiştirmek ve aktif roller üstlenmelerini sağlayarak ülkede siyasi rant alanlarını genişletme yönünde faaliyetlerde bulunurlar. Yerel üniversitelerin nitelikli ve gelecek vaat eden elemanlarını gerek burslarla gerekse kendi belirlediği üniversitelerde belirli dönemlerde yetiştirme yoluyla onlara istediği nitelikleri kazandırarak yerel üniversitelere geri göndererek siyasi sisteme ve dolayısıyla ülkenin yönetiminde etkili olabilecek siyasi liderlere danışmanlık yapabilecek akademisyenleri kendi amaçları doğrultusunda oluşturmaktadırlar. Sistem içerisinde bürokratik açıdan da aynı ya da emsal yöntemler izlenerek nitelikli elemanlar absorbe edilmektedir. Marx 'ın tarif ettiği "sistem" günümüzde tam anlamı ile küreselleşmeyi göstermektedir.

Amerikan Ulusal Savunma Üniversitesi küreselleşmeyi "malların, hizmetlerin, paranın, teknolojinin, fikirlerin, enformasyonun, kültürün ve halkların hızlı ve sürekli biçimde sınır ötesine akışı" biçiminde tanımlarken, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu

¹⁶⁵E.Fuat KEYMAN, Değişen Dünya Değişen Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.57.

“sadece ekonomik olmayan, sosyal, siyasal, çevresel, kültürel ve hukuksal boyutları da olan bir süreç” olarak tanımlamaktadır.¹⁶⁶

Küreselleşme ya da globalleşme, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda yerleşmiş yargıların ve kurumsal yapıların ülkelerin sınırlarını aşarak dünyaya yayılması ve böyle bir boyutta kabul görerek ilgili alanlarda tüm dünyaca benimsenen normların ortaya çıkma süreci olarak tanımlanabilir. Globalleşme, globalizasyon ya da uluslararasılaşma olarak da ifade edilen küreselleşme kavramı, ülkeler arasındaki ekonomik ve siyasal sınırların etkisini kaybettiği, mal-hizmet ve insan trafiğinin daha hareketli hale geldiği, herkesin birbirinin ne yaptığından haberdar olduğu bir ortamı betimlemektedir.

Bu bakımdan küreselleşme kavramı; belli fikirlerin, görüşlerin, pratiklerin, olayların, teknolojilerin ve kurumların, küresel ölçekte bulunur hale gelmesini veya dünya ölçeğinde ulusal kimliklerin, ekonomilerin ve sınırların çözüldüğü, sosyal hayatın büyük bir bölümünün küresel süreçler tarafından belirlendiği bir dünya algılamasını ifade etmektedir.

Küreselleşme, sınırlar yerine pazarları ve üretim alanlarını önde tutan, bilgi, sermaye, mal ve hizmetlerin sınır tanımadan dünyamızın her tarafına belirli kurallara bağlı olarak sıkıntısız bir şekilde dağılabildiği bir süreçtir. Küreselleşme, serbest piyasa ekonomisine dayalı, devletçiliği ortadan kaldıran, hür teşebbüsün egemen olduğu bir düzendir.¹⁶⁷ Küreselleşme; teknoloji, haberleşme ve ulaşım alanında hızlı gelişmenin verdiği ivme sonucunda, uluslararası ticaretin yaygınlaşması, emek ve sermaye hareketlerinin artması, ülkeler arasındaki ideolojik kutuplaşmaların sona ermesi ile ülkelerin ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel açıdan birbirleri ile daha güçlü etkileşime girmeleri ve birbirlerine yakınlaşmaları olarak da tanımlanabilir. Küreselleşme; kumanda ekonomisinin küçülmesi, devletin sosyal ve ekonomik işlevlerinden vazgeçmesi, bunun yanında pazarın dünya ölçeğinde büyümesi ve ulusal sınırların dışına çıkması, dünyanın tek pazar haline gelmesi şeklinde de nitelendirilmektedir.¹⁶⁸

¹⁶⁶Onur ÖYMEN, Geleceği Yakalamak: Türkiye 'de ve Dünyada Küreselleşme ve Devlet Reformu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.26-27.

¹⁶⁷Üzeyir GARİH, Globalleşme Sürecinde Türkiye; Hayat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.40-41.

¹⁶⁸Gencay ŞAYLAN, "Küreselleşmenin Gelişimi", Emperyalizmin Yeni Masalı: Küreselleşme, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s.9.; Uluslararası İlişkiler Portalı: <http://www.uiportal.net/uipsozluk/k.html> (Erişim Tarihi 09.09.2013)

Uluslararası İlişkiler Sözlüğü “küreselleşme” kavramına şu şekilde bir tanımlama getirmektedir⁶: Küreselleşme (globalization): Ekonomik, siyasal ve toplumsal sistemler çatışma halinde olmalarına rağmen farklı küresel topluluklar her zamankinden daha fazla karşılıklı bağımlılığa maruz kalmışlardır. Çünkü tüketicilerin gereksinimleri ve tercihleri dünya çapında küreselleşmiştir. Küreselleşme stratejisinde, uzun dönemli anlaşmalardan çok birleşmeler oluşturma ve bunları teşvik etme esastır. Ayrıca küresel bağlantılar, yurtseverlik, milliyetçilik ya da bireysellikten çok “değer” unsuruna dayanmaktadır.

Küreselleşme; yalnızca dilbilimi olarak ele alındığında, dünyanın bütünleşmesi, pazarları, kültürleri ve siyasal sistemleri ile tek vücut olması anlamına gelmektedir. Bunu belki de insanlığın gelişim süreci ve ilerlemesi içinde gelebileceği en üst entelektüel seviye, en yüksek sosyo-kültürel birikim olarak alabiliriz. İleri bir post kapitalist evre olarak adlandırılmasını sağlayabilen unsurlar da bu entelektüel ve sosyo-kültürel birikimlerin yerelden küresele etkileşiminden kaynaklanmaktadır.

Küreselleşme olgusu bazı değerlendirmelerde emperyalizmin bir sonucu veya hedefi olarak da görülmektedir. Bu anlayış içerisinde olanların dayanaklarından biri Lenin’in emperyalizm aşamasının beş temel özelliği düşüncesidir. Bunlar:¹⁶⁹

1. Üretim ve sermayede görülen yoğunlaşma yüksek bir gelişme derecesine ulaşmıştır ki, ekonomik yaşamda kesin rol oynayan tekelleri yaratmıştır.

Günümüzde: Küreselleşmede başrol oyuncularını çok uluslu şirketlerin sektörel bazda paylaşımları

2. Banka sermayesi sınai sermaye ile kaynaşmış ve bu mali sermaye (finans kapital) temeli üzerinde bir mali oligarşi yaratılmıştır.

Günümüzde: Çok uluslu banka, sigorta şirketleri ve diğer finans kurumları ile sermaye şirketlerinin uluslararası yatırımları

3. Sermaye ihracı meta ihracından ayrı olarak, özel bir önem kazanmıştır.

Günümüzde: Global fonların ülkeler arasında serbest hareketlerle karlı borsalara/devlet tahvillerine/diğer faiz sistemlerine yatırım yapmaları

¹⁶⁹Vladimir LENİN, Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, Çev. C.Süreyya, Sol Yayınları, Ankara, 1978, s.107-108.

4. Dünyayı aralarında bölüşen uluslararası tekelleri kapitalist birlikler kurulmuştur.
Günümüzde: Tröst ve tekel oluşturmuş yabancı sermayelerin paylaşımı
5. En büyük kapitalist güçlerce dünyanın toprak bakımından bölüşülmesi tamamlanmıştır.

Günümüzde: Küresel şirketlerin ülke politikalarını karlı ve potansiyel pazar ülkelerine baskı/fırsat unsuru olarak kullanmaları

Küreselleşme, modern Batı değerlerinin diğer dünya ülkeleri tarafından paylaşılması olarak değerlendirilirken emperyalizmin modern anlayışı yaklaşımı da hâkimdir. Marx ve Engels ‘in “Sermaye ne siyasal ne de sosyal sınırlar ister”¹⁷⁰ görüşü günümüz küreselleşme tanımına uyan kavramlardandır. Küresel üretim sistemleri, Batılı kültürel değerler, ulusal ve uluslararası ölçekte “serbest pazar ekonomisi” ve liberal devlet anlayışı içinde “sermaye” birinci dereceden etkili olarak küreselleşme kavramını oluşturmaktadır.

Küreselleşme, insanlar, üretimler, hizmetler, sermaye ve fikirlerin gittikçe yükselen derecede uluslararası sınırlar ötesine doğru kayışını ifade etmektedir. Küreselleşmede ulusal ticaretin yerini uluslararası ticaret almaktadır. Ulusal pazar uluslararası pazara dönüşmekte, ulusal rekabet, dar sahasını uluslararası rekabetin geniş alanına ve acımasız rekabet kurallarına terk etmektedir.

Küreselleşme ister olumlu isterse olumsuz isterse de marjinal bir hareket olarak görülsün, iyi veya kötü işlediği de düşünülebilir. Ancak şu bir gerçek ki küreselleşme kavramı onu destekleyenler ve karşı koyanlar arasında sürekli bir tartışma konusu olarak varlığını sürdüreceği gibi gözükmemektedir ki bu da post kapitalizmin ve post modernin bütüncül yani tekil anlayış olan modern ve klasik kapitalist anlayışın aksine çeşitliliğe dayanan bir benimsemenin oluşabileceği bir düzeydir.

Her türlü soyut ve somut değerlerin dünya sathında kolayca yayılabilmesi, küreselleşmenin yatay genişlemesi olarak tarif edilmektedir. Bu, sermaye, mal ve emeğin dünyanın herhangi bir yerine kolayca transfer edilebilmesi anlamını taşıdığı kadar, kültürlerin, geleneklerin, inanç sistemlerinin ve alışkanlıkların coğrafi sınır tanımaksızın yaygınlaşması olarak da tanımlanabilmektedir. Bir başka deyişle benzer alışkanlıklara, kültürel ve moral değerlere,

¹⁷⁰ Iain WATSON, Rethinking The Politics Of Globalization, Ashgate Publishing Limited, London, İngiltere, 2002, s.24.

tüketim davranışlarına sahip bir uluslararası toplumun ortaya çıkışı ile birlikte ‘küresel köy’ ün sakinleri de yeni kimliklerini edinmekte ve giderek daha fazla birbirleriyle benzeşmektedir.¹⁷¹¹⁷²

Küreselleşmenin amaçlarından biri, tüketiciye yani milliyeti ne olursa olsun tüm halklara malların veya hizmetlerin en iyilerini, en kaliteliğini en ucuz fiyata verebilmektir. Küreselleşmenin bu doğrultuda ana hedefi ve felsefesi ise, evrensel düzeyde serbest pazar ekonomisine geçiş, bütün ülkelerin dünya pazarlarıyla bütünleşmesi ve mal, hizmet, sermaye hareketlerinin tam serbestleşmesiyle küreselleşmenin gerçekleştirilmesidir. Bu hedef için ülkelerin uyum sürecinde kurumlarını, hukuk sistemlerini ve ekonomik yapılarını küreselleşmenin gelişmesine olanak tanıyan bir şekilde yeniden organize etmeleri gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bunu sağlayacak elemanlar daha önce değindiğimiz üzere post kapitalist dönemin küresel aktörlerinin siyasal, bürokratik ve akademik açıdan yetiştirip yerel sisteme entegre ettiği bireylerdir.

Küreselleşmenin uluslararası kuruluşlar tarafından belirlenip, ulusal devletlere empoze edilen kuralları, büyük ölçüde “süper güçler” in ve onların yönetimindeki IMF, WB ve WTO gibi uluslararası kuruluşların isteği ve emirleri sonucu ortaya çıkmakta ve bütün bu düzenlemeler “Liberal Ekonomi Düzeni” olarak tanıtılmaktadır. Bu kurallara literatürde “Washington Uzlaşması” (Washington Consensus) adı verilmektedir. Her hangi bir ülke, örneğin IMF ’den veya yabancı bir finans kurumundan ödünç para almak için başvurduğunda karşısına Washington Uzlaşması veya bir başka isimle “IMF Koşulları” konulmakta ve ulusal ekonominin yönetiminde bu kuralları uygulaması istenmektedir.¹⁷³

Washington Uzlaşması’nın ve IMF koşulları ’nın temel kurallarını şöylece özetleyebiliriz:¹⁷⁴

1. Devlet bütçesi denk olacak veya açık varsa hızla kapatılacaktır.
2. Mali yardımlar kaldırılacak, devlet harcamalarında öncelik eğitim, sağlık ve alt yapı yatırımlarına verilecektir.
3. Faiz oranları, reel faiz oranının pozitif olmasını sağlayacak şekilde belirlenecektir.

¹⁷¹Deniz Ülke ARIBOĞAN, Uluslararası İlişkiler Düşüncesi, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.306.

¹⁷²Gülten KAZGAN, Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen, Altın Yayınları, İstanbul, 1997; s.70.

¹⁷³Prof.Dr.Vural F. SAVAŞ, Uluslar arası Politika Konferansları, Yeditepe Üni. Yayınları, İstanbul, 2006, s. 26-27.

¹⁷⁴ Naom CHOMSKY; Profit Over People: Neoliberalism & Global Order; New York: Seven Stories Press; New York USA; 1999,S.20.

4. Döviz kurlarının belirlenmesi, döviz piyasasının işleyişine bırakılacaktır.
5. Gümrük vergileri en aza indirilecektir.
6. Yabancı sermaye teşvik edilecektir.
7. Devletin sahip olduğu şirketler özelleştirilecektir.
8. Devlet yönetimi yolsuzluktan arındırılacak, bürokratik kurallar kaldırılacaktır.
9. Özel mülkiyet hakkı korunacaktır.

Tüm dünyada politika yapıcılar için küresel pazarlara açılmanın çekici yönü, klasik iktisat teorisinin basit ama güçlü bir vaadine dayanmaktadır; uluslararası ekonomik entegrasyon ekonomik performansı geliştirecektir.¹⁷⁵

Dolayısı ile küreselleşme olgusuna hazır, sistem ve politikalarını bu olguya göre revize etmiş ve açılım içerisinde olan ülkelerin küreselleşmeden elde edeceği faydaların diğerlerine göre çok daha fazla olacağını beklemek gerekir. Ancak bu açılım ve gelişimlerin ülkelerin kendi piyasalarını rekabete açmaları ve yerel üreticileri zor durumda bırakmaktan çok diğer ülke üreticileriyle yerinde rekabet koşulları oluşturması “küreselleşme” adı verilen piyasa koşullarının kendi ülkesi için avantaj sağlayacak hale getirilmesi aşikârdır. Bu doğrultuda ülkelerin ithalat ve ihtiyaç oranlarını düşürmesi, ihracat ve üretim oranlarını yükseltmesi gerekmektedir. Post kapitalist sistemin küresel etkisi gelişmiş ülkeler ve onların istediği serbest ekonomi koşullarını sağlamaya yöneliktir. Küresel fiyatlar ve küresel ücretler oluşturularak hem az gelişmiş ülkelerde ücret düşüklüklerinden yararlanarak ucuz üretim yapmak hem de gelişmiş ülkelerdeki işgücünü dünya genelindeki düşük ücretler sayesinde ücret pazarlıklarında baskı altına almak bu küresel aktörlerin temel politikalarıdır.

Küreselleşme, bir yandan dünya ekonomisinin gelişimi bakımından önemli fırsatlar yaratırken, diğer yandan da ülkeler arasındaki rekabeti şekillendirmektedir. Bu bağlamda yeni ekonomik düzenin en önemli unsuru pazar ekonomisi ve beraberinde getirdiği rekabet olgusu olmaktadır. Temel öğretisi evrensel düzeyde pazar ekonomisine geçiş olan “Yeni Ekonomik Düzen” rekabeti adeta ilahlaştırmakta ve her şeyi rekabeti arttırmak için düzenlemektedir.

¹⁷⁵Dani RODRICK, Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler, Sabah Yayınları, İstanbul 2000, s.118.

Post kapitalist dönemde oluşturulan yeni ekonomik düzende, bir ülkenin küresel hiyerarşideki yeri, o ülkenin dünya pazarlarındaki rekabet etme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Ulusal ve küresel boyutta rekabetin belirleyici olduğu bu ekonomik düzende, devletin rekabeti düzenleyici faaliyetleri piyasaların rekabet şartlarına uygun biçimde çalışması, böylelikle özel çıkarlarla toplumsal yarar arasındaki hassas dengenin kurulması ile bunlara ek olarak ulusal düzenlemelerle uluslararası düzenlemeler arasındaki uyumun sağlanması giderek önem kazanan konular olacaktır.¹⁷⁶

Küreselleşmenin dünya ekonomisi üzerindeki en önemli etkilerinden biri rekabetin küresel düzeye taşınmasıdır. İşletmeler artık sadece ülkelerindeki rakipleriyle değil, aynı zamanda başka ülkelerdeki işletmelerle de rekabet etmek zorunda kalmaktadır. Bu durum, işletmelere maliyetlerini küresel rakiplerinin altına düşürme ve stratejilerini küresel düzeyde planlama zorunluluğunu getirmektedir. Günümüzde dünyanın çeşitli bölgelerinde veya hemen hemen her ülkesinde faaliyet gösteren işletmelerinde büyük artış olmasında küreselleşmenin doğrudan etkisi vardır.¹⁷⁷

Robertson¹⁷⁸, küçük bir küreselleşme evresi modelini aşağıdaki şekilde ifade etmektedir;

1. Evre: Oluşum evresi, Avrupa’da on beşinci yüzyılın başlarından on sekizinci yüzyılın ortalarına değin sürdü. Ulus toplulukların yavaş yavaş ortaya çıkışı ve ortaçağın “ulusötesi” sisteminin çöküşüdür. Katolik kilisesinin etkinlik alanının genişlemesidir. Birey anlayışlarının ve insanlığa ilişkin düşüncelerin öne çıkarılması. Güneş merkezli dünya kuramı ve modern coğrafyanın başlamasıdır. Miladi takvimin yayılmasıdır.

2. Evre: Başlangıç Evresi; Aslında Avrupa ’da on sekizinci yüzyılın ortasında 1870’lere değin sürdü. Türdeş, üniter devlet düşüncesi doğrultusundaki kesin yön değişikliği; resmi uluslararası ilişkiler anlayışının, sıradan yurttaş bireylerin billurlaşması ve çok daha somut bir insanlık anlayışının yerleşmesidir. Uluslararası ve ulus ötesi düzenlemeler ile iletişime ilişkin yasal sözleşmelerin ve iletişimle uğraşan aktörlerin hızla artmasıdır. Uluslararası sergilerin yaygınlaşmasıdır. Avrupalı olmayan toplumların “uluslararası topluma” “kabulü” sorununun baş göstermesidir. Ulusçuluk-uluslar arası meselesinin temalaştırılmasıdır.

¹⁷⁶Hasan SABIR, Küreselleşen Pazar Ekonomileri ve Rekabet Politikaları, Derin Yayınları, İstanbul, 2007, s.43.

¹⁷⁷Esin Can MUTLU, Uluslararası İşletmecilik, Beta Yayınları, İstanbul, 1999, s.4.

¹⁷⁸Roland ROBERTSON, Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür, Bilim Sanat Yayınları, Ankara,1999, s.99-100.

3. Evre: Yükseliş Evresi; 1870'lerden 1920'lerin ortasına kadar sürdü. Burada “yükseliş”, daha önceki dönemlerin ve mekânların giderek billurlaşan küreselleştirme eğilimlerinin ulus toplumlar, (eril yanlılığı olan) tür bireyler, tek bir “uluslararası toplum” anlayışı ve giderek bir tek hale gelen ama birleşik hale de gelmeyen bir insanlık anlayışı şeklindeki dört gönderme ve dolayısıyla da baskı noktasının çevresinde toplanan tek ve değişmez bir biçimin önünü açtığı döneme gönderme yapmaktadır. “Modernlik sorunu” nun ilk kez temalaştırılmasıdır. “Kabul edilebilir” bir ulus toplumun “doğru taslağı” anlayışlarının giderek küreselleşmesi; ulusal ve kişisel kimliklere ilişkin düşüncelerin temalaştırılmasıdır. Avrupalı olmayan birkaç toplumun “uluslararası toplum”a kabulü; insanlık hakkındaki düşüncelerin uluslararası düzeyde formüle edilmesi ve bu düşüncelerin uygulamaya sokulması girişimleridir. Göçe getirilen sınırlamaların küreselleşmesidir. Küresel iletişim biçimlerinin sayısı ile hızındaki aşırı artıştır. İlk “uluslararası romanlar”. Hıristiyan birliği (ecumenical) hareketinin yükselişidir. Küresel yarışmaların-örneğin, Olimpiyat ve Nobel Ödüllerinin gelişimidir. Dünya zamanının yürürlüğe konması ve Miladi takvimin küresele yakın oranda benimsenmesidir. İlk dünya savaşıdır.

4. Evre: Hegemonya için mücadele evresi; 1920 'lerin ortalarından 1960 'ların sonuna değin sürdü. Yükseliş döneminin sonunda ortaya çıkan baskın küreselleşme sürecinin kırılğan terimlerine ilişkin tartışmalar ve savaşlardır. Milletler Cemiyeti'nin, ardından da Birleşmiş Milletler 'in kurulmasıdır. Ulusal bağımsızlık ilkesinin kabulüdür. Çatışan modernlik anlayışları (Müttefikler, Mihver devletlere karşı) ve ardından Soğuk Savaş'ın en üst noktasına ulaşılması (“modern proje” içindeki çatışma). Soykırımın ve atom bombasının kullanılmasının ardından insanlığın doğasına ve insanlığa ilişkin beklentiler üzerinde yoğun bir biçimde durulmasıdır. Üçüncü Dünyanın billurlaşmasıdır.

5. Evre: Belirsizlik Evresi; 1960 'ların sonunda başladı ve 1990 'ların başında kriz belirtileri gösterdi. Küresel bilincin 1960'ların sonunda artmasıdır. Aya ayak basılmasıdır. “Materyalizm sonrası” değerlerin vurgulanmasıdır. Soğuk savaşın sona ermesi ve “haklar” sorununun gözle görülür hale gelmesidir. Nükleer ve termonükleer silahların yaygınlaşmasıdır. Küresel kurumların ve hareketlerin sayısının hızla artmasıdır. Küresel iletişim araçlarındaki hızlı artıştır. Toplumların çok kültürlülük ve çok etniklik sorunlarıyla daha fazla karşı karşıya kalmasıdır. Birey anlayışlarının, toplumsal cinsiyet, cinsel, etnik ve ırksal düşünceler tarafından daha da karmaşıklaştırılmasıdır. İnsan haklarının küresel bir sorun halini almasıdır. Uluslararası sistemin daha akışkan hale gelmesi, iki kutupluluğun

sona ermesidir. Özellikle çevre hareketleri aracılığıyla bir türler topluluğu olarak insanlığa ilişkin kaygıların daha da artmasıdır. “Etnik devrim”e rağmen, sivil dünya toplumuna ve dünya yurttaşlığına ilginin artmasıdır. Yaşanan çekişmelere rağmen küresel medya sisteminin sağlamlaştırılmasıdır.

Amerikan sermayesinin ve ulus-ötesi şirketlerin ortaya çıkarıp yönlendirdiği bu devrim, hangi isimle adlandırılırsa adlandırılınsın dünya tarihinde yeni bir başlangıca yol açmıştır. Bilişim devrimi sonrası bu dönem, bazılarınca “enformasyon çağı”, bazılarınca “sanayi sonrası çağ” bazılarınca ise “emperyalizm sonrası, kapitalizm sonrası çağ” şeklinde adlandırılmıştır. 1970 sonrası teknolojilerin gelişmesi Amerika’da medya alanında, üretim ve pazarlama sektöründe kendi sınırlarının ötesine doğru açılımı arttırmıştır.¹⁷⁹

¹⁷⁹Dr. Fahri ATASOY, Küreselleşme ve Milliyetçilik, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005, s.159.

Tablo – 3: Küreselleşme Süreci Tablosu

Dönemsel Ölçütler	Etki Sahası	Hareket Sahası	Uygulama Sahası
1919 ve öncesi	Ekonomik, dinsel, politik ve düşünsel	Sanayi, bilim ve Fransız Devrimlerinin reform, rönesans, kapitalizm, coğrafi keşifler ve ulus devletle eklenmesi	Politik mücadelede ekonomik gücü olmayanları eritmesi
1919-1944	Ekonomik, coğrafi, sosyal ve politik	Ulus devletlerin dünya düzeni oluşturma çabaları ve buna paralel savaş ve kriz ekonomisinin yarattığı borç ve Milletler Cemiyetinin etkileri	İdeolojik kutuplaşmanın ivme kazanması, çözümsüzlük, etnik ve coğrafi sorunların göz ardı edilmesi
1944-1973	Politik ve ekonomik	Kutuplu ve bloklü dünya düzeni, ulus devlet dışı aktörlerin yükselişi	Soğuk savaş, modernleşmenin küreselleşmesi, kapitalist dünyanın yeni patronu
1973-1989	Politik, teknolojik ve ekonomik	Neo-liberal anlayışın pekişerek küreselleşmenin ivmelenmesine destek vermesi, siyasi ve ekonomik işbirlikleri ve bütünleşmeler	Ulusal ve küresel düşüncelerin çatışması, inovasyon ve teknolojinin eş-bütünleşmesi
1989-1995	Etnik, politik, ekonomik, coğrafi ve teknolojik	Çok-uluslu işletmecilikten küresel işletmeciliğe geçiş, küresel sorunlara karşı uzlaşma, ulus devlet dışı aktörlerin yeni misyonlarla yüklenmesi	Yeni küresel dengesizlikler, prestroyka, glasnost, yeni etnik çatışmalar
1995-	Teknolojik ve ekonomik	Teknolojinin ekonomiye katkısının artması, uzayda küresel çalışmalar, uzay hukuk ve hakları, internet	Yeni ekonominin küreselleşmeyi doğrudan revize etmesi, küresel politik ve ekonomik duyarlılık

Kaynak: Murat Ali Dulupçu, “Küresel Rekabet Gücü Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, Nobel Yayınevi, 2001, s.21.

Post kapitalist dönemde küreselleşmeyi önlenemeyen bir süreç olarak düşünürsek küreselleşmeden etkilenenleri ve küreselleşmeyi etkileyenleri aşağıdaki gibi gruplandırabiliriz:¹⁸⁰

- Küreselleşmeyi hızlandıranlar
- Küreselleşmeyi istismar edenler
- Küreselleşmeyi iyi yönde kullananlar
- Küreselleşmeden zarar görenler
- Küreselleşmeden fayda görenler

Küreselleşmeyi hızlandıranlar arasında en başta medya gelmektedir. Eskiden sadece yaşadığı köy veya apartman ile küresel olan insanlar bugün dünyanın en ücra köşesinde yaşayan insanlarla iletişim kurabilmekte, onların gelenek ve kültürlerini, örf ve adetlerini, yaşama biçimlerini öğrenmekte ve benimseyebilmektedir. Bilgisayar ve internet teknolojisi son yıllarda ortaya çıksa da küreselleşmeyi en çok hızlandıran unsurlardan biridir. Bunlardan başka yazılı basın ve kitaplar küreselleşmeye katkısı olan unsurlardandır. Hollywood filmleri istenilen düşünce ve kültürün, yaşama şeklinin tüm dünyaya yayıldığı en etkili küresel ürünlerden biridir. Milyonlarca insan farkında bile olmadan kendi alışkanlıklarını, kültürlerini, düşünce ve yaşam tarzını değiştirmekte, verilen düşünceyi benimsemektedir.

Küreselleşmeyi istismar edenler arasında, kendi ekonomik çıkarlarını korumak veya ekonomik menfaat sağlamak için çalışan global şirketler başta gelmektedir. Dünya üzerindeki süper güçler de küreselleşme adı altında istediği ülkenin siyasi ve iktisadi düzenlerine müdahale edebilmekte, kendi menfaatlerine göre düzenlemeler yaptırabilmektedir. Küreselleşmeyi en az istismar edenler ise kendi siyasi düşüncelerini empoze etmek ve taraftar toplamak için “küreselleşme karşıtı” eylemler düzenleyen siyasi gruplardır.

Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Standardizasyon Kuruluşu gibi bazı kuruluşlar dünya insanların yaşam standartlarını yükseltmekte, sağlıklı ve kaliteli bir yaşam için çalışmaktadırlar. Bu kuruluşlar koyduğu standartlarla ve uluslararası sözleşmelerle, ozon tabakasının korunması, içme suyunun kalite değerlerinin belirlenmesi, hava kirliliği, sera

¹⁸⁰ M. Hilmi Eren, Küreselleşmenin Birey ve Toplum Üzerindeki Etkileri, www.mhilmieren.com/yazi46.pdf (Erişim Tarihi 09.09.2013)

etkisi, deniz kirliliği gibi konularda yaşanabilir bir çevre ve dünyanın oluşmasına katkılar sağlamaktadırlar.

Küreselleşmeden en çok fayda görenler, geri kalmış ülkeler ile diktatör bir rejimle yönetilen ülkelerin halkıdır. Bu ülkelerin halkı insan hakları örgütleri ve uluslararası güçlerle özgürlüklerine kavuşabilmekte, yaşam standartları yükslebilmektedir. Büyük şirketlerin ülkelerinde yaptığı yatırımlarla iş olanakları ortaya çıkmakta, sadece iş olanakları değil kaliteli ürünleri kullanma imkânları da oluşmaktadır.

Küreselleşme ile dünya çapında yeni iş imkânları ortaya çıkmıştır. Haberleşme ve iletişim ücretleri ucuzlamış, daha geniş kitlelere yayılmıştır. Bu da bilimi ve teknolojiye ilerlemeyi hızlandırmıştır. Kredi ve yatırımlarda ilerleme olmuş, teknoloji transferi ve know-how sağlanmıştır. Yerel insan kaynakları ve yeraltı kaynakları etkinleşmeye başlamıştır. Çalışma şartlarında iyileşmeler olmuştur. Hukuka ve insan haklarına saygılı bir yönetim tarzı yaygınlaşmaya başlamıştır. Sivil toplum kuruluşlarının etkisi artmıştır.

Küreselleşmeden en çok zarar görenler yoksul ülkelerin halkı ve şirketleri olmuştur. Global şirketler büyük ekonomik güçleri ile kurduğu fabrikaları ile diğer yerli şirketlerin yok olup gitmesine, ürünlerini satacak yer bulamamasına neden olmaktadır. Sadece belli şirketler karlarını arttırırken diğerleri eriyerek yok olmaktadır. Sabit bir adresleri olmayan, mali piyasalar, küresel ticaret koşulları, rekabet gücü, arz-talep gibi tuhaf ve kafa karıştırıcı isimler ardında saklanan gizemli güçler istedikleri zaman küçük şirketlerin yok olmasına, yıllarca verilen uğraşların boşa çıkmasına neden olabilmektedir. Halk açısından düşündüğümüzde ise gelir dağılımı bozulmakta, zengin olan daha zengin, fakir olan ise daha fakir hale gelmektedir. Günümüzde sefalet kıtlıktan değil zenginliğin adaletsiz dağılımından kaynaklanmaktadır. İnsanlığın dörtte birini oluşturan sanayileşmiş kesim, dünya zenginliğinin % 85'ini elinde tutmaktadır. G7 ülkeleri gezegenimizin nüfusunun %11'ini oluşturmakta ancak dünya zenginliğinin üçte ikisine sahip olabilmektedir.

Küreselleşmenin sadece ekonomik, sosyal ve kültürel değil, psikolojik zararları da olmaktadır. Küreselleşmenin yol açtığı ekonomik adaletsizlik, psikiyatrik bozuklukların gelişmekte olan ülkelerde artan yaygınlığı ile kendisini göstermektedir. Dünya Ruh Sağlığı Raporu gelişmekte olan ülkelerde çok yüksek düzeylerde psikiyatrik bozukluk ve sıkıntı olduğunu belgelemiş ve halk sağlığı politikalarında ruh sağlığının yüksek öncelik kazanmasını önermiştir. Yoksul ülkelerde ise iletişim araçları ile dünyanın her yanındaki

insanların alışveriş içgüdüleri tetiklenmekte, global süpermarketteki ürünlere kavuşabilme arzusu insanların psikolojisini bozmaktadır. Lüks tüketim adına borç yükleri artmaktadır. İnternetin yaygınlaşması ve online alışveriş imkanlarının artışı ile kredi kartı olanakları insanların alışveriş yapabilmesini kolaylaştırarak ödenemez borç sınırlarına ulaşılmasına neden olmaktadır.

Küreselleşmenin en çok zararlarından biri de sosyal ve kültürel değişimdir. İletişim araçları ile başka milletlerden alınan hayat tarzı, konuşma şekli, davranışlar ve kültür ne onlarınkine tam benzemekte ne de bizimki gibi olmaktadır. Ortada bir tarz olan bu yaşam şeklinin sonunun ne olacağı herkesi düşündürmektedir.

Küreselleşme ile devlet yönetimleri etkisiz hale gelmeye başlamıştır. Global şirketler kendi menfaatlerini hükümetlere dayatmakta ve hükümetler ulusal politikalarını uygulayamamaktadırlar. Ulus devletlerin liderleri bu şirketlere boyun eğmek zorunda kalmaktadırlar. Ülke liderleri çok uluslu şirketlerin menfaatlerini gözettileri ölçüde başarılı sayılır hale gelmektedir.

Dev şirketlerin yönetim ve ekonomik faaliyetleri devlet yönetimini aşmakta, belki de yönetimler bu şirketlere yetişememektedir. Devletin etkisi giderek küçülmektedir. Eskiden bir ülke içindeki ekonomik ve sosyal kriz sadece o ülkeyi etkilerken, bugün dünya çapında dalgalanmalara neden olmaktadır. Çok uluslu şirketler gün geçtikçe hâkimiyet alanlarını genişletmekte ve ulus devletleri daha çok baskı altına almaktadır. Kendi bünyelerinde her ulusun nitelikli insanlarından oluşan elit bir çalışan grubu oluşturarak uluslar üstü nitelikte algı düzeyine ulaşmaktadırlar.

Küreselleşen dünyanın yeni yönetim sahipleri olma arzusunda olan çok uluslu şirketlerin etkisi günden güne artmaktadır. Küreselleşme etkisini artırdıkça, küreselleşmeye karşı farklı bakış açıları içeren yaklaşımlar da ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlar gelecekte olası küreselleşme durumlarına karşı değişimler gösterebilmektedir. Bu bakış açılarının taraftarları geleceğin dünya düzeninde oluşturmak istedikleri yapılara yönelik söylemler geliştirerek etkilerini artırma yönünde hareket etmektedirler.

4.4. KÜRESELLEŞMEYE YAKLAŞIMLAR

Günümüzde küreselleşmeye yönelik yaklaşımları Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton'ı izleyerek, “aşırı küreselleşmeciler” (hyperglobalist), “kuşkucular” (skeptical) ve “dönüşümcüler” (transformationalist) şeklinde üçlü bir sınıflamaya tabi tutabiliriz.¹⁸¹

Aşırı küreselleşmeciler: Bunlar radikaller diye de anılmaktadırlar. Bunlara göre endüstri uygarlığının bir ürünü olan ulus devlet, küreselleşme sürecine paralel olarak önemini yitirmiştir. Artık küresel piyasa, politikanın yerini almaktadır; çünkü piyasa mekanizması hükümetlerden daha rasyonel çalışmaktadır. Küresel piyasanın gelişimi, toplum içinde daha yüksek rasyonaliteye işaret etmektedir. Günümüzde politikacılarla daha az ilgileniyoruz; çünkü hayatımızdaki önemlerini ve etkilerini kaybetmişlerdir. Politikalar yerel ya da ulusal ölçekte hala etkili olsalar bile, küresel ekonominin hareketlerini etkileyebilecek güce sahip değillerdir. Bu anlamda dünya ülkelerinin çoğunda, vatandaşların politikayla daha az ilgilenmeleri ya da politikacıların vatandaşlar üzerinde daha çok hayal kırıklığı yaratıyor olmaları küreselleşme sürecinin bir sonucudur.¹⁸²

Bir diğer ifadeyle aşırı küreselleşmecilere göre, piyasalar artık devletlerden daha güçlüdür. Devletlerin otoritesindeki bu gerileme ise, diğer kurumlar ile birliklerin ve yerel/bölgesel otoritelerin artarak yaygınlaşması şeklinde görülebilir. Radikal/aşırı küreselleşmeciler, dünya toplumunun, geleneksel ulus devletlerin yerini almakta olduğunu (ya da alacağı) ve yeni toplumsal örgütlenme şekillerinin belirmeye başladığı düşüncesindedirler.

Ancak bu grup içinde yer alanlar, homojen bir görünüm arz etmemektedirler. Örneğin neo-liberaller, devlet gücü üzerinde piyasanın ve bireysel otonominin başarısını memnuniyetle karşılarken, aynı grup içinde yer alan neomarksistler (ya da radikaller), çağdaş küreselleşmeyi, baskıcı küresel kapitalizmin temsilcisi olarak değerlendirmektedirler. Fakat bu ideolojik yaklaşımlardaki farklılıklara rağmen, bugün giderek artan bir biçimde

¹⁸¹Prof.Dr. Veyssel BOZKURT, “Küreselleşme:Kavram - Gelişim ve Yaklaşımlar”; İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 2000, c.2, S.1, <http://www.isguc.org/?p=article&id=87&cilt=2&sayi=1&yil=2000> (Erişim Tarihi 11.09.2013)

¹⁸²Anthony Giddens, Küreselleşmenin İkilemleri, Sosyal Demokrat Değişim Dergisi, S.12., s.56.; Bozkurt (2000), a.g.e., <http://www.isguc.org/?p=article&id=87&cilt=2&sayi=1&yil=2000> (Erişim Tarihi 11.09.2013)

bütünleşmiş küresel bir ekonomin mevcut olduğuna ilişkin düşünceleri de paylaşmaktadırlar.¹⁸³

Aşırı küreselleşmeciler, bu sürecin küresel ekonomide kaybedenler kadar kazananları da yarattığına inanmaktadırlar. Bir taraftan geleneksel merkez-çevre yapısının yerine geçen, “yeni bir küresel işbölümü” yükseliyor; öte yandan da Güney ve Kuzey arasındaki “artan bir anakronizmin”¹⁸⁴ mevcudiyetine dikkat çekilmektedir. Bu arka plana rağmen hükümetler, küreselleşmenin sosyal sonuçlarını “idare etmek” durumundadırlar. Küreselleşme, kazanan ve kaybeden arasındaki kutuplaşmayı, küresel ekonomik düzen içinde birbirine bağlayabilir. En azından neoliberal harekete göre, küresel ekonomik rekabetin “sıfır toplamlı” üretimde bulunması söz konusu değildir. Ekonomi içinde belli grupların durumu küresel rekabet sonunda kötüleşse bile, hemen hemen bütün ülkelerin belli malların üretiminde karşılaştırmalı avantajı söz konusudur. Neo-Marksistler ve radikaller içinse böyle bir “iyimser yaklaşım” doğru değildir. Onlara göre küresel kapitalizm, hem uluslararası hem de ulusların içinde eşitsizlik yaratmaktadır. Ancak sosyal korumada geleneksel refah devleti yolunun sürdürülmesinin zorlaştığı ve giderek eskidiği konusunda neo-liberaller ile mutabıktırlar.

Birçok neo-liberal için küreselleşme, ilk gerçek küresel uygarlığın habercisi olarak değerlendirilmektedir. Aşırı-küreselleşmeci bakış açısına göre, küresel ekonominin yükselişi, radikal yeni dünya düzeninin bir delili olarak yorumlanabilecek, küresel düzeyde kültürel karışım (hybridization), küresel yayılma ve küresel yönetim kurumlarının (global governance institutions) doğuşu, köklü bir biçimde yeni dünya düzeninin delilleri ve ulus devletinin ölümü olarak yorumlanmaktadır. Artık ulusal hükümetler sınırlarını kontrolde zorluk çekmeye başlamışlardır. Küresel ve bölgesel hükümetler daha büyük roller talep ederken, devletlerin otonomisi ve egemenliği de daha çok aşınmaktadır. Bunun yanında, ülkeler arasında uluslararası işbirliği kolaylaşmıştır; artan küresel iletişim altyapısı sayesinde değişik

¹⁸³David Held, Anthony McGrew, David Goldblatt ve JonathanPerraton; Global Transformations: Politics, Economics and Cultures, Polity Press. Chamridge, 1999, s.2-4.; Bozkurt (2000), a.g.e., <http://www.isguc.org/?p=article&id=87&cilt=2&sayi=1&yil=2000> (Erişim Tarihi 11.09.2013)

¹⁸⁴ Anakronizm, herhangi bir olay ya da varlığın içinde bulunduğu zaman dilimi (dönem) ile kronolojik açıdan uyumsuz olması. Özellikle edebiyat ve sanatta genellikle eserin geçtiği tarihi döneme ait olmayan varlıkları ve uygulamaları belirtmek için kullanılır. Yunanca kökenli olan kavram Türkçeye Fransızca anachronisme sözcüğünden geçmiştir. (Güncel Türkçe Sözlük, anakronizm, Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.52d6882bb8ff42.42040863 (Erişim Tarihi 11.09.2013)

ülkelerin halkları, ortak çıkarlarını daha çok farkına varmakta ve bunun sonucunda da küresel bir uygarlığın doğuşu için ortak bir zeminin oluştuğunu iddia etmektedirler.

Küreselleşme karşıtları: Radikal/aşırı küreselleşmecilerin tam karşısında yer alan bu grup, kuşkucular olarak da anılmaktadır. Giddens'in deyimiyle küreselleşmeye her konuda kuşkuyla yaklaşmaktadırlar.¹⁸⁵ Yaşadığımız dünyada hiçbir şeyin yeni olmadığını iddia etmektedirler. Kuşkucular, küreselleşmenin geçmişine (19. yüzyıla) bakarak, o dönemde de önemli derecede para ve mal hareketinin oluşmuş olduğunu söylemektedirler. Günümüzde hala birçok ülkenin oldukça katı bir biçimde uyguladıkları ulusal sınır kontrollerine karşılık, 19. yüzyılda insanların pasaport bile kullanmadıklarını iddia etmektedirler. Kuşkucular, dünya ekonomisinde duvarların kaldırılması yönündeki günümüzde yaşanan gelişmelerin, 100 yıl öncesine benzer bir duruma geri dönüşten başka bir şey olmadığını iddia etmektedirler. Kısacası, küreselleşmenin yeni bir süreç olduğunu kabul etmemektedirler. Herkesin bu terimle bu kadar ilgili olmasını zamanın ideoloji haline gelmesine bağlamaktadırlar. Onlar için küreselleşme, refah devletini yok edecek minimal devlet ve hükümeti amaçlayan çevrelerin sık sık kullandığı basit bir terimdir.

Bu grubun bazı üyeleri, küreselleşmeyi, kapitalizmin savaştığı olmayan yeni işleyiş mantığı ya da jeo-ekonomik emperyalizm olarak değerlendirirken¹⁸⁶; Chomsky gibi bazı ünlü düşünürler de, kar peşinde koşan mega-işletmelerin, totaliter kurumların tiranlığı (Sainath.) olarak nitelmişlerdir.

Bu gruba göre küreselleşme, beklenilmeyen bir şey değildir; sadece bu süreç aşırı küreselleşmeciler tarafından abartılarak bir efsane haline getirilmiştir. Dünya ekonomisi geçmişte olduğundan daha az bütünlüştür. Bunun yanında ulusal hükümetler, uluslararasılaşmanın edilgen mağdurları değildirler.

Bunun yanında küreselleşme sürecinin karşısında gelişen bölgeselleşme, küreselleşmenin bir ara istasyonu değil, tam aksine alternatifidir. Dünya küresel bir uygarlık yerine, yeni anlayışlar çerçevesinde bölünmeye doğru gitmektedir. Küreselleşme, bir bütünlüşmeyi değil, farklı kültürler, farklı uygarlıklar ya da bölgeler arasında yeni çatışmaları beraberinde

¹⁸⁵Bozkurt (2000), a.g.e., <http://www.isguc.org/?p=article&id=87&cilt=2&sayi=1&yil=2000> (Erişim Tarihi 11.09.2013)

¹⁸⁶Bernard Gerbier, Kapitalizmin Bugünkü Aşaması Olarak Jeo-Ekonomik Emperyalizm, Küreselleşme mi Emperyalizm mi?: Piyasa Efsanesinin Çöküşü, Der. F. Başkaaya, Ütopya Yayınları, Ankara, 1999, s.105-116.; Bozkurt (2000), a.g.e., <http://www.isguc.org/?p=article&id=87&cilt=2&sayi=1&yil=2000> (Erişim Tarihi 11.09.2013)

getirecektir. Yine bu grup, dünya ekonomisi içerisindeki eşitsizliğe dikkat çekmekte ve bunun dünyada neo-liberallerin dediği gibi, küresel bir uygarlığın doğuşundan ziyade, kökten dinciliğin ya da saldırgan milliyetçiliğin doğuşuna yol açacağını savunmaktadırlar. Ayrıca kuşkucular, küreselleşme sürecinin ekonomik ya da teknolojik gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan bir olgu olmaktan ziyade, bir ideolojik tutum olduğunu iddia etmektedirler.

Dönüşümcüler: Giddens'in da dâhil olduğu bu grup, küreselleşmeyi, modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren hızlı sosyal, siyasal ve ekonomik değişmelerin arkasındaki ana siyasal güç olarak görmektedir.¹⁸⁷ Artık dış ya da uluslararası ile iç işleri arasında açık bir ayrım söz konusu değildir. Son yıllarda küreselleşme konusunda yapılan araştırmalar, çok farklı dönemde yaşadığımızı işaret etmektedir. Önceki pazardan çok daha bütünlüğe yeni bir küresel pazar oluşmuştur. Karşılıklı alınıp satılan malların miktarı 19. yüzyıla karşılaştırılamayacak kadar fazladır. Ama bundan daha da önemlisi, ekonominin giderek daha fazla bir şekilde hizmet sektörüne bağlı hale gelmesidir. Bilgi, eğlence, iletişim ve en önemlisi elektronik ve finans ekonomisi içeren hizmetler, ekonomideki en önemli sektör haline gelmektedir. İletişim devrimi sayesinde anında haberleşme imkânına kavuştuğumuzdan beri, eski yapılar yıkılmaya, eski alışkanlıklar unutulmaya ve kültürler de diğer kültürlerle anında tema edebilmeye, karşılıklı etkileşime girmeye başlamıştır.

Dönüşümcüler ulusal hükümetlerin otoritelerini ve güçlerini yeniden yapılandırdığını kabul ettiği halde, aşağıdaki tabloda görüldüğü şekilde, hem aşırı küreselleşmecilerin “egemen ulus devletin sonunun geldiği” iddialarını, hem de küreselleşme karşıtı kuşkucularının “hiçbir şey değişmedi” tezini reddetmektedirler. Evrenselci Aydınlanma düşüncesi ile modernitenin bir türevi¹⁸⁸ olarak değerlendirilen, küreselleşme süreci, ulusal hükümetlerin gücünü yeniden yapılandırıyor. Dönüşümcüler, küreselleşme konusunda, kuşkuculardan daha ziyade, radikallere yakın durmaktadırlar.

¹⁸⁷Bozkurt (2000), a.g.e., <http://www.isguc.org/?p=article&id=87&cilt=2&sayi=1&yil=2000> (Erişim Tarihi 11.09.2013)

¹⁸⁸Anthony McGrew, A Global Society ? Modernity and Its Futures, Open University/Polity Pub. Chambridge, 1999, s.62.; Bozkurt (2000), <http://www.isguc.org/?p=article&id=87&cilt=2&sayi=1&yil=2000> (Erişim Tarihi 11.09.2013)

Tablo - 4: KÜRESELLEŞMENİN KAVRAMLAŞTIRILMASI: ÜÇ EĞİLİM
(Held;McGrow; Goldblatt& Perration)

	Hiper- küreselciler	Kuşkucular	Dönüşümcüler
Yeni olan ne?	Küresel bir çağ	Ticaret blokları Geçmiş dönemlerden daha zayıf jeo-yönetişim (geogovernance)	Tarihsel olarak eşi görülmedik düzeyde küresel karşılıklı bağıllık
Hâkim özellikler	Küresel kapitalizm Küresel yönetim Küresel sivil toplum	Dünya 1890'larda olduğundan daha az karşılıklı bağlı.	Yoğun ve derin (thick) küreselleşme.
Ulusal hükümetlerin gücü	Geriliyor ve aşınıyor	Güçleniyor ve çoğalıyor	Yeniden inşa ediliyor Yeniden yapılıyor.
Küreselleşmenin itici gücü	Kapitalizm ve teknoloji	Devlet ve piyasalar	Modernitenin birleştirici güçleri
Tabakalaşma kalıpları	Eski hiyerarşilerin aşınması	Giderek artan bir şekilde Güney'in marjinalleşmesi	Dünya düzeninin yeni mimarisi
Hâkim motif	McDonalds, Madonna, vs.	Ulusal çıkar	Siyasal topluluğun transformasyonu
Küreselleşmenin kavramlaştırılması	İnsani eylemin çerçevesinin yeniden düzenlenmesiyle	Uluslararasılaşma ve bölgeselleşme..	Belli bir mesafedeki eylemlerin ve bölgeler arası ilişkilerin yeniden düzenlenmesiyle
Tarihsel yörünge	Küresel Uygarlık	Bölgesel bloklar Uygarlıklar çatışması	Karşılıklı bağımlılık: küresel bütünleşme ve parçalanma
Özet	Ulus devletinin sonu	Uluslararasılaşma devletinin kabulü ve desteğine bağlı	Küreselleşme devletinin gücünü ve dünya siyasetini dönüştürüyor.

Kaynak: Prof.Dr. Veysel BOZKURT, "Küreselleşme:Kavram - Gelişim ve Yaklaşımlar"; İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 2000,
<http://www.isguc.org/?p=article&id=87&cilt=2&sayi=1&yil=2000> (Erişim Tarihi 11.09.2013)

Aslında bu üç görüş arasında ana farklılık kaynağı, olgulardan ziyade, temsil ettikleri dünya görüşlerindedir. Daha küreselleşme tartışmalarının öncesinde, temelde evrenselci bir tutum içerisinde kendilerini ifade eden liberaller ve bazı marksistler, küreselleşme sürecini, mevcut yaklaşımların bir sonucu olarak değerlendirmişlerdir. Bu sürecin, Marx'ın "bütün dünyanın işçileri birleşin" anlayışından ziyade, kapitalist piyasa ekonomisi içinde gerçekleşmiş olması, günümüzün neo-liberallerini memnun ederken, yine aynı radikal grup içerisinde yer alan, neo-marksistlerin kötümser yorumlar da yapmalarına sebep olmaktadır. Ancak sonuçta iki zıt dünya görüşünün temsilcisi olan grup da, ulus devletin aşıldığı ve küresel bir uygarlığın doğmakta olduğu şeklindeki hiper-küreselleşmeci bir yaklaşım içerisinde benzer görüşleri savunmaktadırlar.¹⁸⁹

Buna karşılık küreselleşme karşında yer alan şüpheciler ise, yine kapitalizme ve piyasa mekanizmasına tepkileri ile tanınan sol gruplar yanında ulus devlete ve ulusal egemenliğe özel bir hassasiyet gösteren milliyetçi/sağ eğilimli yazarlardan oluşmaktadır. Örneğin yeni sağın temsilcilerinden John Gray ile çok sayıda devletçi/sol eğilimli yazar küreselleşme konusunda benzer bir tutum içindedirler.¹⁹⁰

Küreselleşme süreci, garip bir şekilde, modern zamanların ürünü olan ideolojik bölünmeleri de çok esaslı bir şekilde etkilemeye başlamış görülüyor. Daha küreselleşme tartışmalarının öncesinde bir yazarın, ileride entelektüel/siyasal bölünmelerin sağ ya da sol ayrımına göre değil de, küreselleşme sürecinden yana olanlarla, eski ulus devleti savunanlar arasında olacaktır şeklindeki öngörüsü sanki doğrulanmaktadır.

Üçüncü grupta yer alan entelektüel ya da uygulamacılar ise, "reel-politik"e yakın duranlardan oluşmaktadır. Nitekim muhalefette daha ziyade küreselleşme karşıtı bir duruşa sahip olanların da, iktidarın gerçekleri karşında, daha ziyade, dönüşümcülere yakın bir takım politikalar izlediklerine tanık olunmaktadır. Çünkü entelektüel düzeyde, içinden geldiği gibi yorum yapmanın çok fazla riski olamamasına (hatta çoğu kere bu görüş sahiplerine avantajlar sağlamasına) karşılık, iktidar konumundaki gerek İngiltere'deki sol, gerekse bizdeki sol/sağ milliyetçi partilerin izledikleri politikalar, hem küreselleşme

¹⁸⁹ Bozkurt (2000), a.g.e., <http://www.isguc.org/?p=article&id=87&cilt=2&sayi=1&yil=2000> (Erişim Tarihi 12.09.2013)

¹⁹⁰ Bozkurt (2000), a.g.e., <http://www.isguc.org/?p=article&id=87&cilt=2&sayi=1&yil=2000> (Erişim Tarihi 12.09.2013)

sürecinin bugününü hem de gelecekteki trendini anlamak bakımından büyük önem taşımaktadır.¹⁹¹

Küreselleşmenin geleceği açısından bu üç görüş içerisinde sermaye odaklarının benimsediği izlenimi veren görüş hiperglobalizm olarak ortaya çıkan aşırı küreselleşmeci yaklaşımdır. Gelecek dönemde çok uluslu şirketler ve sermaye sahiplerinin, mevcut sermaye stoğunu daha fazla merkezileştirme arzusu içinde uluslararası vergi yüklerinin düşürülmesi, sermaye hareket serbestisinin artırılması ve oluşabilecek her türlü engellemelerin önüne geçebilme arzusu mevcuttur. Bu bağlamda ilerleyen süreçte dünya gündemini daha fazla belirleyecek olan küreselleşme görüşünün hiperglobalizm olması muhtemeldir.

¹⁹¹ Bozkurt (2000), a.g.e., <http://www.isguc.org/?p=article&id=87&cilt=2&sayi=1&yil=2000> (Erişim Tarihi 11.09.2013)

SONUÇ

Kapitalizm, kökleri ilkel çağlara kadar uzanan, Ortaçağın sonlarına doğru Avrupa'nın belirli bölgelerinde altyapısını ve gelişimini hızlandıran bir sistemdir. Kapitalizm bir sistem olarak toplumları sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan derinden etkilemiştir. Habermas'ın tanımıyla kapitalist sistem, ekonomik ve politik sistemin sosyo-kültürel sistemden kopmasını ifade eden bir rejimdir. Onun ayırt edici özelliği özel mülkiyeti, rekabet ve piyasa düzenini önemsemesi değil, bunlarla birlikte ekonomi ve politikanın ahlak ve toplumsal değerlerden kopmasıdır.

Habermas toplumsal formasyonları kapitalist öncesi, geleneksel modern kapitalizm (vahşi kapitalizm), liberal kapitalizm ve post kapitalizm olarak belli aşamalar çerçevesinde inceler.

Kapitalist öncesi dönem, akrabalık ilişkilerinin yoğun olarak gerçekleştiği, sistemlerin birbirine benzediği ve toplumsal ayrışmaların nadir olarak görüldüğü, toplumların devlet zoruyla değil aksine toplumun ortak iradesiyle gerçekleştiği dönem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu aşamada din ve ahlak öğeleri etkindir. Özellikle toplumsal entegrasyon dini-kültürel değerlerle sağlanır.

Habermas'a göre kapitalist öncesi dönemde üretim dağınık ve öz tüketime yöneliktir. Uzmanlaşma ve iş bölümü sınırlıdır. Ulaşım imkânları yetersizdir ve üretilen ürünlerin taşınması çok zahmetlidir ve masraflıdır.

Kapitalist öncesi dönemde Avrupa ve Asya'da ortaya çıkan toplumsal formasyonları İbn Haldun, Karl Marx, Max Weber çeşitli teorilerle açıklamaya çalışmışlardır. İbn-i Haldun'un "Asabiye" teorisi; Marx'ın "Asya Tipi Üretim Tarzı" ve Weber'in "Feodalite" ile ilgili teorileri bu konuda geliştirilen belli, başlı teorilerdir.

Geleneksel modern kapitalizmde (vahşi kapitalizm) temel prensip politik sınıf egemenliğidir. Bu aşamada burjuva sınıfı çok saldırgan, aşırı derecede politize olmuş ve çok buyurgandır. Devlet aygıtının, yani bürokratik sınıfın otoritesinin artmasıyla kontrol merkezi, akrabalık sisteminden burjuva sınıfının eline geçer. Bu süreç sosyal servetin üretimi ve dağılımının ailenin elinden çıkıp, üretim araçları mülkiyetine sahip olan burjuva sınıfının eline geçmesine izin verir. Yani toplum burjuva ve proletarya sınıflarına bölünür. Sınıflı bir toplum ortaya çıkar. Sınıflar arasında çıkar çatışması had safhaya ulaşır.

Liberal kapitalist dönemde sınıf egemenliği anonimleşir ve eski hırçınlığını kaybeder. Piyasanın tüm dengeleri kuracağına dair aşırı bir beklenti hâkimdir. Bu aşamada toplumda

entegrasyonu din ve kültür değil, piyasalar üstlenir. Ancak liberalizm aşamasında piyasalar tüm toplumsal problemleri çözmede yetersiz kalır ve yeniden devlet devreye girer. Dolayısıyla kapitalizmin özünde mevcut olan sistem krizi baş gösterir. Öte yandan sınıf çatışmasında kapitalistlerin çıkarları öncelendiğinden devletle toplum kesimleri arasındaki mesafe açılır ve sonunda meşruiyet krizi ortaya çıkar.

Post kapitalist dönemde ise sınıfsal çatışmalar halen varlığını sürdürmekle birlikte hukuksal temelde kısmi olarak uzlaşma görülür. Devlet kendi egemenlik alanını koruyarak sosyal ve sistematik entegrasyonu ekonomi ile ortak şekilde yürütür. Post kapitalist dönem bilgi, teknoloji ve çeşitli toplumsal etkileşimler dönemi olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumsal anlamda post modern dönem olarak adlandırılan bu dönem küresel açıdan ekonomik, siyasal ve yönetsel planlamaların küresel sermayenin ihtiyaç duyduğu şekilde düzenlendiği bir dönem olarak ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde çok uluslu şirketler, savunma ve uzay sanayisine yönelik şirketler ve Ar-Ge şirketleri ön plana çıkmaktadır. Devlet ekonominin direktiflerini kendi egemenliğine zıtlık oluşturmayacak şekilde yerine getirmektedir. Post kapitalist dönemin enformasyona yönelik yapısında üniversiteler ve bilgi sağlayan şirketler, kurumlar önem kazanmıştır. Post kapitalist dönem tarihin hiçbir döneminde görülmediği şekilde dünya toplumlarının karşılıklı etkileşime imkân veren unsurları barındırarak geleceğin oluşması beklenen küresel topluma ortam hazırlamaktadır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Akıntürk, Turgut, (2004), *Medeni Hukuk*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş, Cağaloğlu-İstanbul
- Atasoy, Dr. Fahri, (2005), *Küreselleşme ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul
- Baudrillard, Jean, (1991), *Sessiz Yığınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu*, Çev. O. Adanır, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Bell, Daniel, (2013), *The Coming Of Postindustrial Society (Post Endüstriyel Toplumun Zuhuru)*, Çev. Volkan Hacıoğlu, Sentez Yayınları/ Tarih Dizisi, Bursa
- Challaye, Felicien, (1969), *Mülkiyetin Tarihi*, Çeviren: Turgut Aytuğ, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Connor, Steven, (2001), *Postmodernist Kültür-Çağdaş Olanın Kuramlarına Bir Giriş*, Çev. D. Şahiner, YKY, İstanbul
- Durkheim, Emile, (1992), *İntihar*, Çev. Ö.Ozankaya, İmge Kitabevi, Ankara
- Durkheim, Emile, (1885) *Schaffle Eleştirisi: Bau und leben des socialen Körpers*, *Revue philosophique*, c.19
- Duverger, Maurice, (1975) *Siyaset Sosyolojisi*, Çeviren: Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul
- Eagleton, Terry, (1999), *Postmodernizmin Yanılsamaları*, Çev. M. Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999
- Ekelund, Robert B. Jr., Hébert, Robert F., (1997), *A History of Economic Theory and Method*, 4.Baskı, the McGraw-Hill Companies Inc
- Engels, Friedrich, 'Letter To Marx, December 1882'', *Selected Correspondence*, [Seçme Yazışmalar, çev. Yurdakul Fincancı, 1. c. 1995, 2. c. 1996, Sol Yayınları]
- EROL, İbrahim ve EROL, Ece Demiray, (2011) *Makro Ekonomi*, Emek Matbaacılık, Manisa

- Esgin, Ali, (2008), *Anthony Giddens Sosyolojisi*, Genişletilmiş 2.Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara
- Gerbier, Bernard, (1999), *Kapitalizmin Bugünkü Aşaması Olarak Jeo-Ekonomik Emperyalizm, Küreselleşme mi Emperyalizm mi?: Piyasa Efsanesinin Çöküşü*, Der. F. Başkaaya, Ütopya Yayınları, Ankara
- Giddens, Athony, (2012), *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, Çev. Ümit Tatlıcan, 3.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul
- Giddens, Anthony, (2000), *Sosyoloji*, (Haz. Hüseyin Özel-Cemal Güzel), Ayraç Yayınevi, Ankara
- Giddens, Anthony, (1990), *The Consequences of Modernity*, Standford University Press, Stanford
- Göze, Ayferi, (1986) *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım
- Güran, Tevfik, (1997), *İktisat Tarihi*, İstanbul: Acar Matbaacılık, İstanbul
- Habermas, Jürgen (1992), *Legitimation Crisis*, (İng. çev. Thomas MacCarthy), Heinemann-London
- Habermas, Jürgen (1984), *The Theory of Communicative Action*, Cilt:I, tr: Thomas McCarthy, Beacon Press, Boston.
- HABERMAS, Jürgen (1987), *The Theory of Communicative Action*, Cilt:II, tr: Thomas MacCarthy, Beacon Press, Boston.
- Haldun, İbn, (2004) *Mukaddime* Cilt 1, çev. Halil Kendir, 1.Baskı, Yeni Şafak, Ankara
- Haldun, İbn, (2004) *Mukaddime* Cilt 2, çev. Halil Kendir, 1.Baskı, Yeni Şafak, Ankara
- Haldun, İbn, (2004) *Mukaddime* Cilt 3, çev. Halil Kendir, 1.Baskı, Yeni Şafak, Ankara
- Hassan, Ümit, (2010), *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*, 4. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara
- Huberman, Leo, (1976), *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çeviren: Murat Belge, 2. Bası, Bilim Yayınları, İstanbul
- Jameson, Fredric, (1994), *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı*, Çev. N. Plümer, YKY, İstanbul

- Kazgan, Gülten, (1997) *Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen*, Altın Yayınları, İstanbul
- Kızıılçelik, Sezgin, (2001), *Küreselleşme ve Sosyal Bilimler*, Anı Yayıncılık, Ankara
- Lenin, Vladimir, (1978), *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Çev. C.Süreyya, Sol Yayınları, Ankara
- Lyotard, Jean François, (1997), *Postmodern Durum*, Çev. A. Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara
- Marx, K., Engels, F., (1999), *Alman İdeolojisi* (1845), Sol Yayınları
- Marx, Karl, (2003) *Kapital*, Çev. Alaattin Bilgi, Cilt 1, 3.Baskı, Eriş Yayınları
- Marx, Karl, (2003), *Kapital*, Çev. Alaattin Bilgi Cilt 2, 2.Baskı, Eriş Yayınları
- Marx, Karl, (2003), *Kapital*, Çev. Alaattin Bilgi Cilt 3, 2.Baskı, Eriş Yayınları
- Marx, Karl, (1964), *Pre Capitalist Economic Formations [Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*, çev. Mihri Belli, ilk baskı 1967, Sol Yayınları]
- Marx, Karl, (1966) *The American Journalism of Marx and Engels; Articles on India* (Bombay 1951); *Marx On China 1853-60* (Londra1968)
- Marx, Karl, (1967) *The Communist Manifesto*. New York (Laski Edisyonu), [*Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*, çev. Muzaffer Erdost, (ilk baskı) 1976, Sol Yayınları]
- Marx, Karl, (1967) *The German Ideology [Alman İdeolojisi* (Feuerbach), çev. Sevim Belli, (ilk baskı) 1976, Sol Yayınları]
- Mutlu, Esin Can, (1999), *Uluslararası İşletmecilik*, Beta Yayınları, İstanbul
- Nohutçu, Ahmet, (2012), *Kamu Yönetimi 2012*, 8.Baskı, Savaş Kitap ve Yayınevi, Ankara
- Okur, Ahmet, (2007), *İktisadi Düşüncenin Evrimi*, 2. Baskı, Manisa
- Öymen, Onur, (2000), *Geleceği Yakalamak: Türkiye 'de ve Dünyada Küreselleşme ve Devlet Reformu*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Özkalp, Enver, (2005) *Sosyolojiye Giriş*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa
- Parekh, PBhikhu, (2002), *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek: Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori*, çev: Bilge Tanrıseven, Phoenix Yayınevi, Ankara

- Parsons, Talcott ve Smelser, J.Neil (2005), *Economy and Society*, Taylor Francis e-Library.
- Parsons, Talcott (1985), *On institutions and social evolution*, The University of Chicago Press
- Robertson, Roland, (1999), *Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, Bilim Sanat Yayınları, Ankara
- Rodrick, Dani, (2000), *Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler*, Sabah Yayınları, İstanbul
- Rosenau, Marie, (1998), *Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri*, Çev. T. Birkan, Ark Yayınları, Ankara
- Sabır, Hasan, (2007), *Küreselleşen Pazar Ekonomileri ve Rekabet Politikaları*, Derin Yayınları, İstanbul
- Savaş, Prof.Dr.Vural F., (2006), *Uluslar arası Politika Konferansları*, Yeditepe Üni. Yayınları, İstanbul
- Şaylan, Gencay, (1997), *"Küreselleşmenin Gelişimi"*, *Emperyalizmin Yeni Masalı: Küreselleşme*, İmge Kitabevi, Ankara
- Şaylan, Gencay, (1999), *Postmodernizm*, İmge Kitabevi, Ankara
- Slattey, Martin, (2012), *Sosyolojider Temel Fikirler*, Yayına Haz: Ümit Tatlıcan- Gülhan Demiriz, Sentez Yayıncılık, Bursa
- Swingewood, Alan, (1998), *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. O.Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara
- Swingewood, Alan, (2010), *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akınhay, 3.Basım, Agora Kitaplığı
- Taşdelen, Vefa, (2008), *Hermeneutiğin Evrimi*, 1. Baskı, Hece Yayınları, Ankara
- Ünsal, Erdal, (2014), *Makro İktisada Giriş*, Genişletilmiş 4.Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara
- Watson, Ian, (2002), *Rethinking The Politics Of Globalization*, Ashgate Publishing Limited, London, İngiltere

- Weber, Max, (1995), *Economy and Society*, New York, 1968. [*Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, çev. Özer Ozankaya, İmge Kitabevi]
- Weber, Max, (2012), *Ekonomi ve Toplum Cilt-1*, Çev. Latif Boyacı, Yarı Yayınları, İstanbul
- Weber, Max, (2011), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çeviren: Emir Aktan, Ankara: Alter Yayıncılık
- Weber, Max, (1958), ‘‘Religion Of India’’, Glencoe
- Weber, Max, (1985), *The Protestant Ethic and the Spirit Of Capitalism*, New York, 1958. [*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Aruoba, Hil Yayınları]
- Weber, Max, (2011), *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, Çev. Özer Ozankaya, 1.Basım, Cem Yayınevi
- Witheyford, Nick Dyer, (2004), *Siber Marx*, Aykırı Yayınları, İstanbul
- Williams, R. H., (1983), *Dream Worlds: Mass Consumption in Late Nineteenth Century France*, Universty of California Press, Berkeley
- Vattimo, Gianni, (1999), *Modernliğin Sonu*, Çev. Ş. Yalçın, İz Yayıncılık, İstanbul

MAKALE ve DERGİLER

- Altinkale, Funda, (2001), ‘‘Postmodernist Resimde Figürasyon ve Klasik Değerlerine Genel Bir Bakış’’, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim Sanat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*
- Arıboğan, Deniz, Ülke, (2007), ‘Uluslararası İlişkiler Düşüncesi’, *Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları*, İstanbul
- Aslan, S., Yılmaz, A., (2001), ‘‘Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm’’, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2
- Birkök, Cüneyt, (1998), ‘‘Modernizmden Postmodernizme: Yeni Problemler’’, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:19-20

Bozkurt, Prof.Dr. Veysel, (2000), ‘‘Küreselleşme:Kavram - Gelişim ve Yaklaşımlar’’; *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt:2 Sayı:1<http://www.isguc.org/?p=article&id=87&cilt=2&sayi=1&yil=2000>, (Erişim Tarihi 11.09.2013)

Chomsky, Naom, (1999), ‘‘Profit Over People: Neoliberalism & Global Order’’, *New York: Seven Stories Press; New York USA*

Çamlı, Ahmet Yavuz, (2013), ‘‘Max Weber’de Rasyonelleşme ve İktisadi Gelişme İlişkisi’’, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*

Çetin, Halis, (2002), ‘‘Liberalizmin Tarihsel Kökenleri’’, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1

Duran, Prof.Dr. Bünyamin, (2012), ‘‘Demokratikleşme Dalgası ve Münazarat’’, *Köprü Dergisi*, Sayı 117

DURAN, Bünyamin (2012), ‘‘Jürgen Habermas’da Ekonomik, Politik ve Sosyo-Kültürel sistemler Arasında İlişkiler ve Türkiye’’, *Avrasya Sosyal Elmler Forumu*, Cilt 1 (ed. Şemseddin Hacıyev), İktisat Üniversitesi Baki.

Giddens, Athony, ‘‘Küreselleşmenin İkilemleri’’, *Sosyal Demokrat Değişim Dergisi*, Sayı:12

Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., Perraton, J., (1999), ‘‘Global Transformations: Politics, Economics and Cultures’’, *Polity Press. Chamridge*,

Karaduman, Sibel, (2010), ‘‘Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü’’, *Yaşar Üniversitesi Dergisi*, Sayı:17, 2010

Kellner, Douglas, (2000), ‘‘Toplumsal Teori Olarak Postmodernizm: Bazı Meydan Okumalar ve Sorunlar’’, Derleyen ve Çeviren: M. Küçük, *Modernite Versus Postmodernite (iç.)*, *Vadi Yayınları*, Ankara

Keyman, E. Fuat, (2005) ‘‘Değişen Dünya Değişen Türkiye’’, *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, İstanbul

McGrew, Athony, (1999), ‘‘ A Global Society ? Modernity and Its Futures’’, *Open University/Polity Pub. Chambridge*

Sallan, S., Boybeyi, S., (1994), ‘‘Modernizm-Postmodernizm İnkilemi’’, *Ankara Üniversitesi DTC Fakültesi*, Cilt: 15

Tekeli, İ., İlkin, S., (2000), ‘‘Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlamında AB-Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması’’, *Doğu-Batı*, Sayı 10

Tüzen, Hasan, (2008), ‘‘Posmodernizm Mitosu’’, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:17

Yıldız, Hasan, (2005), ‘‘Postmodernizm Nedir?’’, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:13

İNTERNET KAYNAKLARI (ADRESLERİ)

Büyük Türkçe Sözlük, din maddesi, Türk Dil Kurumu,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5233b6bd940e93.41072324, (Erişim Tarihi 23.08.2013)

Büyük Türkçe Sözlük, hukuk maddesi, Türk Dil Kurumu,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5233b6ba0d2f60.01197363, (Erişim tarihi 21.08.13)

Büyük Türkçe Sözlük, kültür maddesi, Türk Dil Kurumu,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.53401804a5d044.42717447, (Erişim Tarihi 24.08.2013)

Büyük Türkçe Sözlük, pagan maddesi, Türk Dil Kurumu,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5343b986f077d3.51431836, (Erişim Tarihi 08.04.2014)

‘‘Brahmanizm’’, <http://www.dinimizislam.com/detay.asp?Aid=689>, (Erişim Tarihi 24.08.2013)

DURAN, Bünyamin, ‘‘İktisadi Düşünce Tarihi Ders Notu’’,

<http://www.bduran.nl/bduran/artikelen/3-articles-in-turkish/118-ktisadi-dueuence-tarihi-dersnotu.html>. (Erişim Tarihi 25.08.2013)

Güncel Türkçe Sözlük, anakronizm, Türk Dil Kurumu,
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.52d6882bb8ff42.42040863 (Erişim Tarihi 11.09.2013)

Lawson, Todd, "Why "Abrahamic"?. Lubar Institute for Religious Studies at U of Wisconsin. Erişim tarihi: 3 March 2012. (December 13, 2012).; Cusack, Carole M.; Hartney, Christopher. ed. "Baha'i Religious History". Journal of Religious History 36 (4): 463–470. doi:10.1111/j.1467-9809.2012.01224.x. ISSN 1467-9809. Erişim tarihi: September 5, 2013.; Collins, William P., reviewer (September 1, 2004). "Review of: The Children of Abraham : Judaism, Christianity, Islam / F. E. Peters. -- New ed. -- Princeton, NJ : Princeton University Press, 2004". Library Journal (New York) 129 (14): 157, 160. Erişim tarihi: Sept 13, 2013.)
Mağrib, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Ma%C4%9Frip> (Erişim Tarihi 08.12.2013)